



ISSN 0131-775X

Економіка України

науковий журнал

8/2015

П Е Р Е Д П Л А Т А — 2 0 1 5

Д О У В А Г И

П Е Р Е Д П Л А Т Н И К І В І Ч И Т А Ч І В

У М О В И П Е Р Е Д П Л А Т И Н А Ж У Р Н А Л

«ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ»

Вартість поточної передплати на 2015 р. становить:

на 1 місяць — 36 грн. 85 коп.

на 3 місяці — 110 грн. 55 коп.

У “Каталозі видань України” (стор. 124)

індекс українського видання — 74158

індекс російського видання — 74159

**Оформити передплату на журнал
«Економіка України»**

**Ви можете у будь-якому відділенні
поштового зв'язку України**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ,
МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Економіка України

8 (645)

СЕРПЕНЬ

2015

**Видається
з вересня
1958 р.**

Виходить щомісяця

З М І С Т

Стор.

- БУКОВИНСЬКИЙ С. А., УНКОВСЬКА Т. Є., ДЖУС М. О. — До питання розробки Стратегії монетарної політики Національного банку України 4

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

- РИМАРСЬКА Р. Ю. — Збільшення надходжень до бюджету як чинник залучення іноземних інвестицій в Україну 31
- ГРЕЧАНА С. І., ШВЕЦЬ Н. В. — Система оподаткування як зовнішній фактор самоорганізації підприємств 44

МЕТОДИ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

- КОЗЛОВСЬКИЙ С. В., КІРЄЄВА Е. А. — Управління регіональною продовольчою безпекою на основі сучасних методів моделювання 57

СВІТОГОСПОДАРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

- ДЕЙНЕКО Л. В., ШОВКУН І. А., КУПЧАК П. М. — Торгівля України з країнами Митного союзу: сучасні тенденції та ризики для вітчизняного промислового виробництва 74

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

- ЮРЧИШИН В. В. — Системно-інноваційна довершеність досліджень сільських територій України 91
- ДАВИДЮК Т. В. — Аспекти інноватизації обліково-аналітичного забезпечення управління 94

Засновники: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України,
Міністерство фінансів України,
Національна академія наук України

Головний редактор: ГЕСЦЬ В.М.

Заступник головного редактора: КОРНІЄНКО І.В.

Редакційна колегія: БИСТРЯКОВ І.К., БОРОДИНА О.М., БУДКІН В.С., ГНИБІДЕНКО І.Ф.,
ГРІНБЕРГ Р.С., ГРИЦЕНКО А.А., ДАНИЛЕНКО А.І., ЕРВЕ Ж.-Ж., ЄФИМЕНКО Т.І.,
ЗВЕРЯКОВ М.І., ЗИМОВЕЦЬ В.В., КОЛОДКО Г.В., КРЕДІСОВ А.І., КУДРЯШОВ В.П.,
ЛІБАНОВА Е.М., МАЗАРАКІ А.А., МАКСЮТА А.А., МАНЦУРОВ І.Г., МОЛДАВАН Л.В.,
МЯРКОВСЬКИЙ А.І., НІКІТЕНКО П.Г., НИЖНИК О.М., ОСАУЛЕНКО О.Г., ПАВЛЕНКО А.Ф.,
ПАНЧЕНКО Є.Г., ПАПАВА В.Г., ПАРНЮК В.О., РИБАК С.О., СІДЕНКО В.Р., СТАТТЄВ С.,
ТАРАСЕВИЧ В.М., ЧЕРНЯК О.І., ШРЕТТЛЬ В., ЯКУБОВСЬКИЙ М.М.

Коректор *Г.І. Пасєка*

Комп'ютерна верстка *В.І. Загорний*

Адреса редакції: 01015, Київ-15, вул. Московська, 37/2.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 1027 від 26 жовтня 1994 р.

Телефони: заст. головного редактора 280-52-75,
директора 280-32-71,

завідуючого редакцією 280-31-10 (тел./факс),

<http://www.economukraine.com.ua>

e-mail: ecoua@mail.ru

Рекомендовано до друку редакційною колегією журналу
(протокол № 12 від 30 червня 2015 р.)

Підписано до друку 03.07.15. Формат 70х108¹/16. Папір офсетний. Офсетний друк. Ум. друк. арк. 8,4.
Ум. фарб. відб. 8,8. Облік. вид. арк. 11. Загальний тираж 590.

Віддруковано у ТОВ “Наш формат”

02105, Київ, пр. Миру, 7, к. 45.

Реєстраційне свідоцтво ДК № 4540 від 7 травня 2013 р.

При передруку посилання на журнал “Економіка України” обов’язкове.

CONTENTS

Pages

- BUKOVYNS'KYI S. A., UNKOV'S'KA T. E., DZHUS M. O.** – On the issue of development of the National bank of Ukraine monetary policy Strategy 4

FINANCES. TAXES. CREDIT

- RYMARS'KA R. Yu.** – Increasing the revenue returns to the budget as a factor of attraction of foreign investments in Ukraine 31
- GRECHANA S. I., SHVETS' N. V.** – The tax system as an external factor of enterprises' self-organization 44

METHODS OF ECONOMIC-MATHEMATICAL MODELING

- KOZLOVS'KYI S. V., KIREEVA E. A.** – Control over the regional food safety on the basis of modern methods of modeling 57

WORLD ECONOMIC TIES: TRENDS OF THEIR DEVELOPMENT

- DEINEKO L. V., SHOVKUN I. A., KUPCHAK P. M.** – The trade of Ukraine with countries of the Customs Union: modern trends and risks for the domestic industrial production 74

CRITIQUE AND BIBLIOGRAPHY

- YURCHYSHYN V. V.** – The system-innovative completeness of studies of Ukraine's rural territories 91
- DAVYDYUK T. V.** – Aspects of the innovatization of the account-analytical support of management 94

“ECONOMY OF UKRAINE”, the scientific journal
of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine,
Ministry of Finances of Ukraine,
and National Academy of Sciences of Ukraine.

The journal is monthly published since September 1958.

Phones: (044) 280-52-75, (044) 280-32-71, Fax: (044) 280-31-10,

<http://www.economukraine.com.ua>

e-mail: ecoua@mail.ru

Address of the Editorial Board: 37/2, Moskovs'ka Str., Kyiv-15, Ukraine.

УДК 336, 336.7, 336.71336.74

С. А. БУКОВИНСЬКИЙ,
кандидат економічних наук,
заслужений економіст України,
Голова Ради НБУ,
Т. Є. УНКОВСЬКА,
доктор економічних наук,
головний консультант Апарату Ради НБУ,
М. О. ДЖУС,
головний консультант Апарату Ради НБУ
(Київ)

ДО ПИТАННЯ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Подано детальний аналіз помилок реалізації монетарної політики Національного банку України, що посилили загострення стагфляційної кризи (коли зростання інфляції відбувається на фоні падіння ВВП), в яку українська економіка увійшла у 2014 р. Значна частина цих помилок не подолана і сьогодні. Запропоновано конкретні стратегічні і тактичні заходи з реформування операційної системи монетарної політики для виправлення цих помилок і створення монетарних передумов валютної стабільності, зниження інфляції і підтримки економічного зростання.

Ключові слова: стагфляційна криза, стратегія монетарної політики, валютне регулювання, девальваційно-інфляційна спіраль, політика рефінансування, депозитні сертифікати НБУ, процентна політика, міжбанківський ринок.

S. A. BUKOVYNS' KYI,
Cand. of Econ. Sci.,
Honored Economist of Ukraine,
Head of the Council of the National Bank of Ukraine,
T. E. UNKOV'S' KA,
Doctor of Econ. Sci.,
Chief Adviser of the Council of the National Bank of Ukraine,
M. O. DZHUS,
Chief Adviser of the Council of the National Bank of Ukraine
(Kyiv)

ON THE ISSUE OF DEVELOPMENT OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE MONETARY POLICY STRATEGY

The paper presents the comprehensive analysis of mistakes of the National Bank of Ukraine monetary policy implementation. These mistakes aggravated the severity of the stagflationary crisis (that is the rising inflation amid falling GDP) that began in 2014. Considerable part of these mistakes have not been overcome till now. The authors propose the concrete strategic

Буковинський Станіслав Альбінович (Bukovyns'kyi Stanislav Al'binovych) — e-mail: irinag@bank.gov.ua;
Унковська Тетяна Євгенівна (Unkovs'ka Tetyana Evgeniivna) — e-mail: unkovskaya@bank.gov.ua;
unkovskaya@ukr.net.

Джус Михайло Олегович (Dzhus Mykhailo Olegovych) — e-mail: dzhus@bank.gov.ua.

and tactic measures to reform the operational system of the monetary policy to create the monetary preconditions for exchange rate stability, inflation decrease, and stimulating of economic growth.

Keywords: crisis of stagflation, monetary policy strategy, exchange rate regulation, devaluation-inflation spiral, refinancing operations, deposit certificates of the NBU, interest rate policy, and interbank market.

*Якщо дії влади викликали монстра стагфляції,
тобто зростаючу інфляцію у симбіозі з економічним падінням,
то знадобиться надзвичайна макроекономічна віртуозність:
необхідно одночасно пожвавлювати економіку і збивати інфляцію.
З економічних дискусій 70-х років ХХ ст. у США.*

У 2014 р. українська економіка увійшла у стан стагфляційної * кризи, яка до квітня 2015 р. набула небезпечного загострення: галопуюча інфляція ** сягнула майже 61% у річному вимірі, а падіння ВВП – 17,6%. **Зважаючи на безпрецедентну галопуючу інфляцію з часу запровадження гривні та ризики демонетизації економіки, подолання стагфляційної кризи, тобто зниження інфляції, забезпечення економічного зростання і підвищення зайнятості є завданнями рівня національної безпеки.**

За класичними уявленнями (відповідно до залежності Філіпса), економіка може зіткнутись або з проблемою інфляції, яка певною мірою стимулює економічне зростання і зайнятість, або з проблемою падіння виробництва і зайнятості, яке супроводжується охолодженням динаміки цін. І в першому, і в другому випадку класичні рецепти виходу з кризи базуються на регулюванні платоспроможного попиту за допомогою процентних ставок: їх підвищення зменшує попит, отже – інфляцію, а їх зниження стимулює збільшення попиту та цін, що пожвавлює економічне виробництво.

Проте природа інфляційних процесів в Україні не є класичною. Вітчизняна економіка внаслідок своєї корупційної монополізованої структури і процесів різкої девальвації гривні потрапила у пастку парадоксального стагфляційного стану, в якому поєдналися найгірші варіанти макроекономічної динаміки – галопуюча інфляція та економічне падіння. Класичні рецепти антиінфляційного охолодження попиту в цьому випадку не працюють: вони можуть тільки загострити проблеми і довести ситуацію до економічного колапсу. Тому необхідно застосовувати більш складні, витончені та селективні механізми боротьби з інфляцією, які базуються на глибокому розумінні її природи і вбудовані в цілісну систему відродження економіки на здоровій основі стабільності національних грошей.

Рада Національного банку України, конституційними завданнями якої є розробка і контроль виконання “Основних засад грошово-кредитної політики” ***, визначила, що **стратегічна мета грошово-кредитної політики у середньостроковій перспективі полягає у зниженні темпів інфляції до $5(\pm 1)\%$ на рік.** Очевидно, що на даному етапі така мета виглядає надскладною і дуже амбітною. Проте, на нашу думку, вона є досяжною за умов розроблення і реалізації виваженої Стратегії монетарної політики Національно-

* *Стагфляція* (від лат. stagno – робити нерухомим та inflatio – роздування) – інфляція, що супроводжується стагнацією або падінням виробництва і високим рівнем безробіття.

** *Галопуюча інфляція* – це інфляція на рівні від 20% до 100%; наближення індексу споживчих цін до верхньої межі свідчить про зростання ризиків гіперінфляції.

*** Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>.

го банку України до 2020 р., тобто виконання цілісної системи невідкладних коротко- і середньострокових заходів, об'єднання інтелектуальних та організаційних зусиль Ради і Правління НБУ, ефективних дій Уряду і Президента України.

У складних умовах галопуючої інфляції та нестійкості гнучкого валютного курсу (на фоні високих девальваційних очікувань і низького рівня чистих валютних резервів) першочерговим завданням Національного банку України є подолання недоліків монетарного регулювання і створення "якоря" стабільності для динаміки цін через розвиток операційної системи монетарної політики і концептуального підходу до її реалізації на якісно новому рівні.

Сьогодні фундаментальною проблемою монетарного регулювання є невідповідність характеру здійснюваної монетарної політики її конституційним цілям в умовах проголошеного режиму гнучкого валютного курсу. Операційна структура монетарної політики НБУ формувалася і застосовувалася протягом більш як 20 років в умовах режиму де-факто фіксованого курсу, коли домінуючим каналом емісії коштів був валютний, а інші канали, зокрема канал процентної ставки, мали незначний вплив. Монетарне середовище в основному визначалося тим обсягом ліквідності, який формувався в результаті впливу автономних факторів — валютних інтервенцій для підтримки фіксованого курсу і динаміки коштів Уряду на казначейському рахунку.

Фіксований валютний курс створював певний "якір" для інфляції, але при цьому блокував можливості активного управління ліквідністю банківської системи через процентну політику. Відмова від фіксованого курсу і різкий перехід до режиму гнучкого курсоутворення мали супроводжуватися системними заходами щодо створення якісно нового "якоря" стабільності через зміну характеру монетарної політики, а саме — через посилення впливу і оптимізацію процентної політики, яка б відповідала новому валютному режиму. Її сутність полягає в активному впливі центрального банку через процентні ставки і операції на відкритому ринку на формування оптимального рівня ліквідності і ставок у банківській системі, які б запобігали різкій девальвації та зростанню інфляції, а також не порушували механізми економічного зростання. Проте в умовах нового валютного режиму дотепер реалізується не адекватне йому монетарне регулювання, яке у поєднанні з поточною валютною політикою створює ендегенні турбулентності на грошово-кредитному ринку. Його вада полягає у великих (навіть безпрецедентних) оборотах за монетарними операціями постійного доступу (standing facilities), які мають надкороткостроковий термін (овернайт) і базуються на ініціативі банків, відібраних за певними критеріями. Протягом 2014 р. — на початку 2015 р., в умовах гнучкого курсу, низьких процентних ставок за рефінансуванням овернайт і високих ставок за депозитними сертифікатами НБУ, це призводило, з одного боку, до зростання спекулятивних валютних операцій і розкручування девальваційно-інфляційної спіралі, а з іншого — до самопідсилюваного циклу структурного профіциту ліквідності. Результатом стала **пастка надвеликих оборотів операцій постійного доступу**, яка призвела до системної неефективності впливу процентних ставок на інфляцію і процеси кредитування банками економіки:

— коли ставки були низькими, це спричиняло надмірне рефінансування овернайт, що спровокувало девальваційний тиск і призвело до формування девальваційно-інфляційної спіралі (при цьому через надкороткий термін ці операції не вирішували завдання компенсації відпливу депозитів) (рис. 1);

— коли ставки стали високими, це призупинило непродуктивне рефінансування, але водночас спровокувало розкручування спіралі профіциту ліквідності (рис. 2), підвищило вартість її стерилізації та збільшило непродуктивну емісію за каналом виплати процентних доходів за депозитними сертифікатами НБУ. Одночасно було за-

блоковано мотивацію банків до кредитування і загострено проблему фрагментації міжбанківського ринку.

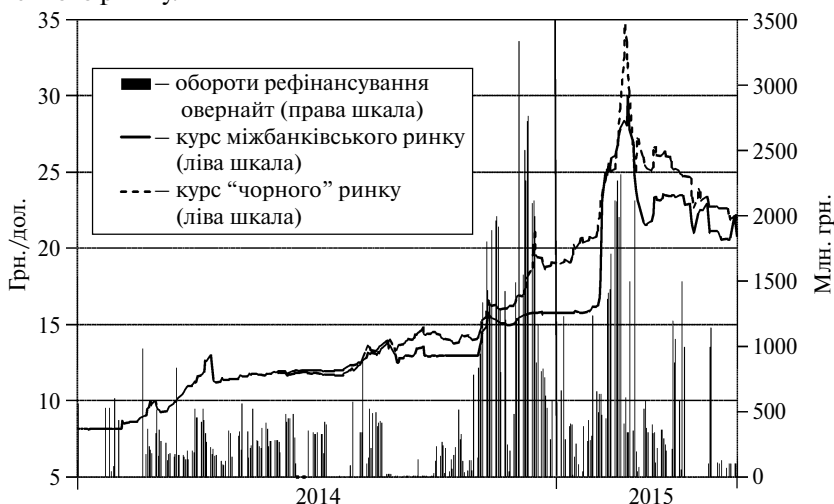


Рис. 1. Обмінний курс та обсяги рефінансування овернайт (обороти) за період 2014 р. – травень 2015 р.

Побудовано авторами за офіційними даними НБУ та інформацією про валютний курс “чорного” ринку з інтернет-ресурсу Finance. UA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://charts.finance.ua/ua/currency/order/-/1/USD>.



Рис. 2. Місячні обсяги мобілізаційних операцій (обороти) у 2008–2015 рр.

Тут і далі дані за 2015 р. подано по квітень включно.

Побудовано авторами за офіційними даними НБУ.

Таким чином, необхідним є стратегічний перехід від домінування монетарних операцій постійного доступу до операційної структури монетарної політики, адекватної потребам подолання кризи, забезпечення стійкої динаміки гнучкого валютного курсу, зниження інфляції та одночасного стимулювання економічного зростання. Реалізація цього переходу і становить суть пропозицій до розробки Стратегії монетарної політики НБУ до 2020 р. Запропонований нами стратегічний підхід базується на:

– результатах дослідження особливостей стагфляційної кризи в Україні, поточної специфіки інфляційних процесів і монетарного регулювання, а також ретроспективного аналізу, починаючи з 1996 р. (року запровадження гривні);

— об'єктивній діагностиці проблем реалізації монетарної політики, їх систематизації, виявленні неочевидних зв'язків і визначенні "больових точок", які потребують ужиття невідкладних заходів;

— результатах дослідження світового досвіду, зокрема, країн, які перебували у подібних умовах стагфляційної кризи і успішно вирішили завдання виходу з неї;

— врахуванні особливостей проблемної інституційної структури економіки і соціально-політичного стану України, а також дефіциту часу, що обумовлює терміновість ефективних дій.

Основні особливості стагфляційної кризи і специфічні риси інфляційних процесів в Україні

Монетарне регулювання, спрямоване на подолання галопуючої інфляції, повинне базуватися на глибокому розумінні специфіки цінової динаміки і стагфляційної кризи в Україні. Протягом 2009–2013 рр. цінова кон'юнктура мала яскраво виражений дезінфляційний характер (темпи інфляції уповільнювалися), а у 2012–2013 рр. мало місце зниження цін (дефляція). Одним з ключових чинників такої динаміки стало підтримання стабільного курсу гривні (після його зниження у період кризи 2008–2009 рр. з 5,05 до 7,99 грн./дол., або на 58%, вплив якого на інфляційні процеси був досить обмеженим).

З боку попиту істотний антиінфляційний вплив у цей період справляла переорієнтація коштів із споживчого ринку на депозити (обсяг гривневих вкладень фізичних осіб, після певного скорочення у 2009 р., за підсумками 2010–2013 рр. збільшився на 155 млрд. грн., або у 2,6 раза) і на купівлю іноземної валюти (сальдо купівлі-продажу валюти на готівковому ринку за 2009–2013 рр. склало в еквіваленті майже 45 млрд. дол.).

З боку пропозиції уповільнення темпів інфляції було зумовлене, насамперед, насиченням продовольчого ринку в результаті зростання сільськогосподарського виробництва (зокрема, у 2011 р. обсяги виробництва продукції рослинництва перевищили рівень 1990 р.) на фоні загального зниження світових цін на продовольство. На непродовольчому сегменті ринку відносна стабільність цін була забезпечена сприятливими умовами для імпорту внаслідок підтримання завищеного обмінного курсу гривні.

У 2012–2013 рр. економіка увійшла у фазу рецесії, дія зазначених антиінфляційних факторів підсилилася падінням ділової активності, й інфляційна динаміка сягнула свого "дна": з травня 2012 р. по жовтень 2013 р. річні плинні темпи інфляції коливалися в межах від –1,2% до 0% (рис. 3).

Проте у 2014 р. відбувся різкий злам інфляційної динаміки на всіх сегментах ринку (протягом року споживчі ціни зросли на 24,9%). Інфляційний сплеск виник внаслідок значної девальвації гривні (офіційний обмінний курс до долара протягом року знизився з 7,99 до 15,77, девальвація становила 97,3%), а також адміністративного підвищення тарифів на енергоносії.

Анексія Криму та військові дії на Сході країни загострили соціально-політичну ситуацію в Україні. На цьому фоні помилкові дії з монетарного і валютного регулювання, які детально проаналізовано нижче, призвели до надмірно глибокої девальвації гривні, зростання темпів інфляції, погіршення очікувань і, як наслідок, до відпливу коштів з депозитів (вкладення фізичних осіб у гривні скоротилися на 57,5 млрд., в іноземній валюті — на 9,3 млрд. дол.), що також прискорило зростання цін. Воно відбувалося всупереч дії антиінфляційних факторів як з боку пропозиції (високий врожай 2013–2014 рр.), так і попиту (скорочення реальних доходів населення).

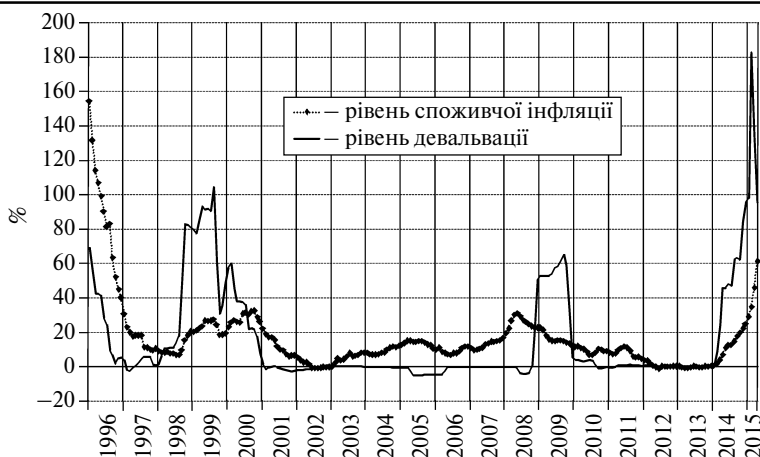


Рис. 3. Річні плинні темпи девальвації та споживчої інфляції у 1996–2015 рр.

Побудовано авторами за офіційними даними НБУ і Держстату України.

На початку 2015 р. дія зазначених тенденцій призвела до розкручування девальваційно-інфляційної спіралі: сплеск девальвації гривні у лютому (обмінний курс сягнув 30,01 грн./дол., знизившись з початку 2014 р. на 275,5%) спровокував розвиток галопуючої інфляції, що значно посилює ризики втрати контролю за ціновою динамікою. Під впливом девальвації, а також через чергове адміністративне підвищення тарифів на енергоносії рівень споживчих цін протягом січня – квітня 2015 р. зріс на 37,1%, річні плинні темпи інфляції з початку року прискорилися з 24,9% до 60,9%, що є найвищим значенням з жовтня 1996 р. (див. рис. 3). Місячний приріст індексу споживчих цін у березні, вперше з моменту запровадження в обіг гривні, набув двозначного виміру (10,8%), а у квітні сягнув 14% (рис. 4).

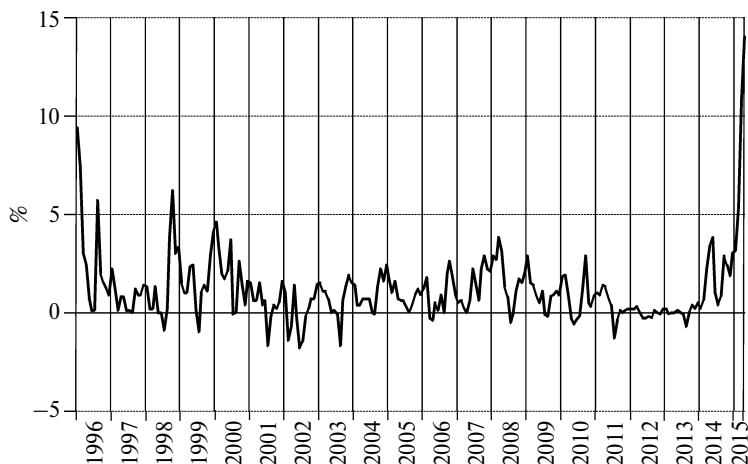


Рис. 4. Місячні темпи інфляції у 1996–2015 рр.

Побудовано авторами за офіційними даними Держстату України.

З точки зору складових споживчого кошика визначальний вплив на загальний рівень інфляції у січні – квітні 2015 р. мало подорожчання продуктів харчування на 32,9% і житлово-комунальних послуг у цілому на 116,5% (рис. 5). Істотний тиск на формування цінової кон'юнктури споживчого ринку справляло подорожчання пального на 20,1% і транспортних послуг на 20%.

Річні плинні темпи базової інфляції за 2014 р. зросли з 0,1% до 22,8%, а протягом січня – квітня 2015 р. – до 47,1% (рис. 6), що відображає визначальний вплив на ціни саме курсового чинника. Підвищення цін виробників також було спричинене, в ос-

новному, девальвацією гривні. Їх річні плинні темпи приросту у 2014 р. прискорилися з 1,7% до 31,8%, а за підсумками січня — квітня 2015 р. — до 48,6% (рис. 6).

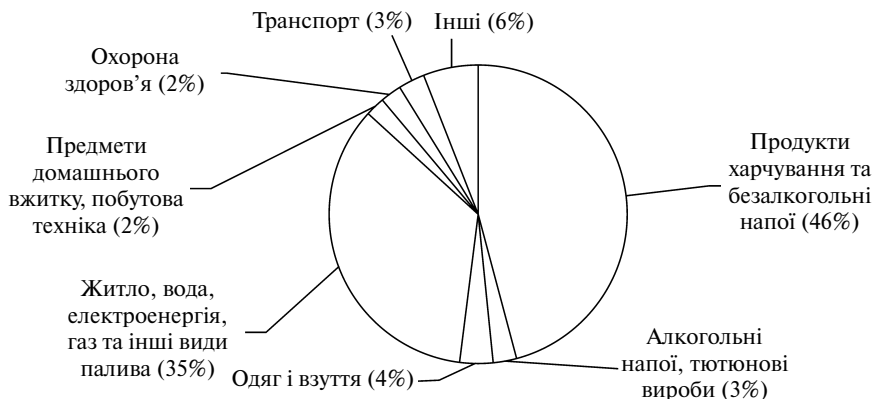


Рис. 5. Внесок основних груп товарів та послуг у загальний рівень інфляції в січні — квітні 2015 р.

(% до загального підсумку)

Розраховано авторами за даними Держстату України.

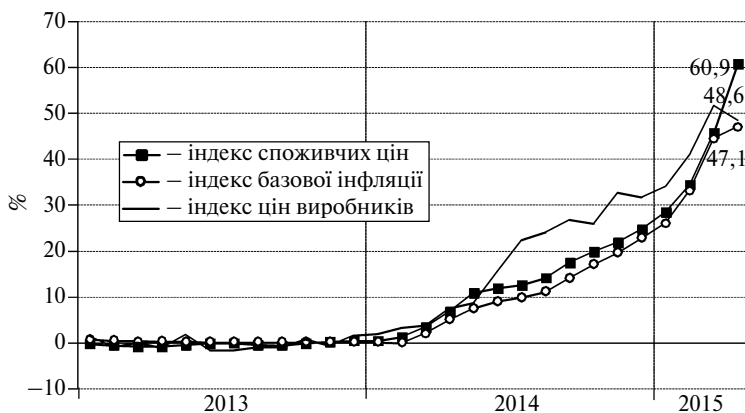


Рис. 6. Зміни цінних індексів протягом 2013–2015 рр.

(до відповідного місяця попереднього року)

Побудовано авторами за даними Держстату України.

Починаючи з лютого 2015 р. Національним банком України було вжито ряд заходів щодо валютної стабілізації через посилення жорсткості монетарного регулювання: двічі підвищувалась облікова ставка (з 6 лютого 2015 р. — до 19,5%, з 4 березня — до 30%), одночасно збільшувалися ставки за активними та пасивними операціями. Завдяки цьому, а також істотному зниженню оборотів рефінансування з одночасною активізацією мобілізаційних операцій відбулося скорочення обсягів гривневих ресурсів, які потрапляли на валютний ринок і справляли девальваційний тиск на обмінний курс. У результаті таких дій та запровадження адміністративних обмежень щодо валютних операцій імпортерів у березні вдалося суттєво зміцнити обмінний курс гривні. Проте інфляційні процеси розвивалися за сценарієм прискорення внаслідок продовження дії фактора девальвації гривні, що вже відбулася.

Дослідження виявили важливі специфічні риси інфляції в Україні порівняно з її класичними моделями в ринкових економіках, які повинні враховуватися при розробці та реалізації Стратегії монетарної політики. Ці специфічні риси полягають у такому.

1. Одним з основних факторів інфляції є глибока і тривала девальвація національної валюти, яка призвела до розкручування девальваційно-інфляційної спіралі [1]. Результати аналізу свідчать про те, що поточна цінова динаміка не є інфляцією попиту, а являє собою інфляцію витрат.

2. Прискорення інфляції у 2014 р. – квітні 2015 р. відбувалося на фоні низхідного тренду грошових агрегатів (рис. 7). Зокрема, монетарна база за підсумками січня – квітня 2015 р. зменшилася на 0,9%, а річні плинні темпи її приросту у квітні вперше потрапили в область від’ємних значень (–2,5%). Середньомісячні залишки на кореспондентських рахунках банків у квітні порівняно з січнем скоротилися на 23% (до 25,1 млрд. грн.).

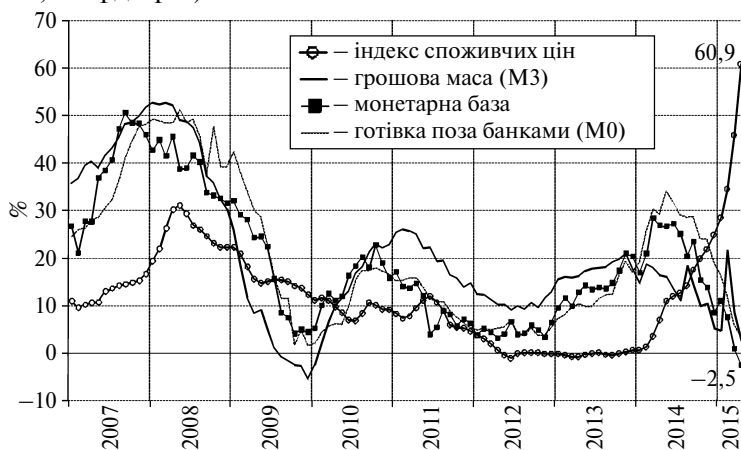


Рис. 7. Динаміка річних плинних темпів споживчої інфляції та грошових агрегатів у 2007–2015 рр.

(% до відповідного місяця переднього року)

Побудовано авторами за офіційними даними НБУ та Держстату України.

3. Розгортання інтенсивних інфляційних процесів відбувалося на фоні падіння виробництва і зайнятості, тобто у 2014 р. економіка увійшла у стагфляційну кризу. Втрата виробничих потужностей, несприятлива зовнішня кон’юнктура, звуження внутрішнього попиту та грошовий голод у реальному секторі економіки призвели у 2014 р. до скорочення реального ВВП на 6,8%, а у I кварталі 2015 р. падіння ВВП прискорилося до 17,6%. Падіння обсягів промислового виробництва у січні – квітні 2015 р. становило 21,5%.

4. У 2014 р. – квітні 2015 р. різко скоротився внутрішній платоспроможний споживчий попит, що стає загрозливим для економіки через подальше стискання внутрішнього ринку і зменшення обсягів виробництва. На початку 2015 р. посилюлася минулорічна тенденція до скорочення кінцевих споживчих витрат домогосподарств: оборот роздрібної торгівлі за січень – квітень 2015 р. відносно аналогічного періоду 2014 р. зменшився на 25,3%. За перші чотири місяці 2015 р. щодо відповідного періоду попереднього року реальна заробітна плата в середньому по економіці зменшилася на 22,5%.

5. Стагфляційна криза внаслідок девальвації, інфляції та зростання безробіття найвідчутніше вдарила по найбіднішій частині населення. **За даними ООН, більшість населення України живе за межею бідності, що зумовлює загострення системних соціально-політичних ризиків.** За стандартами ООН, межа бідності дорівнює 150 дол. на місяць, отже, мінімальна зарплата в Україні має становити 3750 грн., проте на сьогоднішній прожитковий мінімум зафіксовано на рівні 1176 грн., тобто менш як 60 дол. на місяць. Це загострює фундаментальну проблему української економіки, яка є

системним каталізатором стагфляційних криз, а саме — надвисокого ступеня нерівномірності розподілу доходів: невеликий прошарок населення концентрує у своїй власності значну частку ВВП, яка, внаслідок девальвації та зростання гривневого еквіваленту експортних доходів, стала ще вищою. Середній клас є нечисленним, частка малого і середнього бізнесу у ВВП не перевищує 15%. Така структура доходів формує системні макроекономічні ризики, пов'язані зі стисканням внутрішнього ринку і неповноцінним використанням ринкового потенціалу країни з населенням 42,9 млн. осіб.

Таким чином, можна зробити висновок, що ціновий сплеск 2014 р. — квітня 2015 р. не є інфляцією попиту, а має характер зростання інфляції витрат і не може бути подоланий класичними методами охолодження попиту. Навпаки, погіршення платоспроможності населення через значну девальвацію, інфляцію, втрату частини депозитів, зростання витрат за валютними кредитами і комунальними розрахунками знизило агрегований попит і зумовило стискання внутрішнього ринку. Низький попит стримує прояв позитивного ефекту девальвації для розвитку внутрішнього ринку і насичення його товарами за рахунок імпортозаміщення. Таким чином, ключовою особливістю, яка повинна визначати стратегію монетарної політики, є те, що економіка перебуває у стані кризи стагфляції, тобто інфляційні процеси поєднуються з істотним зниженням ВВП і зайнятості. Це потребує, з одного боку, вжиття заходів щодо зниження інфляції, а з іншого — структурного стимулювання економічного зростання.

Фундаментальні принципи, структурні обмеження та етапи реалізації стратегії монетарної політики

Запропонована Стратегія монетарної політики базується на якісній зміні операційної системи монетарної політики, реалізація якої повинна передбачати чітке дотримання таких принципів.

Принцип системності у використанні інструментів і заходів монетарного регулювання. Економіка є складною нелінійною системою [2; 3; 4], в якій помилкове використання окремих важелів монетарного регулювання може призвести до неочікуваних ефектів самопідсилювання інфляційних процесів, зокрема, до розкручування девальваційно-інфляційної спіралі [1], циклів гіперінфляції та подальшого розгортання кризи. *Рівень розвитку системи монетарного регулювання повинен бути адекватним рівню складності економіки і умовам режиму гнучкого валютного курсу.* Тому монетарна політика має бути взаємоузгодженою цілісною системою операцій, заходів та інструментів, яка через п'ять каналів трансмісійного механізму (процентний, валютний, кредитний, канал цін на активи та канал очікувань) впливатиме у необхідному напрямі на економіку для досягнення цільового синергетичного ефекту — валютної та цінової стабільності та одночасного стимулювання сталого економічного зростання.

Принцип правильної та чіткої послідовності дій. Правильна послідовність реалізації монетарних заходів є такою ж важливою, як і їх зміст. Помилки у послідовності застосування навіть раціональних заходів валютної та монетарної політики можуть нівелювати їх позитивний ефект і призвести до результатів, протилежних очікуваним. Тому монетарні заходи слід вживати за чітким системним планом, з дотриманням необхідної черговості й відповідним його роз'ясненням суспільству для формування оптимальних очікувань і довіри як основи соціальної стабільності.

Принцип системного збалансування грошово-кредитних ринків і запобігання домінуванню монопольних бізнес-інтересів. Рівновага будь-якого ринку, в тому числі валютного і кредитного, — це динамічний стан збалансованості різнорідних процесів з боку формування попиту та пропозиції. Ключовим фактором досягнення

стійкої динамічної рівноваги на офіційних ринках і самоорганізованого, спонтанного зникнення тіньових ринків є мінімізація корупційного та надмірного адміністративного втручання державних органів в економіку. Стратегічні завдання державних органів, зокрема, монетарної влади, полягають у: недопущенні корумпованого домінування монопольних або групових бізнес-інтересів, яке спотворює ринкові механізми і формує штучні бар'єри для конкуренції; забезпеченні прозорого доступу суб'єктів фінансових операцій на грошово-кредитні ринки.

Структурні обмеження стратегії. Економічними обмеженнями, які слід враховувати, є падіння виробництва, структурні деформації ринкових механізмів у грошово-кредитній системі та ряді ключових галузей реального сектору. Внаслідок цього класичні антиінфляційні методи, побудовані на принципах охолодження попиту, можуть призвести до загострення кризи. Тому стратегію монетарної політики слід будувати на *методології поєднання дезінфляції із структурним стимулюванням економічного зростання*, що довела свою успішність у східноєвропейських країнах (Польщі, Угорщині та ін.), які за подібних умов подолали стагфляційну кризу.

При розробці та реалізації монетарної політики необхідно враховувати соціальні обмеження щодо неприпустимості подальшого зниження рівня життя більшості населення. Ці обмеження зумовлюються зростанням системних ризиків соціально-політичного напруження, пов'язаного з надмірною нерівномірністю розподілу доходу в суспільстві та різким падінням рівня життя більшості населення після глибокої девальвації та посилення інфляції.

Стратегію монетарної політики слід здійснювати у **два послідовних етапи**:

– *перший (2015–2018 рр.)* – забезпечення дезінфляційних процесів (disinflation processes), тобто злам висхідної тенденції та зниження рівня інфляції у поєднанні із структурним стимулюванням економічного зростання;

– *другий (2018–2020 рр.)* – стабілізація інфляції на усталено низькому рівні й перехід до режиму гнучкого інфляційного таргетування (FIT – Flexible Inflation Targeting), що є основою сталого економічного зростання.

Визначення стратегічних дій і невідкладних заходів тактичного характеру має базуватися на розумінні існуючих проблем у реалізації монетарної політики, а також системних перешкод для ефективного функціонування механізму монетарної трансмісії.

Існуючі проблеми використання інструментів та операцій монетарної політики

Стратегія монетарної політики має базуватися на глибокому розумінні двох ключових питань: 1) наскільки ефективним є набір інструментів та операцій монетарної політики НБУ для зниження інфляції, забезпечення валютної стабільності в умовах гнучкого валютного курсу і створення монетарних передумов економічного зростання; 2) які перешкоди у функціонуванні трансмісійного механізму монетарної політики заважають її оптимальному впливу на економіку.

Перехід до режиму гнучкого валютного курсу повинен стати переходом до якісно нової системи монетарного регулювання, в якій замість традиційного “якоря” інфляції – фіксованого обмінного курсу слід сформувати новий механізм забезпечення валютної та цінової стабільності за допомогою розвинутої операційної системи оптимального управління ліквідністю банківського сектору. Це необхідно зробити через реформування використання операційної системи монетарної політики: процентної політики НБУ; операцій на відкритому ринку; інших механізмів рефінансування і мобілізації ліквідності; політики обов'язкового резервування. Як уже зазначалося, фундаментальною поточною проблемою є невідповідність характеру здійснюваної монетарної політики проголошеному режиму гнучкого валютного курсу,

цілям зниження інфляції та потребам економічного зростання. Далі наведено аналіз недоліків у реалізації монетарної політики за окремими інструментами.

Проблеми реалізації процентної політики

До початку 2014 р. роль процентної політики залишалася порівняно незначною, що зумовлювалося домінуванням валютного каналу емісії гривні у формуванні кон'юнктури грошового ринку. Динаміка ставок міжбанківського ринку характеризувалася надмірною волатильністю і залежала від рівня ліквідності банківської системи, який формувався переважно під впливом валютних інтервенцій та монетизації випуску державних облігацій. Ставки за кредитами в економіку, попри тривале зниження темпів інфляції та вартості ресурсів Національного банку України, залишалися високими (рис. 8) з огляду на збереження значного кредитного ризику, девальваційні очікування та боргову експансію Уряду після кризи 2008–2009 рр.



Рис. 8. Динаміка процентних ставок у 2008–2015 рр.

Тут і далі побудовано авторами за офіційними даними НБУ.

У 2014 р., з переходом до режиму гнучкого валютного курсу, вплив процентної політики на стан грошового ринку мав посилитися. Проте, через дію ряду об'єктивних чинників та недостатню виваженість монетарної політики, цього не відбулося – взаємозв'язок між ставками НБУ, ставками міжбанківського ринку і ставками банків за кредитами і депозитами не мав системного характеру, який свідчив би про оптимізацію процентної політики.

Протягом 2014 р. НБУ тричі підвищував облікову ставку: у квітні (з 6,5% до 9,5%), липні (до 12,5%) та листопаді (до 14%). У двох перших випадках одночасно з обліковою ставкою зростали ставки за активними та пасивними операціями, проте у листопаді вони лишалися незмінними, що призвело до посилення девальваційного тиску. Середньозважена ставка за всіма інструментами рефінансування підвищилася протягом року з 7,1% до 18%. Зокрема, ставка за кредитами овернайт зросла з 7,5% до 17,5%, ставка за кредитами, наданими шляхом проведення тендера, – з 6,5% до 19,1%, за операціями репо – з 6,5% до 19,2% (рис. 9). Середньозважена процентна ставка за мобілізаційними операціями з депозитними сертифікатами Національного банку України протягом року збільшилася з 2% до 8,3%, у тому числі за операціями овернайт – з 2% до 7,5%, чого було достатньо для мотивування банків вкладати вільні кошти у депозитні сертифікати.

Протягом 2014 р. (як і неодноразово в минулому) ставки міжбанківського кредитного ринку кілька разів виходили за рамки коридору, який формується ставка-

ми центрального банку за активними і пасивними операціями (рис. 10). Динаміка ставок на міжбанківському ринку визначалася не стільки процентною політикою, скільки змінами валютного курсу (зокрема, на “чорному” ринку).

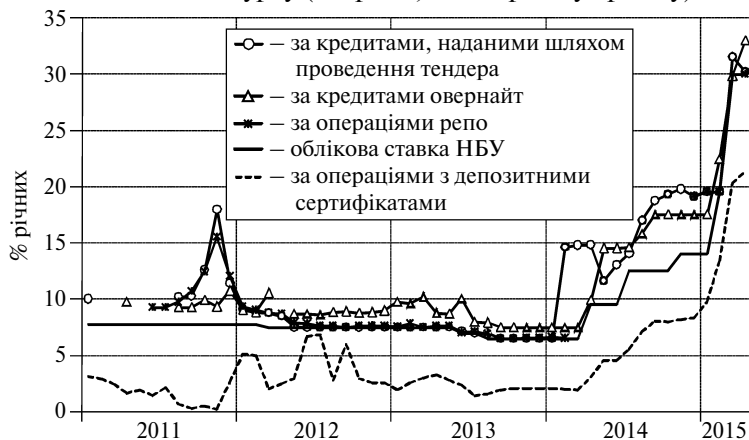


Рис. 9. Динаміка процентних ставок НБУ у 2011–2015 рр.



Рис. 10. Динаміка ставок міжбанківського ринку та НБУ у 2009–2015 рр.

Попри підвищення вартості ресурсів НБУ динаміка ставок за кредитами комерційних банків мала протилежну спрямованість (рис. 11). Ставка за кредитами в гривні після різкого зростання на початку 2014 р. (внаслідок девальвації) досить швидко знизилась і у II півріччі перебувала в діапазоні 16,1–16,7%. Така ситуація була пов’язана з охолодженням кредитної активності, зокрема, через значне погіршення фінансового стану потенціальних позичальників. Незважаючи на проблеми з ліквідністю у багатьох банків, ставки за депозитами у гривні також демонстрували в цілому низхідну динаміку: середньомісячна ставка за гривневими депозитами знизилася з 12,7% до 10% (рис. 11). Заходи, що вживалися для підвищення вартості коштів, були нівельовані втратою населенням довіри до банків, зокрема, через ліквідацію багатьох з них та обмеження щодо зняття коштів з рахунків. Крім того, спрощення доступу банків до ресурсів центрального банку знижувало їх мотивацію до залучення коштів на ринку. Отже, можна дійти висновку, що процентна політика Національного банку України впродовж 2014 р. мала певну раціональну цільову спрямованість, проте була недостатньо послідовною та ефективною.

Протягом січня – квітня 2015 р. в умовах різкого прискорення темпів інфляції та девальвації жорсткість процентної політики значно посилилася. Так, двічі було

підвищено облікову ставку: у лютому — з 14% до 19,5% і у березні — до 30%. Середньозважена ставка за всіма інструментами рефінансування з початку року зросла з 18% до 32,2%, ставка за операціями з депозитними сертифікатами — з 8,3% до 21,3%. Зокрема, ставка за депозитними сертифікатами терміном на тиждень сягнула 26%, а на місяць — 27%, що знизило мотивацію банків до кредитування.

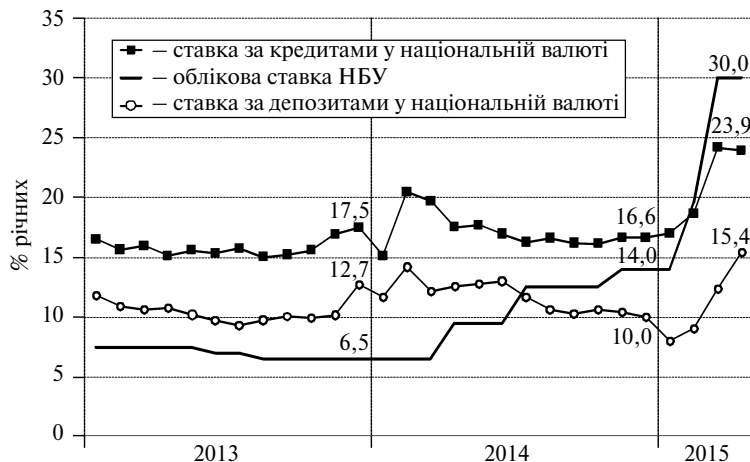


Рис. 11. Динаміка ставок за кредитами та депозитами банків у 2013–2015 рр.

Національному банку України вдалося сформувати коридор для ставок міжбанківського ринку: ставки за кредитами овернайт на міжбанківському ринку (на кінець квітня 2015 р. — 24,1%) перебували в діапазоні, верхня межа якого окреслювалася ставкою за кредитами рефінансування овернайт (з початку року зросла з 17,5% до 33%), а нижня — ставкою за депозитними сертифікатами НБУ овернайт (підвищилася з 7,5% до 20%) (рис. 12).



Рис. 12. Динаміка ставок овернайт у 2014–2015 рр.

Проте кількісні параметри цього коридору не були оптимальними: нижня його межа була занадто високою. Високі ставки за депозитними сертифікатами НБУ формували пропозицію банкам високодохідних безризикових короткострокових інструментів, емітованих регулятором, які не виконували конструктивної функції для економіки, а навпаки, блокували мотивацію банків до кредитування, вели до загострення фрагментації міжбанківського ринку і штучного розкручування витратної для держави спіралі профіциту ліквідності банківської системи. На фоні грошового го-

лоду в реальному секторі економіки таке надування “фінансової бульбашки” між НБУ і певною кількістю банків (близько 30) з щоденними оборотами близько 10–12 млрд. грн. і виплатою процентних доходів за рахунок додаткової емісії, не може вважатися адекватною монетарною, зокрема, процентною політикою.

Ставки за кредитами та депозитами банків тривалий час не реагували на зміну вартості ресурсів Національного банку України і відновили зростання лише у лютому, що зумовлено черговим прискоренням девальваційної та інфляційної динаміки. Середньомісячна ставка за кредитами у національній валюті з початку року зросла з 16,6% до 23,9%, ставка за гривневими депозитами – з 10% до 15,4%.

Таким чином, у процентній політиці на початку 2015 р. хоча й відбулися певні позитивні зрушення, проте залишилися істотні проблеми. Підвищення ставок рефінансування виявилось дещо запізнілим і недостатнім. Значні обороти кредитування овернайт у лютому стали додатковим чинником дестабілізації валютного ринку (див. рис. 1). Водночас ставки за депозитними сертифікатами НБУ овернайт провокували розкручування спіралі структурного профіциту ліквідності й зниження мотивації банків до кредитування. Розглянемо детальніше проблеми рефінансування і мобілізації ліквідності в аспекті їх обсягів та динаміки.

Проблеми регулювання обсягів рефінансування і мобілізації ліквідності

Рефінансування банків. На початку 2014 р. Національний банк України значно збільшив обсяги рефінансування, що було зумовлено погіршенням фінансового становища банків через девальвацію та різке скорочення обсягу депозитів (рис. 13). Це було зроблено як за рахунок активнішого використання стандартних процедур, так і шляхом запровадження тимчасових механізмів підтримання ліквідності, а також пом'якшення умов доступу банків до ресурсів.

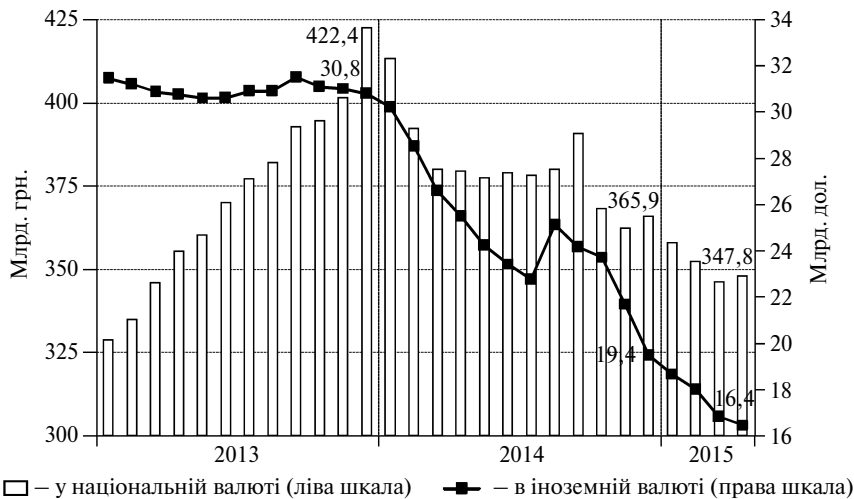


Рис. 13. Залишки за депозитами у 2013–2015 рр.

Обороти рефінансування, за підсумками 2014 р., склали 222,3 млрд. грн., що є найбільшим річним значенням за весь період існування НБУ. Зокрема, шляхом проведення тендерів було надано 55,4 млрд. грн., під програми фінансового оздоровлення (стабілізаційні кредити) – 28,2 млрд. грн., у вигляді кредитів для збереження ліквідності (тимчасовий інструмент) – 23 млрд. грн., через операції прямого репо – 20,4 млрд. грн.

Проте, якщо у першій половині 2014 р. НБУ емітував відносно “довгі” гроші, які могли виконати функцію компенсації відпливу депозитів, то наприкінці року

(після парламентських виборів) характер рефінансування змінився на домінування надкороткострокових операцій, які стимулювали спекулятивний попит на валютному ринку — більша частина коштів почала випускатися через канал овернайт. Саме така структура збереглася й на початку 2015 р.

За підсумками січня — квітня 2015 р., обороти рефінансування банків через усі інструменти становили 70,9 млрд. грн., у місячному розрізі (рис. 14) найбільший обсяг коштів був наданий банкам у лютому (30,8 млрд. грн.), що збігається з періодом максимального сплеску девальвації.



Рис. 14. Місячні обсяги рефінансування (обороти) у 2008–2015 рр.

Як зазначалося вище, у структурі рефінансування банків з точки зору окремих інструментів з кінця 2014 р. почали стало превалювати кредити овернайт. Якщо за січень — жовтень їх частка становила 26%, то у листопаді — грудні на фоні значного зростання абсолютних обсягів частка кредитів овернайт зросла майже до 80% (за весь 2014 р. через канал овернайт було емітовано 95,2 млрд. грн., або 43% від загального обсягу рефінансування). За підсумками січня — квітня 2015 р. обороти рефінансування овернайт становили 46,4 млрд. грн., або 65% від загального обсягу (рис. 15), причому половину з цих коштів (23,3 млрд. грн.) було надано в лютому. Цілком імовірно, що високий попит з боку банків на зазначені кредити в умовах динамічних девальваційних процесів мав спекулятивний характер (див. рис. 1). У цьому контексті важливим є той факт, що кредити рефінансування надаються банкам за ставками, значно нижчими від рівня інфляції. З огляду на це, недостатньо виправданим, на нашу думку, є запровадження у лютому 2015 р. регуляторного заходу збільшення максимального обсягу кредиту овернайт під забезпечення державними облігаціями, по який банк може звертатися до Національного банку України (з 70% до 100% від визначеного згідно з встановленими нормативами розміру обов'язкових резервів за попередній період утримання).

Заборгованість банків перед центральним банком за кредитами протягом минулого року зросла на 32,8 млрд. грн. (до 108,9 млрд. грн.), за підсумками січня — квітня 2015 р. — на 7,7 млрд. грн. (до 116,7 млрд. грн.).

Проте погіршення фінансового стану банківської системи збільшує ризик неповернення банками отриманих кредитів. Додатковим аргументом на підтвердження цього є надання значних обсягів кредитів рефінансування банкам, які потім були визнані неплатоспроможними.

Мобілізаційні операції (операції з депозитними сертифікатами Національного банку України). У 2014 р. було значно збільшено обсяг операцій з депозитними серти-

фікатами, а на початку 2015 р. обороти мобілізаційних операцій сягнули безпрецедентних розмірів (див. рис. 2, 16). Зростанню зацікавленості банків у розміщенні коштів у депозитних сертифікатах НБУ сприяло різке підвищення ставок за такими операціями.



Рис. 15. Структура рефінансування банків у 2015 р.

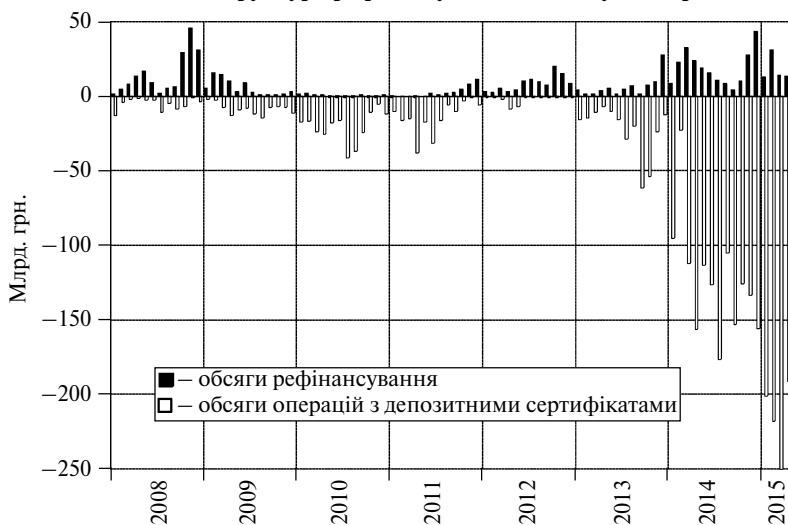


Рис. 16. Місячні обсяги рефінансування та мобілізації коштів (обороту) у 2008–2015 рр.

У 2014 р. обсяг мобілізаційних операцій (1472,7 млрд. грн.) більш як у 5 разів перевищив значення попереднього року (270,4 млрд. грн.) і наблизився до величини номінального ВВП. Більшість операцій було здійснено шляхом розміщення депозитних сертифікатів овернайт (1275,2 млрд. грн., або 87% від загального обсягу), ставка за ними підвищилася з 2% до 7,5%. На початку 2015 р. активність мобілізаційних операцій ще більше зростає. Місячні обороти операцій з депозитними сертифікатами у січні перевищили 200 млрд. грн., до кінця I кварталу збільшились, але у квітні скоротилися до 191,2 млрд. грн. За підсумками січня – квітня 2015 р., загальний обсяг операцій становив 860,2 млрд. грн., з них операції овернайт – 732,7 млрд. грн., ставка за якими з початку року зросла з 7,5% до 20%; ставка за депозитними сертифікатами строком на тиждень сягнула 26%, на місяць – 27%.

Істотне збільшення оборотів мобілізаційних операцій та кількості їх учасників (поряд з іншими чинниками) призвело до скорочення залишків на кореспондентських рахунках банків – середньоденний обсяг у квітні становив 25,1 млрд. грн., тоді як на початок року перевищував 32 млрд. грн. На фоні зниження рівня ліквідності банківського сектору, а також унаслідок зростання ставок центрально-

го банку в умовах прискорення темпів інфляції середньомісячна ставка за кредитами на міжбанківському ринку (після зниження у січні до 17,2%) протягом лютого — квітня зросла до 26,9% (рис. 17). Проте надзвичайно великі обсяги операцій з депозитними сертифікатами не змогли запобігти девальвації гривні та прискоренню темпів інфляції, що дає підстави поставити під сумнів ефективність застосування даного інструменту.



Рис. 17. Залишки на кореспондентських рахунках банків у 2008–2015 рр.

(середньомісячне значення)

Поєднання у часі значних обсягів мобілізаційних операцій (на фоні надмірного підвищення процентних ставок за ними) і активного рефінансування (див. рис. 16) було ознакою того, що у банківській системі одночасно існували структурні профіцит та дефіцит ліквідності, а Національний банк України фактично перебирав на себе функції ринку. **Такі дії призводять до зниження ефективності роботи міжбанківського ринку як механізму перерозподілу ліквідності та справляють деструктивний вплив на економічну активність через зниження мотивації платоспроможних банків до кредитування клієнтів.** Крім того, значні обороти за операціями постійного доступу за депозитними сертифікатами з такими високими ставками призводять до зростання вартості стерилізації структурного профіциту ліквідності та додаткової непродуктивної емісії. Такі проблеми нагромаджуються на фоні того, що більш дієвий потенціал операцій, який у багатьох країнах традиційно застосовується для стерилізації структурного профіциту ліквідності, а саме — операцій на відкритому ринку, використовується недостатньо.

Операції Національного банку України з купівлі ОВДП на “відкритому ринку”

У країнах з розвинутою економікою і режимом гнучкого валютного курсу операції на відкритому ринку є основним монетарним інструментом, за допомогою якого центральні банки досягають дієвості процентної політики і підтримання валютної стабільності через формування оптимального рівня ліквідності банківського сектору. Згідно із світовою практикою, до операцій на відкритому ринку відносяться, зокрема, операції з купівлі-продажу центральним банком державних облігацій. Проте вітчизняна практика реалізації Національним банком України цих операцій з ОВДП має певні особливості. У структурі монетарних інструментів НБУ операції з купівлі-продажу державних цінних паперів відіграють вагому роль, але характер їх застосування має іншу природу: **він спрямований не стільки на вико-**

нання функцій монетарної політики, скільки на вирішення завдань, пов'язаних з фінансуванням дефіциту бюджету.

Протягом 2014 р. – квітня 2015 р. Національний банк України активно вкладав кошти у державні облігації, залишок ОВДП у його портфелі за 2014 р. зріс на 171,1 млрд. грн., за підсумками січня – квітня 2015 р. – на 22,2 млрд. грн. (рис. 18).

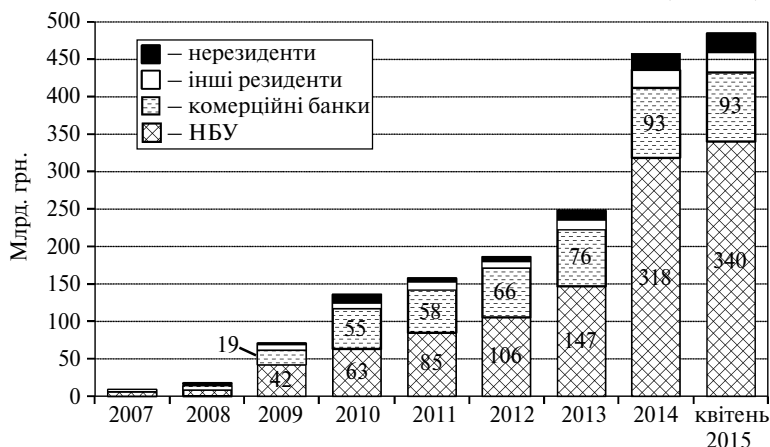


Рис. 18. Розподіл ОВДП в обігу за суб'єктами у 2007–2015 рр.

(на кінець періоду)

Кошти, випущені шляхом купівлі ОВДП, можна було б направити на згладжування дисбалансів ліквідності банків, що виникають, зокрема, внаслідок відпливу депозитів (див. рис. 13). Однак для підтримки ліквідності банків центральним банком були застосовані інші інструменти, такі як стабілізаційні кредити та деякі тимчасові механізми рефінансування.

Натомість, операції з купівлі-продажу ОВДП були спрямовані на потреби фінансування державного сектору. Так, за 2014 р. обсяг випуску гривневих ОВДП сягнув 218 млрд. грн., Національний банк України за той самий період придбав облігацій на суму 181,9 млрд. грн. За підсумками січня – квітня 2015 р., обсяг купівлі гривневих ОВДП дорівнював 34,4 млрд. грн., тоді як емісія цих паперів Міністерством фінансів України склала 42,6 млрд. грн. (рис. 19). Таким чином, Національним банком України фактично здійснюється фінансування видатків бюджету, що суттєво обмежує його незалежність та можливості оперативно впливати на параметри грошової пропозиції.

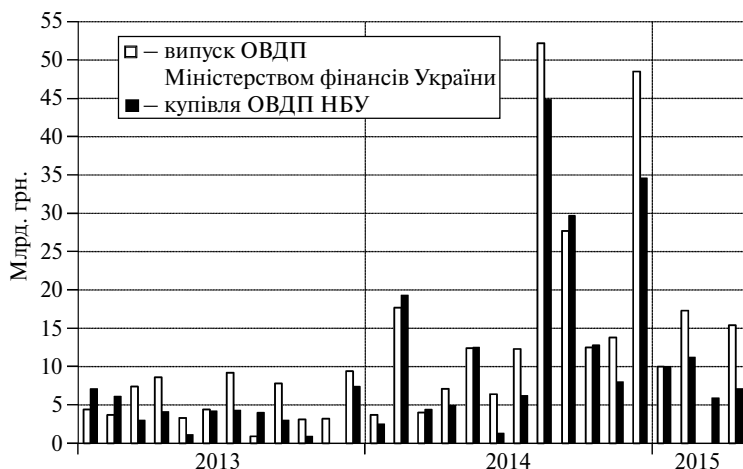


Рис. 19. Випуск ОВДП та їх купівля НБУ у 2013–2015 рр.

Описана практика призвела до того, що у 2014 р. — на початку 2015 р. відбулася кардинальна зміна якісної природи емісії. Якщо на початок 2008 р. залишок ОВДП у портфелі НБУ дорівнював нулю, то після фінансової кризи 2008—2009 рр. він стабільно зростає. Урешті-решт, у 2014 р. внаслідок монетизації безпрецедентно великих обсягів державних облігацій їх залишок у власності центрального банку наблизився до розміру монетарної бази, а у січні 2015 р. — перевищив його. Таким чином, можна констатувати, що на сьогодні *практично всі емітовані кошти мають боргову природу*. Це несе у собі значні ризики інфляційного характеру в середньостроковій перспективі та зумовлює необхідність активізації операцій на відкритому ринку з урахуванням досвіду розвинутих країн. Робота у цьому напрямі повинна бути підкріплена заходами щодо розвитку фондового ринку. Йдеться, зокрема, про створення ліквідного ринку державних облігацій та обмеження максимального обсягу ОВДП, які можуть знаходитись у портфелі Національного банку України.

Операції прямого репо (у 2014 р. — на 20,4 млрд. грн., у січні — квітні 2015 р. — на 2,3 млрд. грн.), а також розміщення через тендери депозитних сертифікатів строком на тиждень і більше (відповідно, на 198 млрд. грн. і 128 млрд. грн.), які у світовій практиці (на відміну від вітчизняної) класифікуються як операції відкритого ринку, за своїми обсягами значно поступалися операціям постійного доступу.

Проблеми управління обов'язковими резервами банків

З кінця 2008 р. обов'язковому резервуванню підлягали лише залучені кошти в іноземній валюті, тоді як за депозитами у гривні діяла нульова ставка. Водночас у період із серпня 2009 р. по серпень 2014 р. банки були зобов'язані зберігати частину обов'язкових резервів на окремому рахунку в Національному банку України.

У 2014 р. внаслідок значної девальвації гривні виникла ситуація, коли через курсову переоцінку зобов'язань в іноземній валюті нормативний обсяг обов'язкових резервів почав стабільно перевищувати фактичні залишки на кореспондентських рахунках банків. Він збільшився на 12,2 млрд. грн. — до 39,4 млрд. грн., тоді як середньорічне значення залишків на кореспондентських рахунках дорівнювало близько 29 млрд. грн. (рис. 20). Попри це, Національний банк України уникав зміни нормативів обов'язкового резервування, а основні заходи у цій сфері стосувалися пом'якшення умов зберігання та використання обов'язкових резервів. Так, з метою підтримки ліквідності банків (в умовах скорочення депозитів) було зменшено з 60% до 40% мінімальний обсяг обов'язкових резервів, які мають зберігатися на початок кожного операційного дня на кореспондентському рахунку банку, а також з 40% до 0% знижено частку обов'язкових резервів, які мають зберігатися банком на окремому рахунку в Національному банку України. Це спричинило вивільнення значних обсягів коштів (у цілому 10,7 млрд. грн.), які могли бути використані банками для здійснення поточної діяльності. Розрив між фактичними залишками коштів на кореспондентських рахунках і нормативним обсягом обов'язкових резервів покривався, зокрема, шляхом зарахування банками для покриття обов'язкових резервів частини портфеля ОВДП.

Наприкінці 2014 р. з метою спрощення порядку формування і зберігання резервів було змінено нормативи та об'єкти резервування, встановлено періоди визначення і утримання резервів, визначено обсяг (не менш як 40%) обов'язкових резервів, який має щодня зберігатися на кореспондентському рахунку. Особливістю нових правил, зокрема, було і те, що банки дістали можливість зараховувати для покриття обов'язкових резервів певну частину залишків готівки у національній валюті в касі банку. Вимоги щодо обов'язкового резервування було поширено на зобов'язання у національній валюті, тоді як нормативи за коштами в іноземній ва-

люті знизилися. Диференціацію нормативів було збережено тільки щодо строковості зобов'язань: за строковими депозитами — 3%, за коштами на поточних рахунках і депозитами на вимогу — 6,5%. Унаслідок цих змін нормативний обсяг обов'язкових резервів на зламі 2014–2015 рр. скоротився з 39,4 млрд. грн. до 37,5 млрд. грн., однак і надалі продовжував перевищувати фактичні залишки коштів на кореспондентських рахунках банків, які зазнавали постійного стерилізаційного впливу через активне використання операцій з депозитними сертифікатами.

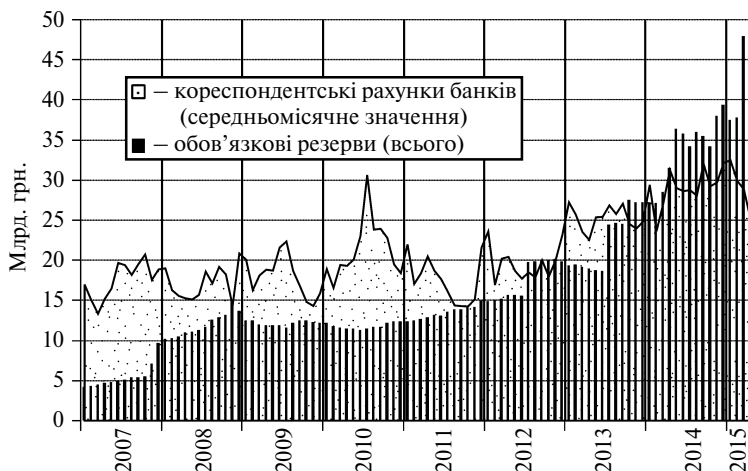


Рис. 20. Кореспондентські рахунки та обов'язкові резерви банків у 2007–2015 рр.

Різке прискорення темпів девальвації у лютому 2015 р. призвело до збільшення у березні розрахункового обсягу обов'язкових резервів до 48 млрд. грн., а подальше зміцнення обмінного курсу, відповідно, забезпечило його зниження у квітні до 43,4 млрд. грн. Зазначені коливання відбувалися на фоні скорочення залишків на кореспондентських рахунках банків з 32,6 млрд. грн. у січні до 25,1 млрд. грн. у квітні. Розрив, що виник унаслідок цього, було компенсовано за рахунок внесення змін до порядку формування обов'язкових резервів, а саме — шляхом збільшення з 50% до 100% частки готівки в касі банку в національній валюті, яка може бути зарахована банком для покриття обов'язкових резервів. На кінець квітня 2015 р. обсяг готівки в касах перевищував 20 млрд. грн., що й дозволило банківському сектору виконувати нормативи.

Усе це вже саме по собі суперечить визначенню обов'язкових резервів як монетарного інструменту довгострокової дії. Ефективність застосування політики обов'язкового резервування була недостатньою через нерівномірність розподілу ліквідності в банківській системі, ознаками якої є одночасна присутність її структурних профіциту і дефіциту. Водночас пом'якшення умов резервування (яке стосувалося всіх банків) поглибило такий дисбаланс, поліпшуючи становище платоспроможних банків, що сприяло зростанню профіциту ліквідності.

Для ефективного виправлення зазначених недоліків реалізації монетарної політики необхідним є глибоке розуміння перешкод, що заважають нормальному функціонуванню механізмів монетарної трансмісії, які розглянуті нижче.

Систематизація проблем функціонування трансмісійного механізму монетарної політики

Операції монетарного регулювання впливають на рівень інфляції, економічне зростання і зайнятість через трансмісійний механізм монетарної політики, тобто через систему каналів, за якими дії центрального банку передаються до економіки.

В Україні цю систему формують п'ять основних каналів: кредитний (credit channel), процентний (interest rate channel), валютний (exchange rate channel), канал ціни активів (assets' prices channel) і канал очікувань (channel of expectations) (рис. 21).

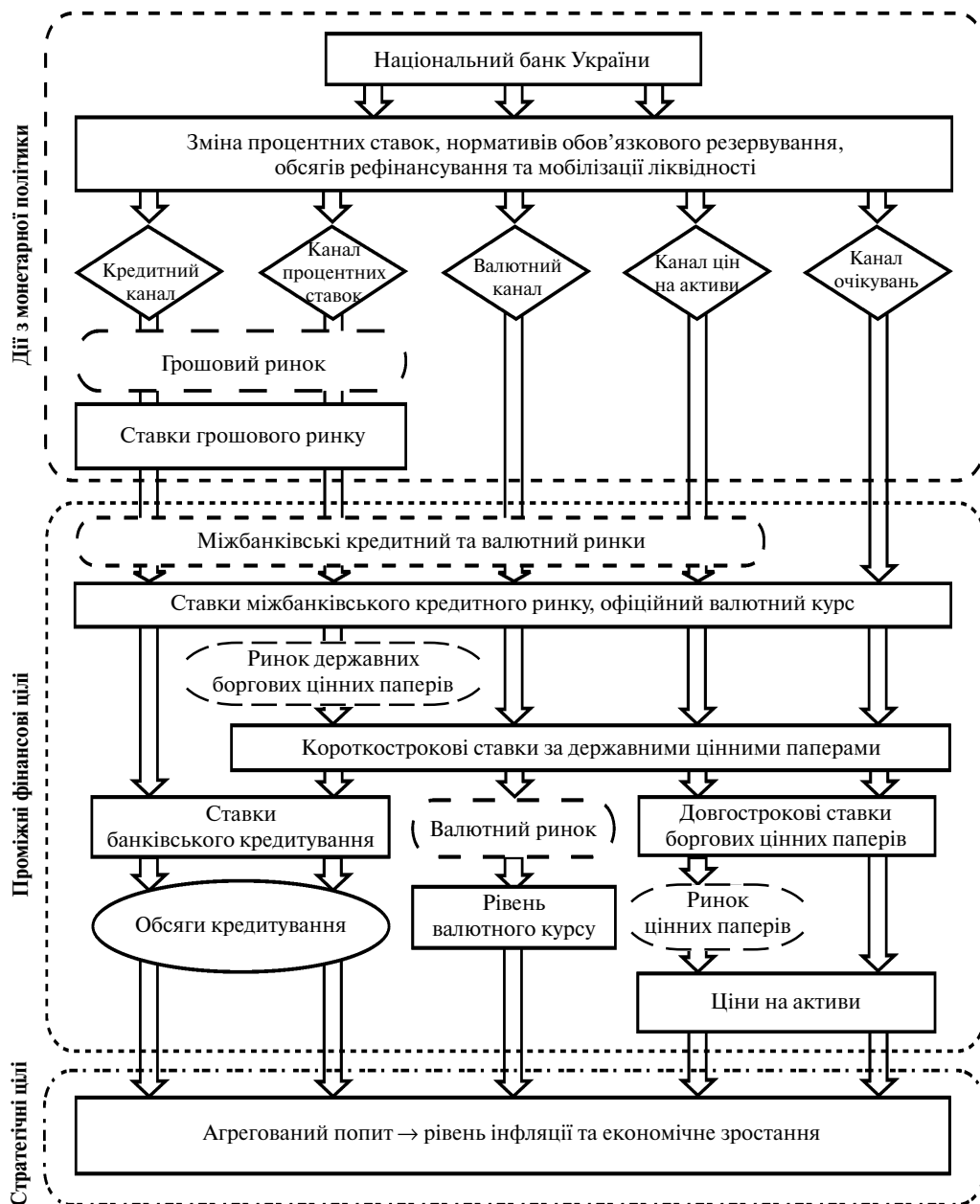


Рис. 21. Схема трансмісійного механізму монетарної політики НБУ

Presentation Kireyev. — IMF, 2014 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp1599.pdf>.

Трансмісійний механізм в економіці України має істотні вади, які в поєднанні з певними помилками монетарного регулювання формують значні інфляційні сплески і одночасно перешкоджають процесам кредитування реального сектору, а відтак, економічному зростанню. Головною загальною проблемою цих каналів є неповноцінне функціонування певних сегментів фінансового ринку, зокрема міжбанківсько-го валютного та кредитного, які перебувають у зоні прямої відповідальності НБУ.

Процентний канал в умовах гнучкого валютного курсу повинен бути головним каналом впливу монетарної політики на інфляцію та економічне зростання. Перша ланка процентного каналу — це механізм впливу інструментів монетарної політики на процентні ставки міжбанківського ринку, далі — на всю структуру процентних ставок в економіці, зокрема на ставки за кредитами і депозитами у банківській системі. Друга ланка — вплив банківських ставок на рішення домогосподарств і бізнесу щодо заощаджень, кредитування та інвестицій, а потім — на інфляцію й економічне зростання.

Основними проблемами функціонування процентного каналу є такі.

1. До 2015 р. спостерігався низький рівень кореляції між процентними ставками НБУ і ставками міжбанківського ринку, що відображало слабкість функціонування процентного каналу. З моменту підвищення облікової ставки до 30% і ставок овернайт за активними і пасивними операціями постійного доступу сформувався коридор, у якому коливалися ставки міжбанківського ринку, що є позитивним кроком у напрямі їх керованості. Проте внаслідок неоптимальних меж коридору (зокрема, завищеної ставки за депозитними сертифікатами) на банківському ринку активів штучно створено висококонкурентний інструмент — безризикові та високоприбуткові депозитні сертифікати НБУ. Це викликало ланцюгову реакцію негативних явищ — розкручування спіралі профіциту ліквідності, зростання витрат стерилізації та непродуктивну емісію за каналом процентних виплат, блокування мотивації банків до вкладання коштів в інші активи, у тому числі у кредитування реального сектору. Це перешкоджає ефективній роботі процентного каналу і впливу центрального банку на інфляцію та економічне зростання.

Шляхи розв'язання проблеми пов'язані з комплексними заходами з реформування операційної системи монетарної політики та розширення коридору ставок операцій постійного доступу — підвищення ставок за рефінансуванням овернайт і зниження ставок за депозитними сертифікатами овернайт. Ризик того, що зниження ставок за депозитними сертифікатами призведе до направлення профіциту ліквідності на спекулятивні валютні операції та посилення девальваційного тиску, повинен бути мінімізований за рахунок розвитку монетарних операцій на відкритому ринку.

2. Дію процентного каналу послаблюють значні ризики нестабільності банківської системи, валютного курсу та інфляції. Через домінуючий вплив девальваційних та інфляційних очікувань, низький рівень довіри до банківської системи процентні ставки мають невелику кореляцію з рішеннями суб'єктів ринку щодо розміщення коштів на депозитах.

3. Існуюча облікова ставка не є цільовим орієнтиром для міжбанківських ставок, а слугує тільки умовним сигнальним індикатором, який допускає різні трактування і високий рівень невизначеності щодо величини ставок за іншими операціями НБУ. Тобто відсутня ключова процентна ставка (key policy rate), яка оголошується суспільству і має визначальний вплив на всі фінансові операції. Це створює перешкоди для трансмісії за процентним каналом і знижує роль процентної політики. Центральні банки, які працюють в умовах гнучкого валютного курсу, як ключову ставку монетарної політики обирають або цільове значення певних ставок міжбанківського ринку, або ту ставку, за якою проводять визначені операції.

Кредитний канал трансмісії повинен забезпечувати вплив монетарної політики, зокрема процентних ставок центрального банку, на обсяги банківського кредитування і далі — на процеси інфляції та економічного зростання. Кредитний канал є доповненням до процентного каналу і має розглядатися в комплексі з ним.

Основними проблемами функціонування кредитного каналу є такі.

1. Послаблення дії цього каналу внаслідок неефективної рівноваги на кредитному ринку — низького платоспроможного попиту на кредити та їх низької пропозиції з боку банків. Тому проблеми кредитного каналу повинні розглядатися системно з боку як попиту на кредити, так і їх пропозиції.

2. Зниження платоспроможного попиту на кредитні ресурси внаслідок падіння виробництва, низької ділової активності, несприятливого бізнес-клімату через корупцію і зарегульованість, переобтяження потенціальних позичальників проблемами погашення раніше отриманих кредитів. Основні шляхи вирішення цих проблем лежать у площині як економічної політики Уряду щодо структурних реформ, так і монетарного регулювання Національного банку України щодо забезпечення валютної, цінової та банківської стабільності.

3. Послаблення кредитного каналу через зниження пропозиції кредитних ресурсів з боку банків, у тому числі внаслідок високих ставок за депозитними сертифікатами НБУ, тобто Національний банк України у цьому випадку діє не як ефективний монетарний регулятор, а як "успішний" конкурент на ринку банківських ресурсів і активний учасник створення спіралі профіциту ліквідності, який порушує нормальне функціонування кредитного каналу.

Валютний канал монетарної трансмісії містить дві ланки впливу монетарної політики: вплив інструментів монетарного регулювання на валютний курс і вплив змін валютного курсу на економіку, в тому числі на інфляцію (exchange rate path-through).

Основними проблемами функціонування валютного каналу є такі.

1. Валютний канал унаслідок високого ступеня відкритості економіки України та її імпортозалежності характеризується значним рівнем нелінійності зв'язків, схильності до виникнення девальваційно-інфляційної спіралі, потужності та швидкості передання імпульсів в економіку (path-through effect). Це потребує особливої уваженості НБУ в прийнятті рішень.

2. Перша особливість підсилюється тим, що до 2014 р. традиційним було ставлення влади до валютного курсу як до політичної змінної, яка виконує функцію "якоря" стабільності (цінової, фінансової, соціально-політичної), і тому він жорстко регулювався у фіксованих межах. Зміна валютного курсу без створення альтернативного "якоря" стабільності спричинила вибухову ланцюгову реакцію у фінансових, бюджетних, макроекономічних та соціально-політичних процесах. В умовах гнучкого курсу така особливість валютного каналу вимагає від НБУ невідкладних дій щодо забезпечення альтернативного "якоря" стабільності за рахунок підвищення якості управління ліквідністю банківської системи і розвитку позитивної сигнальної ролі монетарних операцій.

3. Значні валютні, адміністративні та корупційні обмеження блокують приплив валютних коштів у країну, що перешкоджає стабілізації валютного ринку та його виходу "з тіні". У міру розвитку операційної системи монетарної політики згідно із запропонованими напрямками необхідно послаблювати валютні обмеження для покращення бізнес-клімату, підвищення довіри до монетарного регулятора і національної валюти.

Канал очікувань синтезує дію всіх інших каналів і визначає економічну поведінку суб'єктів ринку. Він містить три взаємозв'язані ланки: від дій монетарного регулятора — до очікувань суб'єктів ринку, від очікувань — до прийняття рішень і економічної поведінки, від економічних рішень суб'єктів — до результатів макроекономічного розвитку та інфляції.

Основними проблемами функціонування каналу очікувань є такі.

1. Очікування формують трансмісійний канал потужної сили і швидкості. Він є важелем подвійного впливу: у разі ефективного монетарного регулювання — позитивно впливає на економіку, у разі помилкових заходів — провокує масові дії населення, спрямовані на захист своїх коштів, і величезні макроекономічні когерентні ефекти, зокрема, масове зняття депозитів, підвищення активності на валютному і товарному ринках, що посилює девальваційний та інфляційний тиск.

2. Формування очікувань у суспільстві та їх стабілізація є однією з найслабших рис поточного монетарного регулювання Національного банку України. Подолання цієї проблеми повинно бути комплексним: з одного боку, необхідним є підвищення ефективності регуляторних монетарних дій та їх сигнальної функції, з другого — потрібним є вдосконалення процесу інформування суспільства щодо цих регуляторних дій. Певні позитивні кроки у цьому напрямі вже спостерігаються, але потребують більшої системності та виваженості.

Чітке визначення проблем інструментарію, операцій і трансмісійного механізму монетарного регулювання дозволяє розробити систему стратегічних заходів щодо його оптимізації для зниження та стабілізації інфляції на стало низькому рівні з одночасним створенням монетарних передумов економічного зростання.

Система стратегічних і тактичних заходів з оптимізації монетарного регулювання для зниження інфляції та створення монетарних передумов економічного зростання

На **першому етапі** для оптимізації управління ліквідністю банківської системи і зниження інфляції слід перейти від домінування операцій постійного доступу, які викликають зазначені вище проблеми, до дискреційної монетарної політики на основі переважно операцій на відкритому ринку. Сутність такого переходу полягає в тому, щоб за тимчасового збереження валютних обмежень досить швидко замінити аккомодативну (яка більше відповідає умовам фіксованого курсу або дефляції) операційну систему монетарної політики дискреційною, яка відповідає режиму гнучкого курсу, цілям зниження інфляції і дозволяє створити альтернативний фіксованому курсу “якір” стабільності в економіці. Після цього слід поступово лібералізувати валютні обмеження для стимулювання припливу валютних коштів у країну і стійкої стабілізації валютного ринку. Для переходу до дискреційної монетарної політики необхідно діяти в такій послідовності (правильна і чітка послідовність є дуже важливою):

1) як основні операції управління ліквідністю банківської системи розвинути використання операцій репо та ін. на відкритому ринку щодо надання і мобілізації ліквідності. Нині функцію абсорбції ліквідності виконують, в основному, операції постійного доступу за депозитними сертифікатами овернайт, що проводяться за ініціативою банків і не дозволяють Національному банку України ефективно мобілізувати структурний профіцит ліквідності та відновити нормальне функціонування міжбанківського ринку. Отже, необхідно кардинально перемістити активність з монетарних операцій постійного доступу на монетарні операції на відкритому ринку. Згідно з успішним досвідом багатьох країн, базовими інструментами для операцій на відкритому ринку можуть бути як державні облігації, так і коротко- і середньострокові (від 6 місяців) депозитні сертифікати центрального банку. Це сприятиме розвитку дискреційної політики і оптимізації регулювання ліквідності банківської системи;

2) оптимізувати інструментальну структуру та обсяги операцій монетарної політики з огляду на умови гнучкого курсу і необхідність зниження інфляції. Для цього слід чітко структурувати операції монетарної політики за якісно різними групами.

Перша група — основні операції з надання і мобілізації ліквідності, тобто операції на відкритому ринку (open market operations), обсяг яких повинен формувати більшу частину всіх операцій Національного банку України з управління ліквідністю банківської системи. Основні операції повинні включати:

- базові операції на відкритому ринку (операції репо та ін.), що проводитимуться на регулярній основі (basic open market operations);
- операції додаткового регулювання ліквідності в разі необхідності, тобто операції тонкого налаштування (fine-tuning operations);
- структурні операції регулювання ліквідності (structural operations).

Друга група — операції постійного доступу (standing facilities), які виконуються за ініціативою банків. До них відносяться операції рефінансування овернайт (marginal lending facility) і операції овернайт з депозитними сертифікатами НБУ (deposit facility). Процентні ставки за ними повинні знаходитися поза межами конкурентної привабливості для ринку: ставки рефінансування овернайт повинні бути вищими за ринкові, ставки за депозитними сертифікатами НБУ овернайт — значно нижчими від ринкових. У даному випадку ці операції матимуть невеликий обсяг і використовуватимуться переважно для визначення коридору ринкових ставок і технічних потреб щоденного виконання банківських нормативів.

Критеріями ефективності операцій першої групи повинні бути їх конкурентна привабливість для банків і формування оптимального обсягу ліквідності в банківській системі, що сприятиме зниженню інфляції без порушення мотивації до кредитування реального сектору.

Ефективність операцій другої групи визначається оптимальністю меж створеного ними коридору процентних ставок і мінімізацією обсягів цих операцій. Ставки за операціями постійного доступу повинні мати характер штрафів за помилки банківського менеджменту, не заважати активності на міжбанківському ринку і проведенню операцій першої групи на відкритому ринку.

Необхідно розробити динамічну модель оптимального рівня ліквідності банківської системи України на базі сучасного підходу моделювання динаміки складних мереж. Модель дозволить у щоденному режимі приймати ефективні рішення щодо проведення операцій на відкритому ринку для оптимізації рівня ліквідності банківського сектору;

3) одночасно з розвитком операцій першої групи необхідно вивести операції постійного доступу з розряду конкурентно привабливих через розширення коридору процентних ставок: знизити ставки за депозитними сертифікатами овернайт і підвищити ставки за рефінансуванням овернайт. Необхідні обсяги ліквідності надаватимуться або мобілізуватимуться через операції репо, а також інші операції на відкритому ринку за ставками у межах оптимального коридору;

4) визначити як операційну (проміжну) ціль монетарної політики **ключову процентну ставку (key policy rate)**, рівень якої буде цільовим для ставок міжбанківського ринку. Ключова ставка, яка періодично оголошуватиметься суспільству, відіграватиме роль проміжного "якоря" для валютної та цінової стабільності. Для формування позитивних очікувань учасників ринку і зниження невизначеності слід розробити графік оголошень рівня ключової ставки та проведення відповідних прес-конференцій з детальними поясненнями. Нині ставка попиту (bid) міжбанківського кредитного ринку фактично тяжіє до значення процентної ставки за депозитними сертифікатами овернайт, яка, з огляду на її високий рівень і специфіку операцій постійного доступу, блокує мотивацію банків до кредитування і створює спіраль профіциту ліквідності. Облікова ставка зможе набути статусу ключової,

тобто цільової ставки для міжбанківського ринку овернайт, у тому випадку, якщо буде вжито заходів щодо оптимізації структури та обсягів монетарних операцій, описаних у попередніх пунктах;

5) офіційно ввести спеціальну назву для середньозваженої ставки овернайт міжбанківського ринку України, наприклад: UONIA або UKRON тощо (аналогічно назвам ставок міжбанківського ринку EONIA, SONIA, LIBOR, STIBOR в інших країнах);

6) супроводжувати розвиток операцій на відкритому ринку виваженою, професійною комунікаційною політикою для роз'яснення змісту переходу до більш розвинутої монетарної політики і дискреційного управління ліквідністю. Це матиме стабілізуючий характер і сприятиме зниженню девальваційних та інфляційних очікувань. Мандат на офіційні оголошення повинен мати один або декілька офіційних представників НБУ. Неофіційні пояснення для суспільства можуть надавати кваліфіковані фахівці — експерти центрального банку в рамках визначеного стратегічного напрямку, погодженого Радою або Правлінням Національного банку України. Дискусії у суспільстві, які неминуче виникатимуть, є необхідним атрибутом демократичного розвитку, оскільки вони виконують функцію зворотного зв'язку з суспільством і не повинні контролюватися центральним банком або іншим органом влади. Вплив на ці дискусії та очікування учасників ринку має здійснюватися шляхом підвищення професійності виконання регулятором своїх функцій і рівня довіри до нього в суспільстві;

7) після активізації роботи міжбанківського ринку і усунення його фрагментації розробити і запровадити заходи щодо обов'язкового резервування з позицій оптимізації параметрів монетарної політики та створення помірного структурного дефіциту ліквідності в банківській системі для забезпечення керованості процентних ставок з боку монетарного регулятора;

8) задіяти інструменти та операції монетарної політики для стимулювання кредитування реального сектору економіки, особливо його високотехнологічного сегменту, малого та середнього бізнесу. З цією метою розробити середньострокові інструменти та схеми рефінансування (funding for lending scheme) прозорих і стабільних українських банківських установ для збільшення їх портфелів кредитів підприємствам реального сектору, зокрема високотехнологічним, а також малому і середньому бізнесу. Розробити чіткі індикатори ефективності та механізми контролю за реалізацією цих схем. Принципом такого структурного рефінансування може бути залежність його розмірів і процентної ставки від обсягу та якості банківського портфеля кредитів для підприємств реального сектору (такий досвід використовується нині Банком Англії);

9) запровадити інструменти та операції монетарної політики, які переорієнтуюватимуть кошти, задіяні в розкручуванні спіралі профіциту ліквідності, на кредитування реального сектору економіки. З цією метою запровадити монетарні інструменти середньострокової дії від 1 року (зокрема, середньострокові депозитні сертифікати НБУ) для мобілізації цих коштів і подальшого їх направлення в реальний сектор через механізми структурного рефінансування;

10) послабити валютні обмеження, зокрема, для експортерів та ініціювати разом з Урядом заходи щодо стимулювання надходження у країну валютної виручки експортерів шляхом автоматичного повернення їм ПДВ.

На **другому етапі**, за умови успішного виконання заходів першого етапу стратегії та подолання стагфляційної кризи, необхідними є стабілізація інфляції на стало низькому рівні і підтримка стійких темпів економічного зростання. На цьому етапі

стане можливим повноцінний перехід до режиму гнучкого інфляційного таргетування.

Список використаної літератури

1. Унковська Т.Є. Як зупинити девальваційний торнадо // Дзеркало тижня. — 2014. — 12 грудня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/macrolevel/kak-ostanovit-devalvacionnyy-tornado-_.html.

2. Буковинський С.А., Унковська Т.Є. До питання оптимізації стратегії монетарної політики Національного банку України // Економічна теорія. — 2014. — № 2. — С. 70–85.

3. Унковська Т.Є. Макроекономічне моделювання: сучасні виклики і перспективи розвитку // Економічна теорія. — 2013. — № 1. — С. 43– 60.

4. Унковська Т.Є. Як врятувати національну валюту // Дзеркало тижня. — 2015. — 13 березня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/macrolevel/kak-spasti-nacionalnuyu-valyutu-_.html.

References

1. Unkovs'ka T.E. *Yak zupynyty deval'vatsiyni tornado* [How the devaluation tornado can be stopped]. *Dzerkalo Tyzhnya — Week's Mirror*, December 12, 2014, available at: http://gazeta.zn.ua/macrolevel/kak-ostanovit-devalvacionnyy-tornado-_.html [in Ukrainian].

2. Bukovyns'kyi S.A., Unkovs'ka T.E. *Do pytannya optymizatsii strategii monetarnoi polityky Natsional'nogo banku Ukrainy* [To the question of the optimization of a strategy of the monetary policy of the National bank of Ukraine]. *Ekon. Teoriya — Econ. Theory*, 2014, No. 2 [in Ukrainian].

3. Unkovs'ka T.E. *Makroekonomichne modelyuvannya: suchasni vyklyky i perspektyvy rozvytku* [Macroeconomic modeling: modern challenges and perspectives of development]. *Ekon. Teoriya — Econ. Theory*, 2013, No 1, pp. 43– 60 [in Ukrainian].

4. Unkovs'ka T.E. *Yak vryatuvaty natsional'nu valyutu* [How can the national currency be saved?]. *Dzerkalo Tyzhnya — Week's Mirror*, March 13, 2015, available at: http://gazeta.zn.ua/macrolevel/kak-spasti-nacionalnuyu-valyutu-_.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9 червня 2015 р.

Р. Ю. РИМАРСЬКА,
*кандидат економічних наук,
докторант кафедри менеджменту організацій
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

ЗБІЛЬШЕННЯ НАДХОДЖЕНЬ ДО БЮДЖЕТУ ЯК ЧИННИК ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНУ *

За допомогою SVAR-моделі оцінено взаємозалежність між надходженнями до бюджету, зовнішніми державними запозиченнями, прямими іноземними інвестиціями і доходом. Емпірично доведено, що збільшення податкових надходжень не становить загрози для економічного зростання і допомагає залученню ПІІ. Встановлено, що певні застереження для економічної політики створюють циклічність надходжень до бюджету, а також зменшують стимулюючий вплив державних запозичень і ПІІ на економічне зростання.

Ключові слова: надходження до бюджету, дохід, прямі іноземні інвестиції, зовнішні державні запозичення.

R. Yu. RYMARS'KA,
*Cand. of Econ. Sci.,
Doctoral Cand. of the Chair of Management of Organizations,
Lviv Regional Institute of Public Administration,
National Academy of Public Administration at the President of Ukraine*

INCREASING THE REVENUE RETURNS TO THE BUDGET AS A FACTOR OF ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS IN UKRAINE

Within the SVAR-model, the interdependence of revenue returns to the budget, state's external loans, direct foreign investments (DFI), and the income is evaluated. It is empirically proved that an increase in tax revenue returns is not dangerous for the economic growth and helps one to attract DFI. It is established that the certain warnings for the economic policy create the cyclicity of revenue returns to the budget and decrease the stimulating effect of state's loans and DFI on the economic growth.

Keywords: revenue returns to the budget, income, direct foreign investments, state's external loans.

Акумуляування надмірного державного боргу в Україні не залишає альтернатив для поліпшення сальдо бюджету за допомогою збільшення податкових надходжень та (або) скорочення урядових видатків. Такий вибір створює обґрунтовані побоювання щодо поглиблення спаду виробництва, передусім за умови високої зовніш-

ньої заборгованості, як це передбачають стандартні теоретичні моделі кейнсіанської школи *. Водночас існує досить багато емпіричних свідчень на користь сприятливого експансійного ефекту від скорочення дефіциту бюджету та збільшення податкових надходжень [2; 3]. Як виявили К. МакДермот і Р. Вескотт [4], під час скорочення дефіциту бюджету ключовим стає зниження премії за ризик, хоча збільшення податкових надходжень вважається менш ефективним заходом фінансової консолідації порівняно із зменшенням урядових видатків [4; 5; 6; 7]. Також не бракує досліджень, коли з меншими втратами доходу пов'язане саме підвищення податків [8; 9].

Вибір податкових інструментів фінансової консолідації викликає побоювання щодо можливого негативного впливу на інвестиційний процес і залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ), причому це стосується як створення надмірного податкового тиску, так і надання податкових пільг іноземним інвесторам [10]. Незважаючи на суперечливі теоретичні аргументи, для країн, що розвиваються, виявлено, що зовнішні запозичення державного сектору можуть підсилювати інвестиційний ефект від збільшення ПІІ [11], а це, у свою чергу, стимулюватиме динаміку економічного зростання. Наприклад, для країн Балтії встановлено, що поліпшення сальдо бюджету збільшує обсяги ВВП, але очікуване зростання припливу капіталу спостерігається лише в Естонії [12].

У цілому надходження до бюджету України є досить нестабільними (рис. 1). Візуально збільшення надходжень у 2005–2006 рр. не перешкоджало залученню ПІІ. У наступні два роки значного залучення іноземних інвестицій було досягнуто на фоні зменшення податкових та інших надходжень до бюджету. У 2009–2012 рр. нижчі, але постійні обсяги ПІІ спостерігалися на фоні V-подібної динаміки надходжень до бюджету. В IV кварталі 2013 р. вони досягли рекордної позначки на рівні 39% ВВП, однак наступного року поступово знизилися до 29% ВВП, що збіглося з відпливом прямих інвестицій — уперше за досліджуваний період.

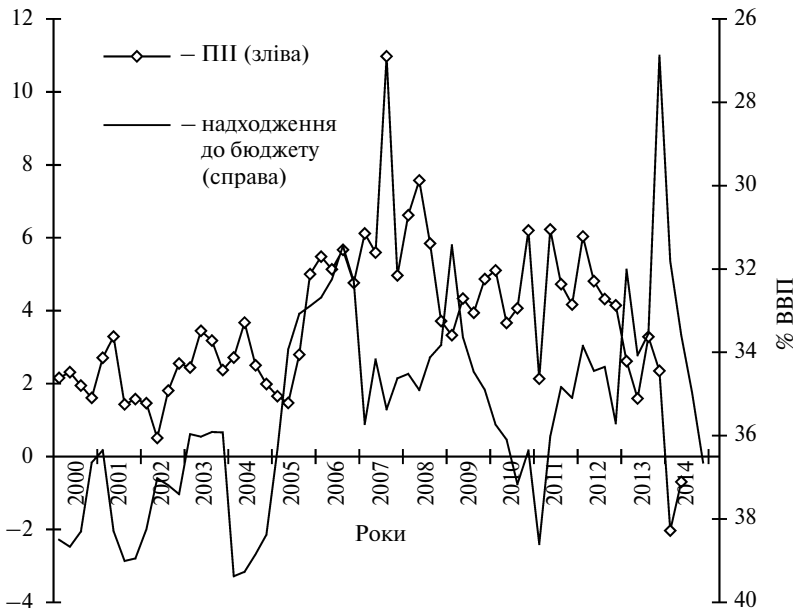


Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції та надходження до бюджету України у 2000–2014 рр.

Побудовано за даними Міністерства фінансів, Національного банку України.

* Змістовий огляд канонічних кейнсіанських і класичних моделей фінансової політики, а також їх сучасних варіантів проведено В. Шевчуком і Р. Копичем [1].

Мета статті — дослідити взаємозв'язок між надходженнями до бюджету, які можна вважати наближеною характеристикою податкових надходжень, державним зовнішнім боргом, іноземними інвестиціями та доходом (ВВП) в Україні. Ця проблематика є важливою для прогнозування наслідків гострої фінансової кризи зразка 2014–2015 рр. Отримані результати показують, що зростання податкових надходжень має сприятливий вплив з точки зору всіх аспектів: збільшення ВВП, обмеження зовнішніх запозичень державного сектору, залучення ПП.

Макроекономічні ефекти податкової політики у відкритій економіці

Стандартна кейнсіанська інтерпретація фіскальної політики передбачає, що наслідком збільшення податкового тиску стає зменшення доходу нижче деякого рівноважного рівня, що характеризується повною зайнятістю і максимальним використанням виробничих потужностей. Зокрема, такий результат передбачає добре відома IS–LM-модель або її варіант для відкритої економіки — модель Манделла — Флемінга [1]. Так, Г. Манків і Л. Саммерс за допомогою зміни специфікації попиту на гроші в середині 1980-х років показали, що підвищення податків може мати характер експансії [13]. Від зростання податків можна очікувати збільшення доходу за умови значної залежності приватних інвестицій від процентної ставки, невисокої цінової еластичності попиту на гроші та його більш високої залежності від приватного споживання, ніж від інвестицій. Інструментальним чинником отримання інфляційного ефекту стає зниження процентної ставки, яке стимулює інвестиції.

У ширшому контексті відкритої економіки підстави для отримання експансивного ефекту забезпечує зниження премії за ризик, яке ототожнюється зі зменшенням дефіциту бюджету та поліпшенням фіскальної самодостатності. Існують дві інтерпретації відповідного причинно-наслідкового зв'язку, які зосереджуються на залежностях двох рахунків платіжного балансу — поточного і фінансового. З підвищенням податкового тиску, що стосується переважно споживчих видатків, наступне зменшення внутрішньої абсорбції супроводжується поліпшенням сальдо експорту-імпорту товарів і послуг (поточний рахунок). Це створює необхідний “заспокійливий” ефект, заохочує збільшення інвестицій і, таким чином, сприяє економічному зростанню. Емпіричні дослідження для країн з нижчими рівнями доходу переважно показують прямий зв'язок між зменшенням дефіцитів бюджету і поточного рахунку [14], включно з трансформаційними економіками [15; 16].

Інший підхід полягає в тому, що підвищення податкових надходжень як індикатор поліпшення сальдо бюджету та довіри до економіки сприяє залученню іноземного капіталу, передусім ПП. За таких умов стають недоречними податкові пільги для іноземних інвесторів, які зазвичай ототожнюються із збільшенням дефіциту бюджету і обсягів державної заборгованості. Як продемонстрували М. Агіар, М. Амадор і Г. Гопінат [10], намагання компенсувати брак довіри податковими пільгами для іноземних інвесторів веде до збільшення державного боргу, підвищує амплітуду циклу ділової активності, створює негативну кореляцію між державним боргом та інвестиціями. За умови недостатньої довіри до урядової політики для збільшення інвестицій потрібно перейти до збалансованого бюджету, що передбачає відмову від акумуляції державного боргу.

Так звані інвестиційні моделі потоків капіталу (a push-pull-brake model) враховують чинники трьох типів: а) “виштовхування” — надлишкова ліквідність світових ринків і висока схильність до ризику, б) “заохочення” — висока “віддача” від інвестицій унаслідок порівняно низької заробітної плати і використання трудомістких технологій, в) параметри макроекономічної політики [17].

Ключовому припущенню щодо можливої поведінки іноземних інвесторів можна придати вид формули

$$D_i C_i = R_i, \quad (1)$$

де D_i — очікувана дохідність інвестицій, C_i — ризик країни-реципієнта, R_i — дохідність інвестицій на світовому ринку.

Рівняння (1) передбачає, що сумарна дохідність іноземних інвестицій ($D_i C_i$) залежить як від отриманого інвестиційного доходу (D_i), так і від ризику країни-реципієнта (C_i). Чим меншою є довіра до даної країни, тим нижчий інвестиційний дохід отримують зарубіжні інвестори. Якщо розглядати показник дефіциту бюджету як один з чинників ризику, з'являється можливість експансивного впливу фінансової дисципліни, що досягається за допомогою підвищення податків або скорочення урядових видатків. Такі дії дозволяють підвищити рівень довіри до економіки, що стає інструментальним чинником зростання дохідності іноземних інвестицій і припливу капіталу. Точніше, йдеться про рівноважний вплив двох протилежно спрямованих тенденцій:

$$D_i = f(A_i, I_i, K_i), \quad D_A > 0, D_I < 0, D_K < 0, D_I > 0, \quad (2)$$

$$C_i = f(G_i - T_i), \quad C_G < 0, C_T < 0, \quad (3)$$

де A_i — внутрішня абсорбція, I_i — особливості даної країни як акцептора іноземних інвестицій, K_i — приплив капіталу.

Суперечливий характер збільшення податкових надходжень полягає в тому, що це підвищує рівень довіри до економіки (рівняння (3)), але обмежує внутрішню абсорбцію (рівняння (2)), що має протилежний вплив на дохідність інвестицій. Необхідні міркування можна конкретизувати за допомогою функціональних залежностей для потоків капіталу й абсорбції:

$$A_i = a_1 K_i + a_2 (G_i - T_i), \quad (4)$$

$$K_i = b_1 A_i - b_2 (G_i - T_i) + b_3 I_i - b_4 R_i, \quad (5)$$

де G_i — урядові видатки, T_i — податки.

З урахуванням умови рівноваги (1) отримаємо:

$$K_i = \frac{1}{1 - a_1 b_1} [(a_2 b_1 - b_2)(G_i - T_i) + b_3 I_i - b_4 R_i]. \quad (6)$$

Згідно з рівнянням (6), вплив підвищення податків на приплив капіталу залежить від порівняльної сили ефекту довіри (b_2) та абсорбційного ефекту ($a_2 b_1$). Якщо $(a_2 b_1 - b_2) < 0$, то підвищення податків проявиться збільшенням припливу капіталу, адже ефект довіри домінує; у протилежному випадку відбувається зменшення припливу капіталу. Обидві ситуації проілюстровано на рисунку 2. Лінія D визначає функціональні залежності між дохідністю інвестицій і припливом капіталу для очікуваної дохідності (чим вищою є дохідність інвестицій за кордоном, тим меншим буде приплив капіталу), а лінія C — за існування довіри до економіки (чим вищою є довіра, тим більшим буде приплив капіталу).

Початково дохідність інвестицій R_0 забезпечує приплив капіталу на рівні K_0 . Збільшення податків веде до зменшення сукупної абсорбції ($D_0 > D_1$) та підвищення довіри до економіки ($C_0 > C_1$). В обох випадках спостерігається зниження дохідності інвестицій, але можливості вплинути на приплив капіталу істотно відрізняються. Якщо підвищення довіри до економіки стає порівняно незначним, а зменшення абсорбції, навпаки, — доволі відчутним, то приплив капіталу знижується, що неважко ототожнити із зменшенням доходу (див. рис. 2 а). Бажаний експансивний ефект досягається у випадку значного підвищення довіри і слабого впливу на абсорбцію (див. рис. 2 б). Неважко помітити, що більша залежність між дохідністю

інвестицій і припливом капіталу (нахил лінії D) в поєднанні з меншою залежністю для чинника довіри до економіки (нахил лінії C) впливає на користь експансивного ефекту від збільшення податкових надходжень.

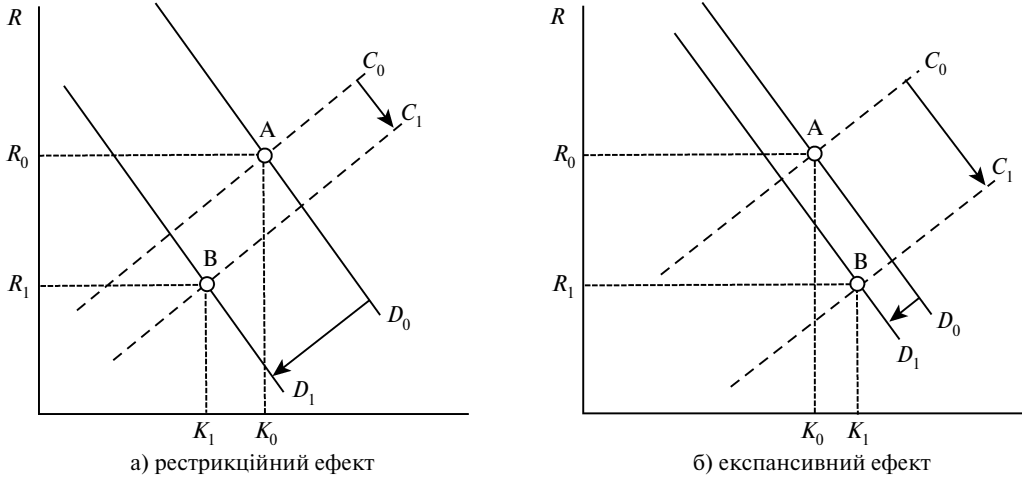


Рис. 2. Наслідки підвищення податкових надходжень для припливу капіталу

Побудовано за [17].

Вихідні дані

Крім показників надходжень до бюджету (REV_t) і ПП (FDI_t) для аналізу взаємної залежності використано квартальні дані державного зовнішнього боргу ($DEBT_t$) і ВВП (Y_t) за період 2000–2014 рр. З-поміж незалежних змінних до уваги взято показники світових цін на сирову нафту і обмінного курсу гривні (рис. 3). Для врахування кризових явищ використано відповідну фіктивну змінну зі значенням 1, а для решти періодів – 0.

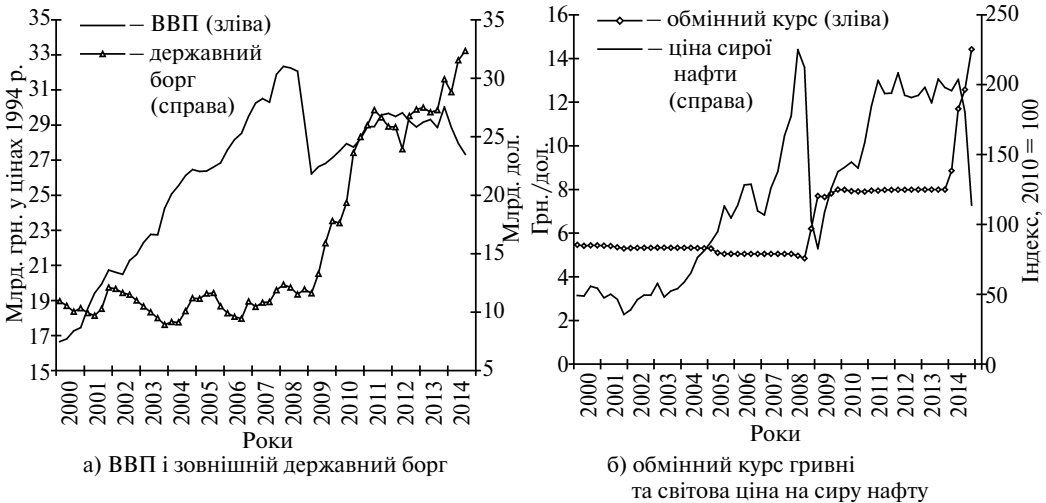


Рис. 3. Деякі макроекономічні показники для України у 2000–2014 рр.

Побудовано за даними Держстату, Мінфіну, Національного банку України.

У 2000–2008 рр. динамічне зростання українського ВВП відбувалося на фоні відсутності нових державних запозичень за кордоном (цей показник підтримувався на рівні 9–10 млрд. дол.). З початком світової фінансової кризи (осінь 2008 р.) обсяги державних запозичень стрімко зросли, що пояснюється логікою стабіліза-

ційної політики. У 2011–2013 рр. акумуляція державного зовнішнього боргу дещо призупинилась, однак "друга хвиля" кризових явищ (з кінця 2013 р.) позначилась черговим збільшенням зовнішніх державних запозичень. Загалом відновилась асиметрія обох показників – ВВП і державного зовнішнього боргу, – як це спостерігалось у кризових 2008–2009 рр. Також відбулося стандартне для таких випадків глибоке знецінення гривні, яке за амплітудою навіть перевищило девальвацію зразка 2008–2009 рр. Подібно до подій того періоду сприятливий фон забезпечує падіння світових цін на сиру нафту (із середини 2014 р.), однак зауважимо, що у 2010–2011 рр. ціни на сиру нафту оперативного відновились, а в наступні два роки стабілізувались на досягнутому рівні. На найближчі два-три роки такого не прогнозується, але все може статися: минулорічне стрімке падіння цін на сиру нафту теж ніхто не прогнозував.

Оскільки тест Джохансена (табл. 1) не виявляє коінтеграцію між показниками надходжень до бюджету, зовнішнього державного боргу, ППІ та доходу (хоча критерій Трасе показує наявність одного коінтеграційного рівняння на рівні статистичної значущості у 5%, а критерій Max Eigenvalue заперечує наявність коінтеграції між ендегенними змінними), то для дослідження зв'язку між ендегенними змінними немає потреби використовувати механізм коригування помилок.

Таблиця 1

Тест Джохансена для показників надходжень до бюджету (REV_t), зовнішнього державного боргу ($DEBT_t$), прямих іноземних інвестицій (FDI_t) і доходу (Y_t)

Гіпотеза	Лінійний коефіцієнт кореляції	Трасе			Max Eigenvalue		
		значення	критичне значення на рівні 5%	p-value	значення	критичне значення на рівні 5%	p-value
$H_0:$	$r = 0$	42,52**	40,17	0,02	18,25	24,15	0,25
$r = r_0$	$r = 1^*$	24,27***	24,27	0,05	12,68	17,79	0,25
	$r = 2$	11,58***	12,32	0,06	7,10	11,22	0,24
	$r = 3$	4,48**	4,12	0,04	4,48	4,12	0,04

* Статистична значущість на рівні 1%.

** Статистична значущість на рівні 5%.

*** Статистична значущість на рівні 10%.

Зважаючи на доцільність урахування декількох істотних обмежень (які зумовлені припущеннями економічної теорії), для вивчення взаємного впливу надходжень до бюджету, державного боргу, ППІ і ВВП використано методологію структурної векторної авторегресії (Structural Vector Autoregression – SVAR). На відміну від рекурсивної декомпозиції Чолескі, яка використовується у стандартних моделях VAR, методологія SVAR передбачає застосування ідентифікаційної схеми, що враховує обмеження для коефіцієнтів коваріаційної матриці залишків авторегресійної моделі.

У даному дослідженні обрано таку ідентифікаційну схему, яка відповідає логіці інвестиційної моделі потоків капіталу:

$$REV = U_1 + a_1 Y, \quad (7)$$

$$DEBT = b_1 REV + U_2, \quad (8)$$

$$FDI = c_1 REV + c_2 DEBT + U_3 + c_3 Y, \quad (9)$$

$$Y = d_1 DEBT + U_4, \quad (10)$$

де U_1, U_2, U_3, U_4 — стохастичні інновації, відповідно, для надходжень до бюджету, державного зовнішнього боргу, ППІ та ВВП.

Обрана ідентифікаційна схема передбачає, що в поточному періоді надходження (податкові) до бюджету залежать лише від доходу (ВВП). Це логічно, адже на рівень податкових надходжень зазвичай істотно впливає економічна кон'юнктура. Обсяги запозичень державного сектору залежать від податкових надходжень. Це відповідає логіці згладжування обсягів урядових видатків: якщо податкові надходження є недостатніми, уряд вдається до запозичень на зовнішніх ринках.

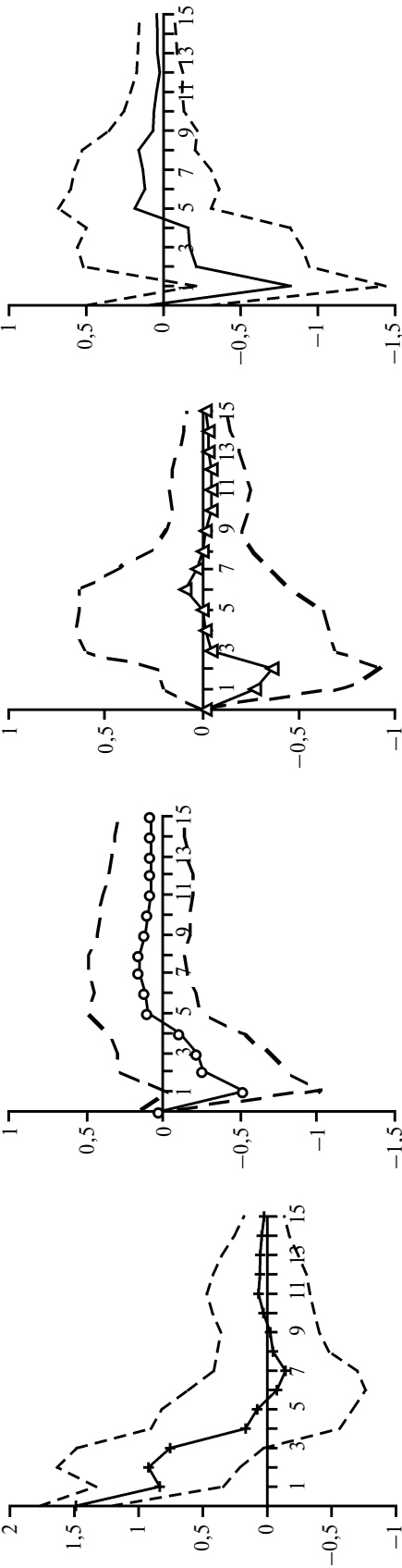
Як показують рівняння (1)–(6), податкові надходження впливають на залучення іноземного капіталу. Водночас обсяги прямого інвестування залежать від запозичень державного сектору та динаміки доходу. Можна припустити, що переконливе зростання ВВП сприяє залученню ППІ. Залежність від запозичень державного сектору може бути різноспрямованою. Надмірні запозичення можуть свідчити, з одного боку, про недостатню надійність макроекономічних “фундаментів”, а з іншого — про те, що конструктивні урядові видатки здатні підвищити привабливість країни для іноземних інвестицій.

Рівень ВВП у поточному періоді залежить лише від запозичень державного сектору, які можуть достатньо оперативного матеріалізуватись у збільшення сукупного попиту. Прийmemo, що вплив податкових надходжень і ППІ реалізовується з певним часовим лагом. У SVAR-моделі змінні доходу і державного зовнішнього боргу використано в логарифмічному вигляді (це поліпшує статистичні характеристики отриманих результатів). Незалежні змінні обмінного курсу та світової ціни на сиру нафту (марки *brent*) використано у вигляді перших різниць відповідних логарифмів. На підставі середнього значення критеріїв LR, FPE, Акайка, Шварца та Ханнана — Квіна для емпіричних оцінок застосовано модель з трьома лагами. Стохастичність залишків оцінюваної SVAR-моделі засвідчує коректність отриманих емпіричних результатів.

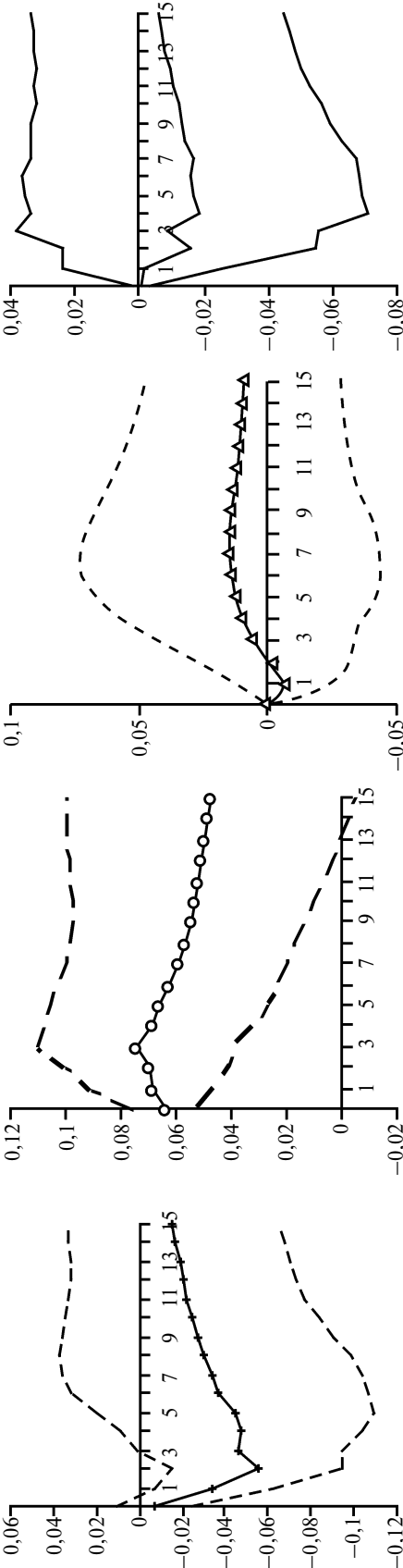
Отримані результати

Оцінки SVAR-моделі представлено на рисунку 4 за допомогою відповідних імпульсних функцій. Результатом зростання податкових надходжень стають: залучення ППІ (з часовим лагом від 4 до 7 кварталів), збільшення доходу (максимальний стимулюючий вплив досягається через 7 кварталів, а потім поступово слабшає), зменшення потреби в зовнішніх запозиченнях державного сектору. Така характеристика макроекономічного впливу надходжень до бюджету цілком відповідає логіці рівнянь (1)–(6). Досягнення фіскальної дисципліни за допомогою збільшення податкових надходжень підвищує довіру до економіки, що заохочує іноземних інвесторів. При цьому нівелюються наслідки можливого негативного впливу підвищення податкового тиску. Опосередковано отримані результати підтверджують висновок М. Агіара, М. Амадора і Г. Гопіната про недоцільність податкових пільг для іноземних інвесторів як засобу компенсації недостатньої довіри до економіки [10].

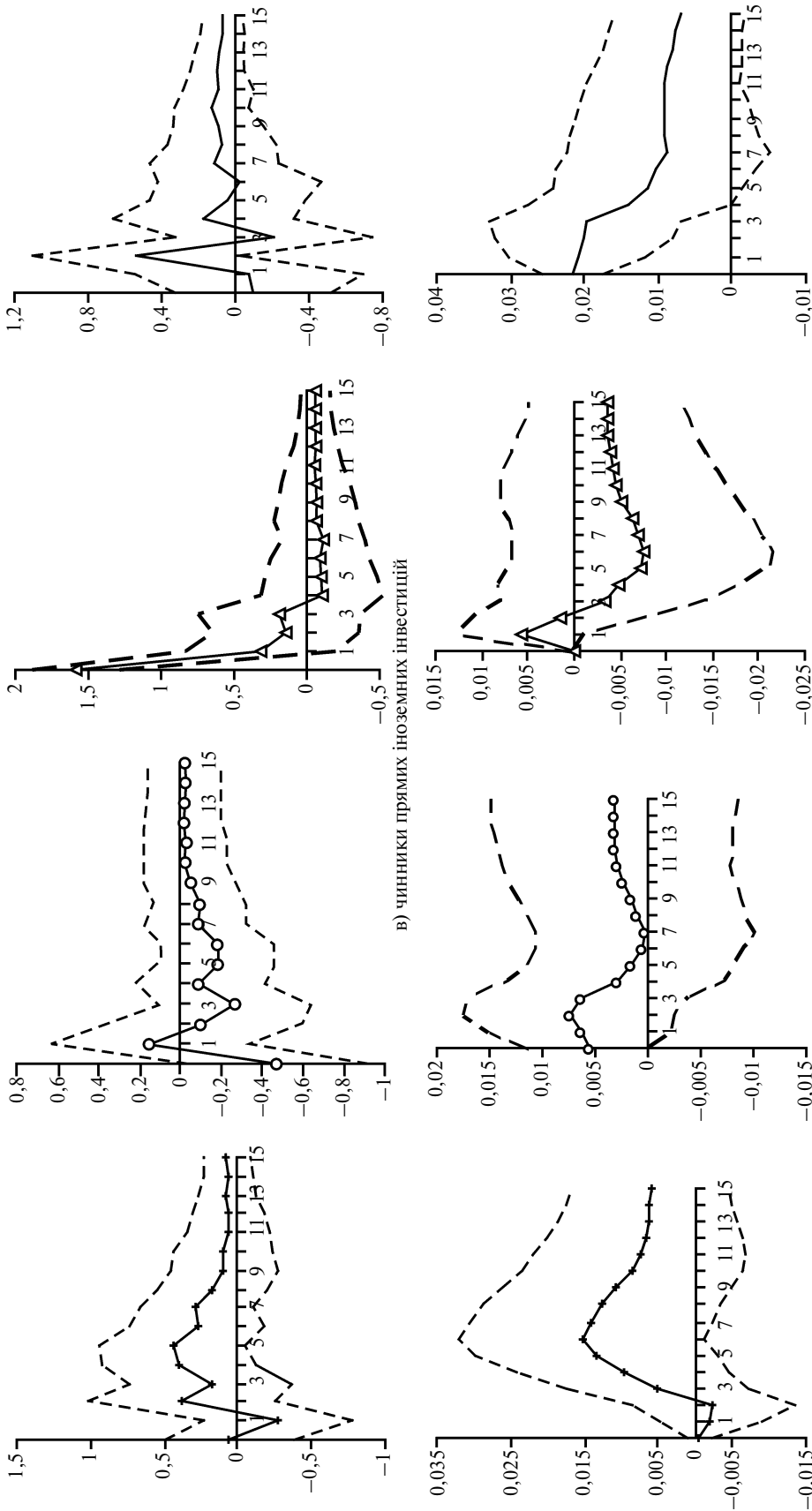
Декомпозиція залишків виявляє, що надходження до бюджету найбільше впливають на дохід (табл. 2). Поступово відповідний вплив зростає з 2% до 25%. Не менш вагомою є залежність зовнішніх запозичень від податкових надходжень: початково питома вага в декомпозиції залишків перевищує 20%, а часом знижується до 11%. Вплив на ППІ — порівняно незначний (не більше 10%). Це означає, що потенціал залучення іноземного капіталу в реальний сектор залишається нереалізованим. ППІ практично не залежать від ВВП (питома вага в декомпозиції залишків не перевищує 6%), хоча відповідний сприятливий імпульс простежується з лагом у



а) чинники надходжень до бюджету



б) чинники зовнішніх державних запозичень



г) чинники ВВП

Рис. 4. Взаємний вплив надходжень до бюджету, зовнішнього державного боргу, прямих іноземних інвестицій і доходу (ВВП)

Імпульсні функції подано у довірчому інтервалі ± 2 стандартних відхилення.

два квартали. Оскільки приплив іноземних інвестицій залежить переважно від власної динаміки, це може бути аргументом на користь логіки "виштовхування" як головної мотивації іноземного інвестування (при цьому визначальними стають такі чинники зовнішнього середовища, як дохідність інвестицій за кордоном чи ліквідність міжнародних фінансових ринків). Також ПІІ можуть залежати від інших внутрішніх чинників, таких як інфляція чи номінальний (реальний) обмінний курс.

Таблиця 2

Декомпозиція залишків SVAR-моделі

Залежні змінні	Відповідь на зміни	Горизонт прогнозу (міс.)			
		4	8	12	16
Надходження до бюджету (<i>REV</i>)	<i>REV</i>	80	77	77	77
	<i>DEBT</i>	7	7	8	8
	<i>FDI</i>	1	2	2	2
	<i>Y</i>	12	13	13	13
Зовнішній державний борг (<i>DEBT</i>)	<i>REV</i>	21	15	13	11
	<i>DEBT</i>	77	79	80	82
	<i>FDI</i>	2	1	1	1
	<i>Y</i>	1	5	6	6
ПІІ (<i>FDI</i>)	<i>REV</i>	5	9	9	10
	<i>DEBT</i>	11	13	14	15
	<i>FDI</i>	82	75	72	70
	<i>Y</i>	2	3	5	6
ВВП (<i>Y</i>)	<i>REV</i>	2	20	24	25
	<i>DEBT</i>	6	4	3	3
	<i>FDI</i>	2	5	5	6
	<i>Y</i>	89	719	68	67

Надходження до бюджету не залежать від ПІІ, а два інші чинники — запозичення державного сектору та ВВП — мають короточасний негативний вплив. Такі залежності здаються вкрай песимістичними. По-перше, можна припустити, що збільшення доходу не трансформується у пропорційне зростання податкових надходжень. Це означає, що "плодами" економічного зростання користується виключно приватний сектор. Водночас у випадку економічного спаду податковий тиск зростає. По-друге, ПІІ не створюють джерела податкових надходжень. Якщо врахувати відсутність тривалого стимулюючого впливу на дохід (див. рис. 4 г), вплив ПІІ не виходить за межі збільшення валютних надходжень. По-третє, обернена залежність надходжень до бюджету від державного боргу означає, що такі запозичення за кордоном розглядаються як своєрідний "замінник" податкових надходжень. Якщо останні стають недостатніми з тих чи інших причин (або свідомо знижуються внаслідок корупційних дій), уряд вдається до зовнішніх запозичень. Декомпозиція залишків виявляє, що надходження до бюджету визначаються переважно власною динамікою, і ця залежність є стабільною в часі (на ВВП припадає 12–13%, а на інші два чинники — близько 10%).

На зовнішні запозичення державного сектору впливають лише надходження до бюджету, а залежність від ПІІ та доходу не спостерігається. Збільшення зовнішнього державного боргу здійснює, подібно до прямих інвестицій, короточасний стимулюючий вплив на дохід, який зберігається дещо довше — до року. Проте питома вага

урядових запозичень у декомпозиції залишків ВВП не перевищує 6%, що не дозволяє говорити про вагомість експансивного ефекту. Вдвічі відчутнішим є вплив зовнішнього державного боргу на ППІ – до 15%, але відповідний імпульс має нетривалий характер. Усе виглядає так, начебто успішні запозичення зменшують потребу в залученні ППІ, але такий вплив триває не довше одного кварталу. Можна припустити, що макроекономічний фон для запозичень державного сектору є несприятливим для залучення ППІ. Натомість відсутність таких запозичень розглядається як фактор довіри до економіки, що у цілому відповідає неформальній описовій характеристиці передумов для стрімкого збільшення державного боргу в кризових 2008–2009 рр. та в посткризовий період, який завершився кризою 2014–2015 рр. Також не виключено, що відсутність можливостей для зовнішніх запозичень уряд намагається компенсувати створенням передумов для іноземних інвестицій.

Використання незалежних змінних показало негативний зв'язок між надходженнями до бюджету і девальвацією гривні, водночас не виявлено впливу на решту ендогенних змінних. Отже, можна припустити, що негативна залежність між девальвацією гривні та економічним зростанням може відображати несприятливі для надходжень до бюджету умови. Подорожчання сировини нафти дещо несподівано виявилось чинником збільшення ППІ і ВВП. Такий незвичний результат пояснюється тим, що ціни на сировину нафту корелюють з цінами на метал (водночас зауважимо, що використання відповідної змінної погіршило статистичні характеристики оцінюваної SVAR-моделі). Немає несподіванок у тому, що використана фіктивна змінна виявляє негативний вплив кризових явищ на обидва показники – ППІ та дохід.

Висновки

Проведене емпіричне дослідження переконує, що збільшення надходжень до бюджету відповідає потребам макроекономічної стабілізації в Україні. Якщо вважати отримані показники наближеною характеристикою результатів зростання податкових надходжень, то це дозволить обмежити зовнішні державні запозичення, збільшити обсяги ППІ і (найголовніше) дохід. Також немає підстав для побоювань, що заходи, спрямовані на зростання податкових надходжень, уповільнять динаміку економічного зростання. В цілому емпірично встановлені залежності відповідають логіці інвестиційної моделі потоків капіталу, яка передбачає їх пряму залежність від фінансової дисципліни у випадку результуючого значного зниження премії за ризик порівняно з втратами від зменшення внутрішнього попиту (абсорбції).

Державні запозичення за кордоном мають короточасний стимулюючий вплив на дохід, тоді як щодо податкових надходжень та ППІ він є протилежним. Залучення іноземних інвестицій проявляється подібним короточасним збільшенням доходу і не впливає на обсяги податкових надходжень і запозичень державного сектору. Хоча приплив ППІ позитивно реагує на збільшення податкових надходжень, проте немає сприятливого зворотного зв'язку, який би обмежував потенціал прямого інвестування. Також певні застереження створює відсутність очікуваної вагомості (і тривалої) залежності ППІ від доходу (такий вплив обмежується незначним короточасним імпульсом).

Важливо змінити циклічний характер зв'язку між економічним зростанням і податковими надходженнями, адже нині пожвавлення виробництва не матеріалізується у збільшення податкових надходжень, тоді як протилежний процес відбувається під час рецесії. Також необхідно посилити бажану обернену залежність між економічним зростанням і зовнішніми державними запозиченнями.

Список використаної літератури

1. Шевчук В.О., Копич Р.І. Фіскальна політика країн Центральної і Східної Європи: євроінтеграційні виклики : моногр. — Львів : ПАІС, 2011. — 544 с.
2. Giavazzi F., Pagano M. Can Severe Fiscal Contractions Be Expansionary? Tales of Two Small European Countries // NBER Working Papers. — 1990. — № 3372. — P. 75–122.
3. Giavazzi F., Pagano M. Non-Keynesian Effects of Fiscal Policy Changes: International Evidence and the Swedish Experience // Swedish Economic Policy. — 1996. — Vol. 3. — P. 67–103.
4. McDermott C., Wescott R. An Empirical Analysis of Fiscal Adjustments // IMF Staff Papers. — 1996. — Vol. 43. — № 4. — P. 725–753.
5. Afonso A., Nickel C., Rother P. Fiscal Consolidations in the Central and Eastern European Countries. — Frankfurt am Main : European Central Bank, 2005. — № 473 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scrpps/ecbwp473.pdf>.
6. Alesina A., Perotti R., Tavares J. The Political Economy of Fiscal Adjustments // Brookings Papers on Economic Activity. — 1998. — № 1. — P. 197–266.
7. Purfield C. Fiscal Adjustment in Transition Countries: Evidence From the 1990s // IMF Working Paper. — 2003. — № 03/36. — 21 p.
8. Giavazzi F., Jappelli T., Pagano M. Searching for Non-Linear Effects of Fiscal Policy: Evidence From Industrial and Developing Countries // European Economic Review. — 2000. — Vol. 44. — № 7. — P. 1259–1289.
9. Giavazzi F., Jappelli T., Pagano M., Benedetti M. Searching for Non-Monotonic Effects of Fiscal Policy: New Evidence // NBER Working Papers. — 2005. — № 11593. — P. 197–231.
10. Aguiar M., Amador M., Gopinath G. Investment Cycles and Sovereign Debt Overhang // Review of Economic Studies. — 2009. — Vol. 76. — № 1. — P. 1–31.
11. Dalmazzo A., Marini G. Foreign Debt, Sanctions and Investment: A Model with Politically-Unstable Less Developed Countries // International Journal of Finance and Economics. — 2000. — Vol. 5. — № 2. — P. 141–153.
12. Kopych R., Shevchuk V. Empirical Assessment of the Macroeconomic Adjustment in the Baltic States, 2009–2012 / Quantitative Methods in Socio-Economic Analysis ; [E. Sodomova (ed.)]. — Bratislava : University of Economics in Bratislava, 2014. — P. 31–53.
13. Mankiw G., Summers L. Are Tax Cuts Really Expansionary? // NBER Working Papers. — 1984. — № 1443. — 38 p.
14. Chinn M., Prasad E. Medium-Term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries: An Empirical Exploration // Journal of International Economics. — 2003. — Vol. 59. — № 1. — P. 47–76.
15. Herrmann S., Jochem A. Determinants of Current Account Developments in the Central and East European EU Member States // DB Discussion Paper. — 2005. — № 32/2005. — 31 p.
16. Reitschuler G. Assessing Ricardian Equivalence for the New Member States: Does Debt-Neutrality Matter? // Economic Systems. — 2008. — Vol. 32. — № 2. — P. 119–128.
17. Atoyán R., Jaeger A., Smith D. The Pre-Crisis Capital Flow Surge to Emerging Europe: Did Countercyclical Fiscal Policy Make a Difference? // IMF Working Paper. — 2012. — № 12/222. — 33 p.

References

1. Shevchuk V.O., Kopych R.I. *Fiskal'na Polityka Krain Tsentral'noi i Skhidnoi Evropy: Evrointegratsiini Vykyky* [Fiscal Policy of Countries of the Central and East Europe: Eurointegration Challenges]. Lviv, PAIS, 2011 [in Ukrainian].

2. Giavazzi F., Pagano M. Can Severe Fiscal Contractions Be Expansionary? Tales of Two Small European Countries. *NBER Working Papers*, 1990, No. 3372, pp. 75–122.
3. Giavazzi F., Pagano M. Non-Keynesian Effects of Fiscal Policy Changes: International Evidence and the Swedish Experience. *Swedish Economic Policy*, 1996, Vol. 3, pp. 67–103.
4. McDermott C., Wescott R. An Empirical Analysis of Fiscal Adjustments. *IMF Staff Papers*, 1996, Vol. 43, No. 4, pp. 725–753.
5. Afonso A., Nickel C., Rother P. Fiscal Consolidations in the Central and Eastern European Countries. Frankfurt am Main, European Central Bank, 2005, No. 473, available at: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp473.pdf>.
6. Alesina A., Perotti R., Tavares J. The Political Economy of Fiscal Adjustments. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1998, No. 1, pp. 197–266.
7. Purfield C. Fiscal Adjustment in Transition Countries: Evidence From the 1990s. *IMF Working Paper*, 2003, No. 03/36.
8. Giavazzi F., Jappelli T., Pagano M. Searching for Non-Linear Effects of Fiscal Policy: Evidence From Industrial and Developing Countries. *European Economic Review*, 2000, Vol. 44, No. 7, pp. 1259–1289.
9. Giavazzi F., Jappelli T., Pagano M., Benedetti M. Searching for Non-Monotonic Effects of Fiscal Policy: New Evidence. *NBER Working Papers*, 2005, No. 11593, pp. 197–231.
10. Aguiar M., Amador M., Gopinath G. Investment Cycles and Sovereign Debt Overhang. *Review of Economic Studies*, 2009, Vol. 76, No. 1, pp. 1–31.
11. Dalmazzo A., Marini G. Foreign Debt, Sanctions and Investment: A Model with Politically-Unstable Less Developed Countries. *Int. J. of Finance and Econ.*, 2000, Vol. 5, No. 2, pp. 141–153.
12. Kopych R., Shevchuk V. Empirical Assessment of the Macroeconomic Adjustment in the Baltic States, 2009–2012, in: Quantitative Methods in Socio-Economic Analysis, edited by E. Sodomova. Bratislava, Univ. of Economics, 2014, pp. 31–53.
13. Mankiw G., Summers L. Are Tax Cuts Really Expansionary? *NBER Working Papers*, 1984, No. 1443.
14. Chinn M., Prasad E. Medium-Term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries: An Empirical Exploration. *J. of Int. Economics*, 2003, Vol. 59, No. 1, pp. 47–76.
15. Herrmann S., Jochem A. Determinants of Current Account Developments in the Central and East European EU Member States. *DB Discussion Paper*, 2005, No. 32/2005.
16. Reitschuler G. Assessing Ricardian Equivalence for the New Member States: Does Debt-Neutrality Matter? *Econ. Systems*, 2008, Vol. 32, No. 2, pp. 119–128.
17. Atoyan R., Jaeger A., Smith D. The Pre-Crisis Capital Flow Surge to Emerging Europe: Did Countercyclical Fiscal Policy Make a Difference? *IMF Working Paper*, 2012, No. 12/222.

Стаття надійшла до редакції 10 червня 2015 р.

УДК 65.012.3:330.341(477)

С. І. ГРЕЧАНА,
доцент, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України,
Н. В. ШВЕЦЬ,
доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств
Технологічного інституту
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(Сєверодонецьк)

СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ЯК ЗОВНІШНІЙ ФАКТОР САМООРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто вплив системи оподаткування на самоорганізацію підприємств з позицій можливого позитивного та негативного характеру цього процесу. Виокремлено риси системи оподаткування та виконано її аналіз, визначено результати такого впливу на самоорганізацію підприємств.

Ключові слова: підприємство, самоорганізація, фактор, зовнішнє середовище, система оподаткування, податкова реформа, адміністрування податків, податкові виплати, податковий тиск.

S. I. GRECHANA,
Assoc. Professor, Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher,
Lugansk branch, Institute of Economic-Legal Studies of the NAS of Ukraine,
N. V. SHVETS',
Assoc. Professor, Cand. of Econ. Sci.,
Chair of Enterprises' Economy,
Technological Institute,
V. Dal' East-Ukrainian National University
(Severodonets'k)

THE TAX SYSTEM AS AN EXTERNAL FACTOR OF ENTERPRISES' SELF-ORGANIZATION

The influence of a tax system on enterprises' self-organization is considered from the position of a possible positive and negative character of this process. Some features of a tax system are proposed. On this basis, Ukraine's tax system is analyzed, and the results of its influence on enterprises' self-organization are determined.

Keywords: enterprise, self-organization, factor, external environment, tax system, fiscal reform, tax administration, taxation payments, fiscal pressure.

Гречана Світлана Іванівна (Grechana Svitlana Ivanivna) — e-mail: svigrech@gmail.com;
Швець Наталія Вячеславівна (Shvets' Nataliya Vyacheslavivna) — e-mail: shvetsnnn@rambler.ru.

Подолання фінансової кризи в Україні та входження її економіки у фазу довгоочікуваного економічного зростання є можливими за умови створення державою сприятливого зовнішнього середовища для стимулювання діяльності та розвитку господарюючих суб'єктів. Одним з найважливіших факторів цього середовища є система оподаткування, яка включає сукупність податків, обов'язкових платежів, які сплачуються до бюджетів і державних цільових фондів у встановленому Податковим кодексом порядку, а також права, обов'язки і відповідальність платників податків. Сьогодні актуальним питанням є необхідність прогресивних змін у загальній системі оподаткування України, чому присвячено багато праць вітчизняних фахівців. Н.А. Вахновська [1], В.П. Вишневський [2], Т.І. Єфименко [3], Ю.Б. Іванов [4], Т.В. Калінеску [5], Л.Г. Олейнікова [6], С.І. Юрій [7], Ф.О. Ярошенко [8] та інші вказують на наявність у національній податковій системі значної кількості недоліків (великого податкового тягара, численних податкових пільг, непрозорості податкового регулювання, високих витрат з адміністрування податків, низької податкової свідомості платників тощо) і пропонують шляхи їх подолання. При цьому провідні фахівці з питань оподаткування зазначають, що сталий розвиток економіки України можливий при домінуванні стимулюючої, а не фіскальної функції оподаткування. На нашу думку, удосконалення у даному напрямі існуючої системи оподаткування повинно бути орієнтовано на інтенсифікацію процесів самоорганізації підприємств з конструктивно-позитивним проявом.

Окремі аспекти самоорганізації в різні часи розглядали відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як Г.В. Бакурова, В.С. Білоус, Л.Д. Бевзенко, Р.Д. Григорян, Т.В. Калінеску, Л.Г. Мельник, І.Р. Пригожин, К.І. Сімаков, А.С. Філіпенко, Є.І. Ходаківський, Д.К. Чистілін, Й.А. Шумпетер та інші. Аналіз останніх досліджень і публікацій [9; 10; 11; 12; 13; 14] показав наявність у економістів наукового інтересу до питань самоорганізації підприємств і довів, що цей напрям має великий дослідницький потенціал і перспективи розвитку, але залишаються маловивченими фактори, які приводять до самоорганізації підприємств.

У розглянутих працях використовується традиційний підхід до групування факторів самоорганізації – поділ на внутрішні та зовнішні. При цьому більшість учених [9; 11; 13; 14] підкреслюють важливість зовнішніх факторів, тому що вважають їх головними причинами самоорганізації підприємств, яка є реакцією на вплив саме зовнішнього середовища. У свою чергу, Я.М. Кашуба вважає, що основним суб'єктом, який запускає процеси самоорганізації в системі розвитку підприємництва завдяки зміні параметрів середовища, є держава [13].

З урахуванням незаперечної значущості для самоорганізації підприємства зовнішнього середовища та роль у ньому держави, яка впливає через систему оподаткування, було визначено основну **мету статті** – проаналізувати в сучасних умовах вплив системи оподаткування на самоорганізацію підприємств. У цьому зв'язку визначимо деякі концептуальні питання.

До сьогодні вчені-економісти по-різному тлумачать поняття “самоорганізація підприємства”, їхні думки також відрізняються і в питанні характеру цього процесу. Систематизація розглянутих наукових праць [9; 10; 11; 12; 13; 14] дозволила сформулювати узагальнене визначення сутності самоорганізації підприємства. Це процес удосконалення його діяльності на основі впорядкування структури, перебудови існуючих і утворення нових внутрішніх і зовнішніх зв'язків, пошук нових організаційних форм для ефективнішого використання обмежених

ресурсів. З цього визначення випливає, що самоорганізація — тільки позитивний процес, який переводить систему в якісно новий стан. Проте має право на існування й інша точка зору, згідно з якою самоорганізація може мати негативні прояви. Існування негативних проявів самоорганізації підприємств допускають у своїх працях і деякі вчені. Так, А.М. Смолкін [15, с. 30] висловив думку, що дестабілізуючий вплив на соціально-економічну систему будь-якого фактора може призводити до створення в ній або нею недоцільних зв'язків. В.М. Марченко робить висновок, що "...кожна система виступає як самоорганізована, здатна ліквідувати невідповідності шляхом використання їх переваг або пристосування до них. При цьому в результаті самоорганізації системи змінюються її поведінка та взаємозв'язки" [9, с.198].

Грунтуючись на висновках досліджень причин виникнення процесу самоорганізації в різнорівневих системах, його форм та результатів, було визначено авторську думку про причинно-наслідковий зв'язок між характеристиками системи оподаткування і результатами самоорганізації на рівні підприємства (рис. 1). Вплив системи оподаткування на самоорганізацію підприємств запропоновано оцінювати за певними показниками (див. рис. 1). Цей вплив може мати як позитивні, так і негативні прояви, що повністю відповідає уявленню макроекономічної теорії про роль держави в економічній системі. Залежно від прояву кожної риси визначається її загальний вплив на підприємство, що підштовхує його або до позитивної, або до негативної самоорганізації.

Принциповою авторською позицією є думка, що система оподаткування може дестабілізуюче впливати на підприємство, створюючи умови для несприятливого розвитку процесів самоорганізації, внаслідок чого зникають стимули для підвищення ефективності діяльності та утворюються нові структури і зв'язки, які формують тіньову економіку. Прикладом слугують офшорні компанії, які вважаються важливим інструментом для мінімізації податків в Україні та функціонування різноманітних злочинних схем щодо ухилення від виконання підприємствами зобов'язань зі сплати ПДВ. У рамках зазначеного концептуального підходу було проаналізовано чинну в Україні систему оподаткування та її вплив на самоорганізацію підприємства за визначеними її характеристиками.

Стабільність податкового законодавства. Податкова система, яка характеризується як стабільна, має діяти протягом декількох років аж до нової податкової реформи. За таких умов будь-який платник податків пристосовується до впливу податкових підойм та розробляє найбільш ефективну податкову політику, а держава, особливо її фіскальні органи, створює чіткі інструменти обліку та контролю, завдяки чому досягає необхідного порозуміння з платниками податків. Зміни в системі оподаткування призводять до втрати сформованої рівноваги, незалежно від того, на що вони спрямовані. Наприклад, модифікація у визначенні звітних періодів створює перешкоди розвитку через необхідність коригування фінансових планів. Підвищення ставок чи введення нових податків зумовлюють податкові правопорушення, чим підривається довіра до держави, яка, у свою чергу, недоотримує суми від податкових платежів і втрачає контроль. Зміни у бік зниження навантаження, хоч і вважаються позитивними завдяки можливості економії на податках, все одно потребують коригування фінансових планів і податкової політики підприємства, що знову створює певні незручності та невпевненість.

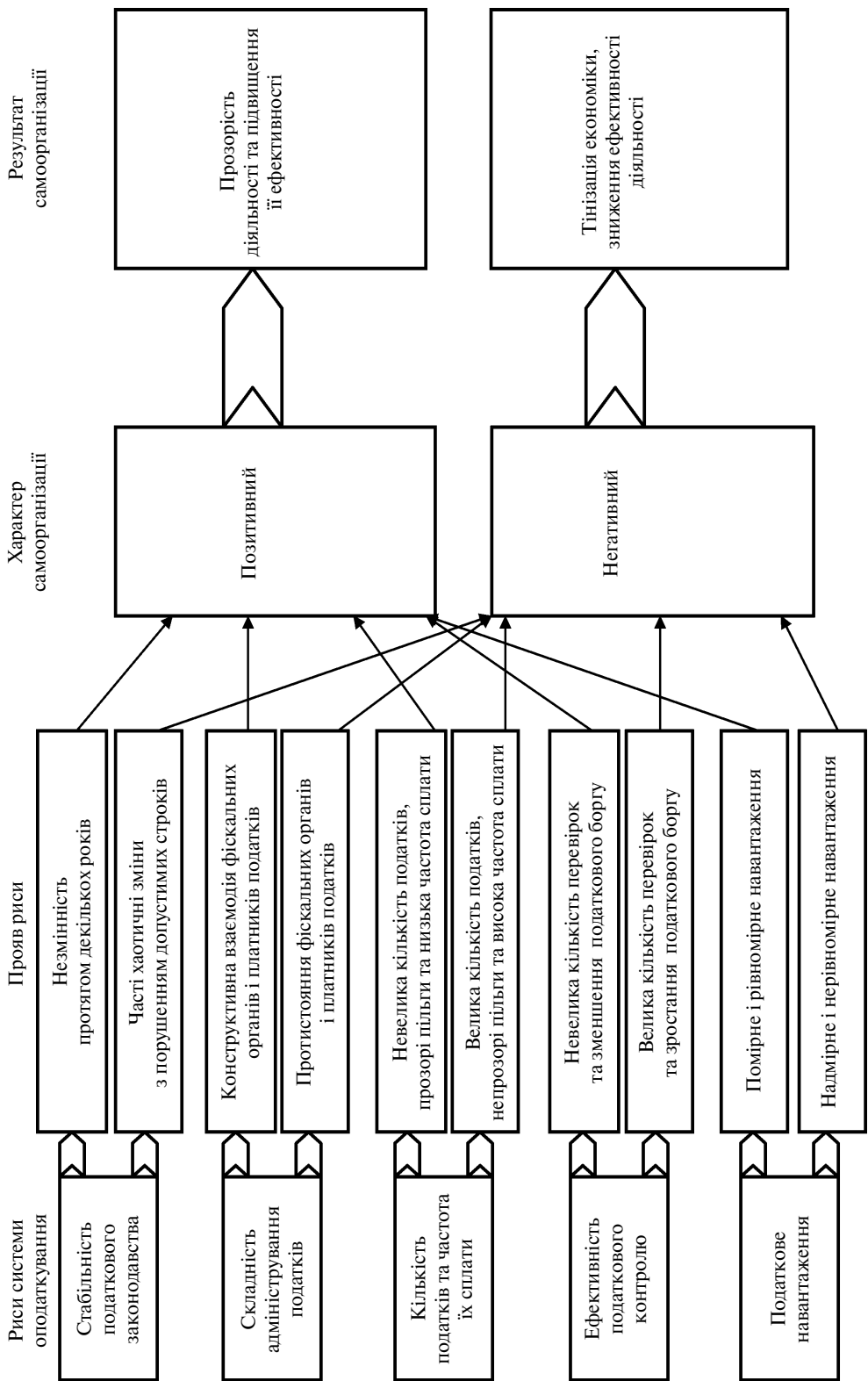


Рис. 1. Результати впливу системи оподаткування на самоорганізацію підприємства

В Україні система оподаткування від самого початку її створення не вирізнялася стабільністю. Попри декларування відповідного принципу, зміни до законодавства вносилися хаотично та з порушенням допустимих термінів, іноді і заднім

числом. З прийняттям Податкового кодексу ситуація кардинально не змінилася, хоча введення в дію податкових змін перестало здійснюватися за допомогою тільки бюджетного законодавства. У ст. 30 задекларовано принцип стабільності, який визначає, що "зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року" *. Проте, незважаючи на це, тільки за 2014 р. до Податкового кодексу України зміни вносилися 20 разів, а з моменту його прийняття — майже 70. За таких умов підприємствам досить складно планувати свою діяльність не тільки на далеку перспективу, але й на наступний рік, укладати довгострокові угоди з постачальниками і споживачами, оскільки їх виконання може опинитися поза межами законного оподаткування через внесення змін. Водночас в умовах нестабільності не покращується і без того несприятливий інвестиційний клімат, що взагалі не сприяє процесам самоорганізації.

Складність адміністрування податків. Дана ознака характеризує здатність держави організовувати і підтримувати в робочому стані систему оподаткування в країні за допомогою функціонування особливого механізму виконання законодавчо регламентованих процедур [16, с. 197]. Саме поняття "адміністрування податків" не визначено в законодавстві України, а вітчизняні вчені не мають єдиного погляду на його сутність і складові [17, с. 5–6], що вже дозволяє оцінити його як складне. З урахуванням цієї проблеми і з огляду на предмет даного дослідження, під ним достатньо розуміти, від чого залежать правильність і своєчасність сплати податків, а саме стан організації відносин між платниками податків та фіскальними органами, який переважна більшість учених вважає визначальним елементом податкового адміністрування. На перебіг цього процесу, а також на відносини "платник податків — фіскальні органи" впливають час, умови та якість виконання необхідних адміністративних процедур. Найбільш довготривалими та громіздкими є процедури реєстрації платника податків та подання податкової звітності (включаючи її складання), хоча в деяких випадках отримання податкових роз'яснень чи вирішення суперечностей за платежами займають набагато більше часу.

Податкова система країни є відображенням не тільки внутрішньої та зовнішньої політики держави, але й рівня розвитку національної економіки і соціальної сфери. Саме тому взаємовідносини "платник податків — фіскальні органи" в Україні від самого початку вирізнялися складністю регламентування та регулювання, слабкими взаєморозумінням та конструктивною взаємодією, низьким рівнем відповідальності, мотивації та кваліфікації з обох боків тощо. В.А. Гляшенко взагалі вважає, що "система адміністрування податків в Україні побудована на протистоянні держави і платників податків. При цьому як держава не готова поступатися своїми інтересами, так і платники податків не бажають рахуватися з інтересами держави" [18].

Для оцінки стану адміністрування податків можна використати набір специфічних показників, які свідчать, що за останні роки в країні було зроблено багато вдалих кроків, які сприяли налагодженню взаємовідносин у системі "платник податків — фіскальні органи" (рис. 2).

* Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

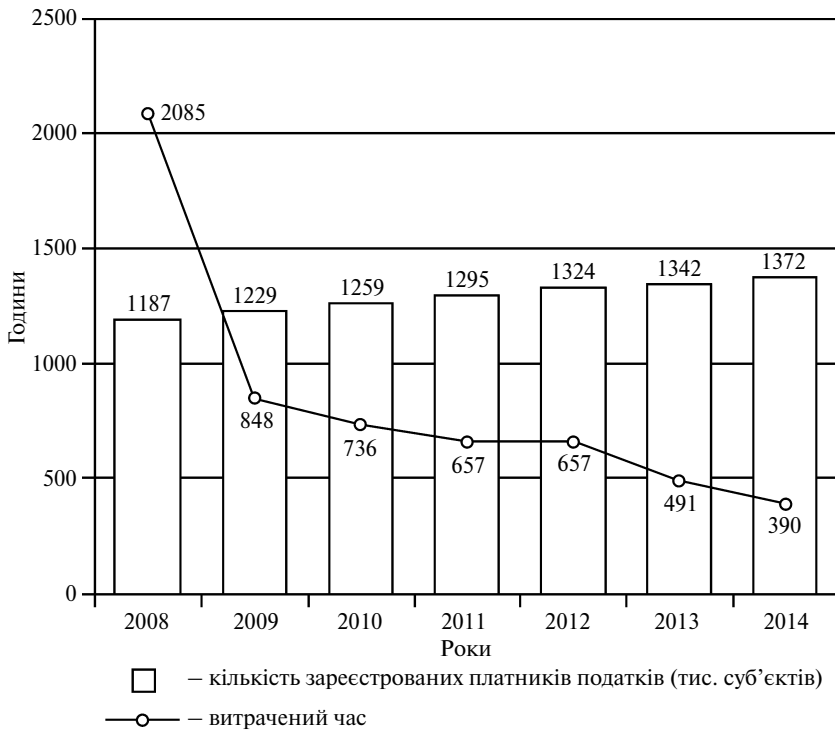


Рис. 2. Динаміка часу, витраченого платниками податків на складання і подання звітності та сплату податків

Так, було скорочено час, витрачений платниками податків на підготовку та подання звітності, а також сплату основних податків, хоча ми так і не змогли досягти рівня середньосвітового часу у 277 годин. В Україні спостерігається зростання кількості зареєстрованих суб'єктів господарювання, які, відповідно, є платниками податків. Однак така тенденція не веде до збільшення завантаженості працівників фіскальних органів, а отже, до підвищення втрат часу платниками податків. Причому відбувається це не за рахунок зростання чисельності обслуговуючого персоналу, а шляхом поліпшення якості та швидкості його роботи: навчання та встановлення нового обладнання, створення центрів обслуговування платників податків і персональних електронних кабінетів, спрощення та формалізації електронного податкового документообороту, удосконалення системи обліку тощо. Таке поліпшення в адмініструванні податків полегшує підприємствам процес офіційного спілкування в рамках “платник податків – фіскальні органи”, роблячи його передбачуваним, і заохочує до самоорганізації. І хоча в Україні ще не досягнуто показників, рекомендованих Міжнародною фінансовою корпорацією, за якими на процедуру сплати (перерахування) податків до бюджету має йти в середньому 13 годин на рік на один податок і стільки ж на підготовку податкової звітності, але ситуація поліпшилася за рахунок скорочення кількості таких сплат.

Кількість податків і частота їх сплати можуть свідчити про рівень розвитку економіки. Зазвичай значна кількість податків притаманна країнам з низьким ВВП. У більшості випадків це компенсація втрати податкових надходжень через наявність істотного тіньового сектору та чималу кількість непрозорих пільг.

Україна до прийняття Податкового кодексу мала 42 податки та збори, що було одним з найвищих показників у світі та продукувало негативні наслідки: дороге

адміністрування, складність оцінки впливу на економіку та створення сприятливого ґрунту для корупції. Тепер національна податкова система України складається з 22 податків і зборів, що також забагато порівняно з іншими країнами. Так, в Європі сплачуються в середньому 7–8 податків: в Норвегії і Швеції – по 4, у Грузії – 6, у Німеччині та Нідерландах – по 9, у Польщі – 12, в Естонії – 16, Росії – 28. Однак на здатність підприємств до самоорганізації впливає не тільки кількість податків, але й частота їх сплати до бюджету, що збільшує їх сукупну масу пропорційно періодичності. Тому в рейтингах економік та оцінках експертів для порівняння використовується саме цей показник. У 2014 р. кількість сплачуваних податків у світі становила в середньому 27 на рік, з яких 3 – виплати з прибутку компаній, 10 – відрахування з фонду оплати праці та соціальні внески, 13 – податки на споживання та інші збори. Найбільше стягнутих податків в Африці (36), найменше – у Північній Америці (8). Позицію України за цією характеристикою податкової системи наведено на рисунку 3.

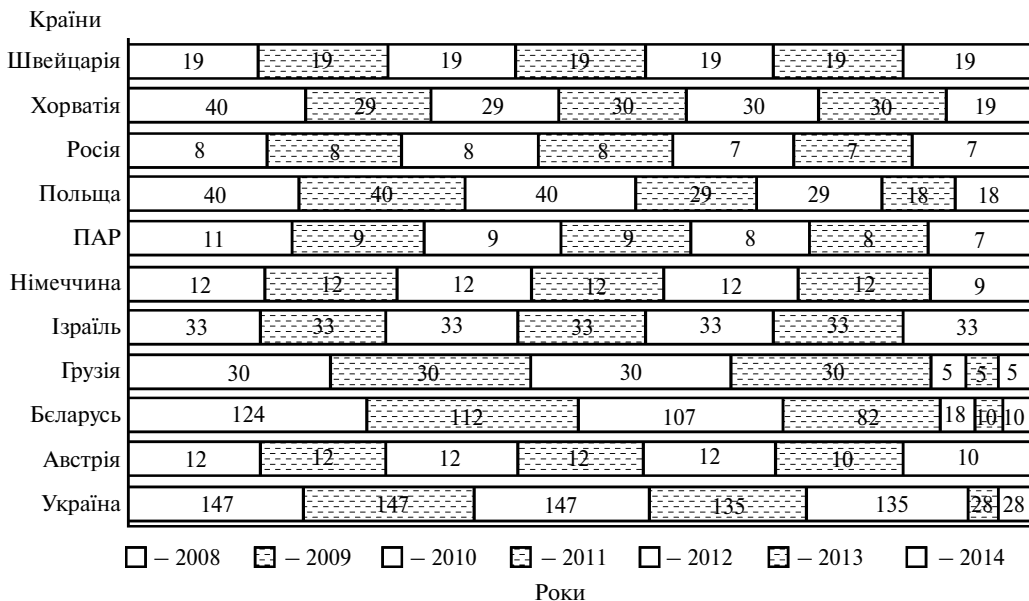


Рис. 3. Кількість податкових виплат за рік у деяких країнах світу

Показник податкових виплат відображає загальну кількість сплачених стандартною компанією за рік податків і відрахувань (податки на джерела доходу, такі як податок з продажів, податок на додану вартість та податки на робочу силу, які сплачуються самими співробітниками). Отже, на діаграмі представлено не всі, а тільки основні податки, які не включають у звіти про прибутки і збитки підприємств, але які збільшують адміністративний тягар, пов'язаний з дотриманням вимог податкової системи. З наведеної інформації видно, що Україна зробила значні кроки щодо зменшення кількості платежів, піднявшись з передостаннього місця у світовому рейтингу та наблизившись до середньоєвропейських показників (21 виплата). Це дає надію вітчизняним підприємствам на ще більше скорочення податкових виплат.

Надмірний контроль з боку фіскальних органів заважає підприємствам працювати і планувати свій розвиток. *Податковий контроль* – це система заходів, які вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти та своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання по-

даткового законодавства. Це невід'ємний елемент державного управління, через який проявляється контрольна функція податків і від стану якого залежить ефективність усієї податкової системи країни. Діяльність органів, які здійснюють податковий контроль, безпосередньо впливає на рівень доходів бюджету, проте може не тільки заважати бізнесу нормально працювати, але за неправильної її організації чи недостатньої врегульованості — і дестабілізувати його роботу.

Податковий кодекс України визначає такі основні способи ведення податкового контролю, як облік платників податків, податкові перевірки та інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів. Можна посперечатися з приводу правомірності віднесення названого інформаційно-аналітичного забезпечення до способів контролю та вважати його інструментом забезпечення контролю, але воно не впливає на оцінку стану податкового контролю в країні. Для оцінки його ефективності можуть бути використані різні показники, наприклад: темпи зростання кількості платників податків, що обліковуються в органах ДПС, рівень обліку податкоспроможних платників, рівень результативності податкового контролю [19, с. 334], рівень зібраних податкових платежів, рівень податкового боргу [20, с. 11] тощо. Але з огляду на предмет дослідження, на наш погляд, доцільніше проаналізувати ті з них, які показують стан точок дотику у взаємовідносинах “платник податків — фіскальні органи”, а це кількість перевірок та рівень їх зниження, сума податкового боргу та її динаміка, а також рівень недоотриманих унаслідок тіншових схем податків.

За підрахунками консалтингової компанії “Boston Consulting Group”, українські підприємства щороку недоплачують у бюджет 25 млрд. дол. Відношення податкових втрат до ВВП досягає 20%, і за цим показником Україна належить до лідерів. Майже 20% прибутку приховуються від сплати податків; тільки формалізовані обсяги податкових пільг перевищують 50 млрд. грн. [21]. За іншими показниками можна відзначити деякі позитивні зрушення: кількість податкових перевірок щороку знижується — з 227,89 тис. у 2012 р. до 196,98 тис. у 2013 р., натомість їх ефективність підвищується. Так, у 2012 р. було донараховано 4,5 млрд. грн. податків і зборів, а у 2013 р. — вже 7,2 млрд. грн. За I півріччя 2014 р. було проведено майже 18 тис. перевірок, за результатами яких донараховано 6,4 млрд. грн. *. Проблемними залишаються планування перевірок, порушення порядку їх проведення, а також зниження питомої ваги платників податків у загальній масі зареєстрованих (з 87,6% у 2010 р. до 80% у 2012 р.). Проте найбільше українські підприємства потерпають від негативного впливу на їх діяльність сукупного *податкового навантаження*. “Надмірне і нерівномірне податкове навантаження в країні призводить до зниження економічної активності та її тінізації, ... його зниження може забезпечити активізацію інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання і підвищення ділової активності, що сприятиме зростанню обсягів податкових надходжень до бюджетів” [22, с. 254].

Існує декілька методів розрахунку розміру податкового навантаження: через визначення податкових коефіцієнтів, номінальних податкових ставок або з використанням середніх ефективних податкових ставок. Так, останній метод використовують в оцінюванні експерти Світового банку при побудові рейтингу Doing Business. Ефективна податкова ставка в Україні є однією з найвищих у світі, незважаючи на

* Контрольно-перевірочна робота. Показники діяльності Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/kontrolno-perevirochna-robota/>.

те, що від початку податкової реформи вона знижувалася з 55,5% у 2010 р. до 52,9% у 2014 р. Проте дана методика має істотний недолік — вона не враховує всіх податків, хоча враховує умови їх сплати. Отже, метод податкових коефіцієнтів є більш об'єктивним (табл.).

Показники податкового навантаження в Україні у 2009–2013 рр. *

Показники	Р о к и				
	2009	2010	2011	2012	2013
Податкові надходження до Зведеного бюджету (млрд. грн.).....	208,07	234,45	334,69	387,73	376,58
ВВП (млрд. грн.).....	913,30	1120,60	1349,20	1459,10	1505,50
Бюджетне податкове навантаження (%).....	22,78	20,92	24,81	26,57	25,01
Власні доходи Пенсійного фонду (млрд. грн.).....	103,10	119,30	139,20	166,86	157,98
Позабюджетне податкове навантаження (%).....	11,29	10,65	10,32	11,44	10,49
Загальне податкове навантаження (%).....	34,07	31,57	35,12	38,01	35,51

* Складено авторами за даними Державної фіскальної служби та Міністерства фінансів України.

За даними розрахунків, у результаті податкової реформи в Україні податковий тиск на суб'єктів господарювання не тільки не зменшився, а й значно зріс, оскільки найнижче значення припало на рік перед прийняттям Податкового кодексу. Існуючі тенденції, які є протилежними динаміці ефективної податкової ставки, свідчать про послаблення розрахованого за методом Світового банку податкового тиску тільки за рахунок поліпшення адміністрування податків, що підтверджує наші оцінки, зроблені раніше. Таким чином, існує податкове навантаження, яке б мало зменшуватися з метою стимулювання розвитку економіки, а не зростати, так само не спонукає сучасні підприємства до позитивної самоорганізації, незважаючи на деякі позитивні зрушення.

Протягом останніх років платники податків України не відзначаються належною платіжною дисципліною, що призвело до виникнення істотних обсягів податкового боргу. Значну *податкову заборгованість* суб'єктів господарювання зумовлено відсутністю ефективних механізмів, які забезпечують відповідальність за виконання своїх фінансових зобов'язань, а також зневажливим ставленням у суспільній свідомості до податкових зобов'язань, яке посилюється через існування *бюджетної заборгованості* держави з відшкодування ПДВ. Крім того, в Україні відсутня ефективна система адміністрування податкового боргу, яка б запобігала виникненню нових боргів. Тому за наявності щорічних списувань безнадійної податкової заборгованості динаміка податкового боргу є стрибкоподібною, з тенденцією до зростання. Так, у 2009 р. сума заборгованості платників податків дорівнювала 12,2 млрд. грн., у 2010 р. — 16,7 млрд. грн., у 2011 р. — 9,1 млрд. грн., у 2012 р. — 10,1 млрд. грн., у 2013 р. — 14,4 млрд. грн. При цьому сума боргу кожного платника податків зростає, оскільки частка боржників поступово знижується: у 2011 р. їх питома вага становила 79,9%, а у 2013 р. — тільки 34%.

На відміну від усіх попередніх ознак, наявність податкового боргу не справляє дестимулюючого впливу на підприємства як на окремо взяті суб'єкти економічних відносин, але вимагає від держави застосовувати жорсткіші заходи щодо його мобілізації, що обмежує свободу розвитку.

Висновки

1. Самоорганізація підприємства може мати не тільки позитивний, але й негативний характер. Дослідження останнього є не менш значущим, тому що дозволяє

зрозуміти природу цього процесу і, відповідно, планувати адекватні заходи щодо запобігання його виникненню.

2. Найяскравіше негативний характер самоорганізації проявляється під впливом недоліків системи оподаткування, які ставлять підприємства в умови самовиживання, змушуючи їх змінювати поведінку, створювати нові зв'язки та структури, наслідком чого є тінізація економіки. Серед найбільш характерних з них назвемо нестабільність податкового законодавства, складне адміністрування податків, значну кількість податків та частоту їх сплати, невиправдане податкове навантаження, а також неефективно організований та здійснюваний податковий контроль.

3. Визначений причинно-наслідковий зв'язок між виокремленими характеристиками системи оподаткування та результатами самоорганізації на рівні підприємства є підґрунтям для вивчення практики функціонування економіки України з метою виявлення стимулюючих і дестимулюючих елементів податкової системи. До першої категорії належать позитивна динаміка змін щодо доступу підприємств до ведення бізнесу та скорочення кількості податків. Посилення фіскального тиску та дестабілізація податкового законодавства майже нівелювали дію податкового стимулювання, що призвело до зупинки розвитку позитивної самоорганізації підприємств та зростання тінізації економіки.

4. “Одужання” економіки країни вимагає продовження започаткованої податкової реформи, яка має бути спрямована не тільки на фіскальне наповнення, але й на створення умов для розвитку підприємств на основі їх позитивної самоорганізації. Поступове зниження податкового навантаження на основі адаптованого міжнародного досвіду з одночасною модернізацією податкового адміністрування в бік електронного та переорієнтацією системи контролю на витрати і доходи з розширенням його сфери є першочерговим кроком у цьому напрямі.

Список використаної літератури

1. Вахновська Н.А. Податковий кодекс в контексті реформування податкової системи України // Економічний форум. — 2011. — № 1. — С. 23–28.
2. Вишневецький В.П. Оподаткування в емерджентній економіці: теоретичні засади і напрями політики : моногр. — Донецьк : Ін-т екон. пром-сті НАН України, 2012. — 128 с.
3. Єфименко Т.І. Актуальні питання сучасних стратегій реформування податкових систем // Фінанси України. — 2013. — № 3. — С. 7–26.
4. Іванов Ю.Б., Тищенко О.М., Давискіба К.В. та ін. Регулятивний потенціал податкової системи України : моногр. ; [за ред. Ю.Б. Іванова]. — Харків : ХНЕУ, 2009. — 336 с.
5. Калінеску Т.В. Оптимістичне оподаткування // Часопис економічних реформ. — 2011. — № 2. — С. 41–46.
6. Олейнікова Л.Г. Вплив політики в сфері оподаткування на стан державних фінансів / Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : міжнар. зб. наук. пр. — Житомир. — 2011. — Вип. 1 (19). — С. 254–262.
7. Юрій С., Крисоватий А., Кошук Т. Сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування та новітня парадигма податкової політики в Україні : моногр. — Тернопіль : ТНЕУ, 2010. — 292 с.
8. Ярошенко Ф.О. Реформування податкової системи України в контексті прийняття Податкового кодексу // Фінанси України. — 2010. — № 7. — С. 3–21.

9. Марченко В.М. Зовнішні фактори самоорганізації молочної галузі промисловості / Проблеми підвищення ефективності інфраструктури : зб. наук. пр. — К. : НАУ, 2010. — Вип. 27. — С. 189–199.

10. Марченко В.М. Методологія самоорганізації злиття та поглинання і досягнення синергетичного ефекту в корпораціях молочної промисловості : автореф. дис. ... д. екон. наук. — К. : Нац. ун-т харч. технологій, 2011. — 43 с.

11. Ліхоносова Г.С. Концепція самоорганізації підприємства // Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. — Т. 1. — № 4. — С. 68–73.

12. Ліхоносова Г.С. Моделювання поведінки підприємства в процесі самоорганізації // Економічний вісник Донбасу. — 2011. — № 1 (23). — С. 197–202.

13. Кашуба Я.М. Види та форми самоорганізації підприємництва в економіці знань / Сучасні проблеми економіки і менеджменту : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 10–12 листопада 2011 р. — Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. — С. 541–542.

14. Зайцева О.І. Вибір гнучких стратегічних методів управління підприємствами на основі використання їх здібностей до самоорганізації // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. — 2014. — № 1. — С. 206–215 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vknutd_2014_1_32.pdf.

15. Смолкин А.М. Менеджмент: основы организации : учеб. — М. : ИНФРА-М, 1999. — 248 с.

16. Проскура К.П., Капустян О.М. Методологічні засади податкового адміністрування // Актуальні проблеми економіки. — 2012. — № 10 (136). — С. 195–202.

17. Калінеску Т.В., Корецька-Гармаш В.О., Демидович В.В. Адміністрування податків : навч. посіб. — К. : Центр учб. л-ри, 2013. — 289 с.

18. Льяшено В.А. Удосконалення системи адміністрування податкових платежів до державного бюджету / Ефективна економіка. — Дніпропетровськ, 2013. — Вип. 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1953>.

19. Проскура К.П. Комплексне оцінювання ефективності податкового адміністрування в Україні / Економічний аналіз : зб. наук. пр. — Тернопіль : ВПЦ ТНЕУ "Економічна думка", 2013. — Т. 14. — № 1. — С. 330–340.

20. Жигаленко О.В. Ефективність податкового контролю в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук. — К., 2009. — 20 с.

21. Гайдуцький П. Податкова реформа — виклик для України // Дзеркало тижня. Україна. — 2014. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/podatкова-reforma-viklik-dlya-ukrayini-.html>.

22. Коновалова О.В., Лохвицька І.А. Аналіз податкового навантаження та його вплив на стан економіки України : зб. наук. пр. / Економічні науки. — Серія : Облік і фінанси. — Луцьк : ЛНТУ. — 2013. — Вип. 10 (37). — Ч. 1. — С. 247–255.

References

1. Vakhnovs'ka N.A. *Podatkovyi kodeks v konteksti reformuvannya podatkovoi systemy Ukrainy* [Tax code in the context of the reformation of Ukraine's tax system]. *Ekon. Forum — Econ. Forum*, 2011, No. 1, pp. 23–28 [in Ukrainian].

2. Vyshnevs'kyi V.P. *Opodatkuvannya v Emerdzhentnii Ekonomitsi: Teoretychni Zasady i Napryamy Polityky* [Taxation in the Emergent Economy: Theoretical Principles and Directions of the Policy]. Donetsk, Inst. of Econ. Industry of the NASU, 2012 [in Ukrainian].

3. Efymenko T.I. *Aktual'ni pytannya suchasnykh strategii reformuvannya podatkovykh system* [Actual questions of the modern strategies of reformation of tax systems]. *Finansy Ukrainy – Ukraine's Finances*, 2013, No. 3, pp. 7–26 [in Ukrainian].
4. Ivanov Yu.B., Tyshchenko O.M., Davyskiba K.V. et al. *Regulyatyvnyi Potentsial Podatkovoï Systemy Ukrainy, za red. Yu.B. Ivanova* [Regulative Potential of Ukraine's Tax System], edited by Yu.B. Ivanov. Kharkiv, KhNEU, 2009 [in Ukrainian].
5. Kalinesku T.V. *Optymistychne opodatkovannya* [Optimistic taxation]. *Chasop. Ekon. Reform – Zh. of Econ. Reforms*, 2011, No. 2, pp. 41–46 [in Ukrainian].
6. Oleinikova L.G. *Vplyv polityky v sferi opodatkovannya na stan derzhavnykh finansiv, v: Problemy Teorii ta Metodologii Bukhgalters'kogo Obliku, Kontrolyu i Analizu* [Influence of the policy in the taxation sphere on the state of state's finances, in: Problems of Theory and Methodology of Accounting, Control, and Analysis]. Zhytomyr, 2011, Iss. 1 (19), pp. 254–262 [in Ukrainian].
7. Yurii S., Krysovati A., Koshchuk T. *Suchasni Tendentsii Rozvytku Evropeis'kogo Opodatkovannya ta Novitnya Paradygma Podatkovoï Polityky v Ukraini* [Modern Tendencies of Development of the European Taxation and a Novel Paradigm of the Tax Policy in Ukraine]. Ternopil', TNEU, 2010 [in Ukrainian].
8. Yaroshenko F.O. *Reformuvannya podatkovoi systemy Ukrainy v konteksti pryinyattya Podatkovogo kodeksu* [Reformation of Ukraine's tax system in the context of the approval of Tax Code]. *Finansy Ukrainy – Ukraine's Finances*, 2010, No. 7, pp. 3–21 [in Ukrainian].
9. Marchenko V.M. *Zovnishni factory samoorganizatsii molochnoi galuzi promyslovosti, v: Problemy Pidvyshchennya Efektyvnosti Infrastruktury* [External factors of self-organization of the milk branch of the industry, in: Problems of Enhancement of Infrastructure's Efficiency]. Kyiv, NAU, 2010, Iss. 27, pp. 189–199 [in Ukrainian].
10. Marchenko V.M. *Metodologiya Samoorganizatsii Zluttia ta Poglynannya i Dosyagnennya Synergetychnogo Efektu v Korporatsiyakh Molochnoi Promyslovosti, avtoref. dis. ... d-ra ekon. nauk* [Methodology of the Self-Organization of Merging and Absorption and the Attainment of a Synergetic Effect in Corporations of the Milk Industry], Author's abstract of Doctoral degree thesis (Econ. Sci.). Kyiv, Nat. Univ. of Food Techn., 2011 [in Ukrainian].
11. Likhonosova G.S. *Kontseptsiya samoorganizatsii pidpryemstva* [The conception of enterprise's self-organization]. *Visnyk Khmel. Nats. Univ. – Bull. Khmel. Nat. Univ.*, 2010, Vol. 1, No. 4, pp. 68–73 [in Ukrainian].
12. Likhonosova G.S. *Modelyuvannya povedinky pidpryemstva v protsesi samoorganizatsii* [Simulation of enterprise's behavior in the process of self-organization]. *Ekon. Visnyk Donbas. – Econ. Bull. Donbas*, 2011, No. 1 (23), pp. 197–202 [in Ukrainian].
13. Kashuba Ya.M. *Vydy ta formy samoorganizatsii pidpryemnytstva v ekonomitsi znan', v: Suchasni Problemy Ekonomiky i Menedzhmentu. Tezy Dopovidei Mizhnarodnoi Naukovo-Praktychnoi Konferentsii, L'viv, 10–12 lystopada 2011 r.* [Types and forms of business' self-organization in the economy of knowledge, in: Modern Problems of Economy and Management. Abstracts of Reports at the Intern. Sci.-Pract. Confer., Lviv, Nov. 10–12, 2011]. Lviv, Lviv Polytechn., 2011, pp. 541–542 [in Ukrainian].
14. Zaitseva O.I. *Vybir gnuchkykh strategichnykh metodiv upravlinnya pidpryemstvamy na osnovi vykorystannya ikh zdibnostei do samoorganizatsii* [Choice of flexible strategic methods of management of enterprises on the basis of the use of their abilities to the self-organization]. *Visn. Kyiv Nats. Univ. Tekhn. ta Dyiz. – Bull. Kiev Nat. Univ. Techn. end Design*, 2014, No. 1, pp. 206–215, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vknutd_2014_1_32.pdf [in Ukrainian].

15. Smolkin A.M. *Menedzhment: Osnovy Organizatsii* [Management: Foundations of Organization]. Moscow, INFRA-M, 1999 [in Russian].

16. Proskura K.P., Kapustyan O.M. *Metodologichni zasady podatkovogo administruvannya* [Methodological principles of tax administration]. *Aktual. Probl. Ekon. — Actual Probl. Econ.*, 2012, No. 10 (136), pp. 195–202 [in Ukrainian].

17. Kalinesku T.V., Korets'ka-Garmash V.O., Demydovych V.V. *Administruvannya Podatkiv* [Tax Administration]. Kyiv, Center of Educ. Liter., 2013 [in Ukrainian].

18. Il'yashenko V.A. *Udoskonalennya systemy administruvannya podatkovykh platezhiv do derzhavnogo byudzhetu, v: Efektyvna Ekonomika* [Improvement of the system of administration of tax payments to state's budget, in: Efficient Economy]. Dnipropetrovs'k, Dnipr. Agrar.-Econ. Univ., 2013, Iss. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1953> [in Ukrainian].

19. Proskura K.P. *Kompleksne otsynuyannya efektyvnosti podatkovogo administruvannya v Ukraini, v: Ekonomicnyi Analiz* [Complex evaluation of the efficiency of the tax administration in Ukraine, in: Economic Analysis]. Ternopil', Ekonomichna Dumka, 2013, Vol. 14, No. 1, pp. 330–340 [in Ukrainian].

20. Zhygalenko O.V. *Efektyvnist' Podatkovogo Kontrolyu v Ukraini, avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk* [Efficiency of the Tax Control in Ukraine], Author's abstract of Cand. degree thesis (Econ. Sci.). Kyiv, 2009 [in Ukrainian].

21. Gaiduts'kyi P. *Podatkova reforma — vyklyk dlya Ukrainy* [Tax reform — a challenge for Ukraine]. *Dzerkalo Tyzhnya. Ukraina — Week's Mirror. Ukraine*, 2014, No. 1, available at: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/podatkova-reforma-viklik-dlya-ukrayini_.html [in Ukrainian].

22. Konovalova O.V., Lokhvyts'ka I.A. *Analiz podatkovogo navantazhennya ta iogo vplyv na stan ekonomiky Ukrainy, v: Ekonomichni Nauky. Seriya Oblik i Finansy* [The analysis of a tax load and its influence on the state of Ukraine's economy, in: Economic Sciences. Ser. "Account and Finances"]. Luts'k, LNTU, 2013, Iss. 10 (37), Pt. 1, pp. 247–255 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13 лютого 2015 р.

С. В. КОЗЛОВСЬКИЙ,

доктор економічних наук,

професор кафедри організації обліку та звітності,

Е. А. КІРЄЄВА,

кандидат економічних наук,

асистент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії

Вінницький національний аграрний університет

УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНОЮ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ НА ОСНОВІ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ МОДЕЛЮВАННЯ

Проаналізовано теоретичні основи категорії “продовольча безпека” та визначено зміст терміна “регіональна продовольча безпека”. Досліджено вплив внутрішніх, зовнішніх і світових факторів на формування регіональної продовольчої безпеки. Здійснено моделювання рівня регіональної продовольчої безпеки на 2015–2016 рр. за допомогою математичного апарату теорії нечіткої логіки. На основі розробленої моделі запропоновано систему підтримки та прийняття рішень, яка може бути використана у процесі державного управління як стратегічний орієнтир та основа для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Ключові слова: управління, продовольча безпека, регіон, держава, модель, теорія нечіткої логіки.

S. V. KOZLOVS'KYI,

Doctor of Econ. Sci.,

Professor of the Chair of Organization of Account and Accountability,

E. A. KIREEVA,

Cand. of Econ. Sci.,

Assoc. Professor of the Chair of Administrative Management and Alternative Energy Sources,

Vinnitsya National Agrarian University

CONTROL OVER THE REGIONAL FOOD SAFETY ON THE BASIS OF MODERN METHODS OF MODELING

The theoretical foundations of the category “food safety” are analyzed, and the content of the term “regional food safety” is determined. The influence of internal, external, and world-wide factors on the formation of a regional food safety is studied. The level of regional food safety in 2015–2016 is modeled with the help of the mathematical apparatus of the theory of fuzzy logics. On the basis of the developed model, a system of support and decision-making, which can be used in the process of public administration as a strategical reference point and the basis for the approval of substantiated managerial decisions.

Keywords: management, food safety, region, state, model, theory of fuzzy logics.

Козловський Сергій Володимирович (Kozlovskiy Sergii Volodymyrovych) — e-mail: s@vin.ua;

Кірсєва Елеонора Андріївна (Kireeva Eleonora Andriivna) — e-mail: elichka_03.90@mail.ru.

Динаміка сучасного життя породжує нові проблеми, активізує методологічні пошуки, формує нові парадигми дослідження економічних процесів. У їх численному переліку окремо стоїть проблема визначення регіональної продовольчої безпеки. Необхідність і актуальність дослідження продовольчої безпеки зумовлені тим, які останнім часом стали помітними недооцінювання процесу регулювання економіки і, як наслідок, невідповідне потенціальній можливості використання державою підойм управління розвитком економіки в цілому. Крім того, відчутними викликами для держави стають загрози, які виникають у зв'язку з асиметрією зобов'язань України та ЄС, передбачених Угодою про асоціацію, через яку українські виробники можуть втратити велику частину внутрішнього ринку, а також з неконтрольованим посиленням монокультурності структури виробництва, що загрожує збільшенням імпорту значної частини необхідних для людини продовольчих товарів. Це доводить актуальність даної проблеми і створює необхідність розроблення теоретико-методологічної і термінологічної концепції управління регіональною продовольчою безпекою в сучасних умовах.

Як відомо, метою продовольчої безпеки є створення умов для соціального, фізичного та економічного доступу кожного громадянина до продовольства як у теперішній час, так і в довгостроковій перспективі [1]. Наведемо позиції науковців щодо цієї проблеми та проаналізуємо їх.

Наприклад, В.Т. Шлемко говорить про продовольчу безпеку як про "такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особистості, сім'ї, стійкий економічний розвиток" [2]. Водночас Є.Д. Калашнікова і Б.М. Стефанишин визначають її так: "Забезпечена продовольчими ресурсами, потенціалом і гарантіями здатність держави, незалежно від зовнішніх і внутрішніх умов чи загроз, задовольняти потреби населення країни в цілому і кожного громадянина зокрема у продуктах харчування, питній воді та інших харчових продуктах, в обсягах, якості й асортименті, необхідних і достатніх для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я, розширеного відтворення народонаселення" [3].

Заслуговує на увагу твердження, запропоноване В.К. Береговим [4], що продовольча безпека країни, регіону — це частина концепції міжнародної глобальної економічної безпеки. Вона передбачає пошук колективних за формою і конструктивних за змістом способів і механізмів розв'язання продовольчих і загальноекономічних диспропорцій, конфліктів і суперечностей, які накопичилися чи виникли через структурні проблеми в національних балансах продовольства та організації гарантованого забезпечення населення продуктами харчування.

Отже, якщо провести аналіз наведених тверджень, то можна зробити висновок, що поняття продовольчої безпеки посідає одне з чільних місць у структурі загальної економічної безпеки держави.

Так, О.С. Шекович [5] пропонує, зважаючи на суб'єктів, а також способи вирішення проблем і виконання ними відповідних функцій, розрізняти чотири рівні продовольчої безпеки: державний, місцевий, колективний (груп населення) і сімейний (домашніх господарств).

До суб'єктів державного рівня відносяться уряд і органи законодавчої влади. На місцевому рівні продовольчу безпеку повинні забезпечувати суб'єкти територіального управління (області, району) за допомогою постачання продуктів, контролю їх якості і створення умов для отримання населенням доходів.

Суб'єктом, що визначає продовольчу безпеку на рівні груп населення, виступають соціальні групи, завдання яких – забезпечити отримання доходів. На сімейному рівні суб'єктом, що забезпечує продовольчу безпеку, виступають домашні господарства, функція яких – забезпечити придбання і використання продуктів, організувати збалансоване споживання. Всі рівні продовольчої безпеки є взаємопов'язаними і взаємозалежними. Оптимальний варіант вирішення продовольчої проблеми – це узгодження дій усіх суб'єктів.

На нашу думку, особливій уваги потребує дослідження забезпечення продовольчої безпеки на місцевому рівні, який є основою для формування загальнонаціональної продовольчої безпеки. Цим і визначається актуальність дослідження поняття “регіональна продовольча безпека”. Щоб розглянути його з точки зору управління, варто дати визначення поняття самого регіону. Так, Т.В. Романова у своїй праці про теоретичні підходи до розуміння сутності поняття регіону пропонує таке визначення: “Регіон – це визначена територіальна одиниця, яка має індивідуальні властивості різних рівнів свого існування та характеризується взаємозв'язком сукупності елементів своєї структури” [6]. Відповідним законом України встановлено, що регіон – це територія Автономної Республіки Крим, окремо всіх областей, Києва та Севастополя *.

Враховуючи тлумачення поняття “регіон” у контексті дослідження продовольчої безпеки, можна зазначити, що регіональна продовольча безпека (РПБ) – це стан регіону, за якого його продовольчі ресурси використовуються так, щоб на всій його території забезпечити всі верстви населення продуктами харчування відповідної якості і в обсягу, не нижчому за мінімальний розмір споживчого кошика, з метою досягнення необхідного рівня життєдіяльності населення незалежно від впливу внутрішніх, зовнішніх і світових факторів.

У методологічній базі дослідження для визначення та прогнозування рівня регіональної продовольчої безпеки доцільно використовувати сучасні методи моделювання, які відіграють одну з ключових ролей у здійсненні послідовного аналізу будь-якої економічної системи [7]. Саме за рахунок цього стає можливим виокремлення важливих факторів економічного розвитку та нівелювання другорядних. Відповідно, необхідно зробити акцент на подіях, які є визначальними у становленні та розвитку досліджуваної системи.

Сутність і значення продовольчої безпеки в сучасних умовах трансформаційних змін вивчали такі науковці-економісти, як М.М. Одінцов, В.Т. Шлемко, Є.Д. Калашнікова, Б.М. Стефанишин, В.К. Береговий та інші. Процес моделювання показників продовольчої безпеки висвітлено у працях таких учених, як О.Т. Івашук, С.В. Харбатович, В.М. Сидоренко, В.М. Геець, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та інші.

Мета статті – розробка теоретичних і практичних основ для здійснення ефективного управління регіональною продовольчою безпекою на базі використання найсучасніших економіко-математичних методів моделювання, а саме – теорії нечіткої логіки.

Економіко-математичне моделювання – універсальний та ефективний інструмент пізнання внутрішніх і зовнішніх закономірностей, властивих економічним явищам і процесам. Воно дає можливість вивчити кількісні взаємозв'язки, взаємо-

* Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/>.

залежності моделюючої системи та вдосконалити її подальший розвиток і функціонування за допомогою математичної моделі.

Світовий досвід моделювання та прогнозування продовольчої безпеки ґрунтується на використанні різноманітних багатофакторних комплексних моделей. Одна з них — динамічна модель GLOBE, яку було розроблено в Інституті розвитку Суссекського університету (Англія). Ця модель є глобальною обчислювальною системою загальної рівноваги, яка збирає дані на рівні країни. Вона охоплює широкий асортимент сільськогосподарської продукції, враховує зміни чисельності населення та параметрів клімату, а також експортно-імпортні товарні потоки за різними продовольчими та непродовольчими групами *.

Модель продовольчої безпеки Служби економічних досліджень США дозволяє прогнозувати споживання харчових продуктів і доступ до них у 70 країнах, що розвиваються. Вона враховує такі сільськогосподарські товари: зернові, коренеплоди і групу, до якої входять усі інші харчові продукти. На дані три групи сировинних товарів припадає в сукупності 100% споживаних калорій. Населення кожної країни розділене на п'ять рівних груп залежно від їхнього доходу. На основі споживання продовольства кожною групою і загальної чисельності населення в моделі визначено кількість людей, не здатних отримати необхідні для споживання 2100 ккал на день **.

Колектив зарубіжних авторів у складі Д. Капальдо, П. Карфакіса, М. Ноуелза та М. Смалдерса пропонує модель управління продовольчою безпекою, основу на соціальному управлінні ризиками. Модель охоплює два напрями: з одного боку, економетричні залежності відображають взаємозв'язок між показником стану продовольчої безпеки (споживанням харчів, яке виражається в кілокалоріях) і кількістю характеристик домогосподарств; з іншого — пояснюється, як саме сучасні характеристики, ризики та можливості управління ними впливають на ймовірність сприятливого (або несприятливого) стану продовольчої безпеки в майбутньому.

Досвід моделювання регіональної продовольчої безпеки представлено російськими вченими О.М. Чекавінським та Р.Ю. Селіменковим, які здійснили моделювання продовольчої безпеки Вологодської області РФ. Авторами побудовано економіко-математичні моделі, які відображають вплив різноманітних факторів на продовольчу безпеку. Основні з них: обсяг ввезення і власного виробництва продуктів харчування на душу населення, рівень інтенсивності сільськогосподарського виробництва, економічна активність населення, питома вага населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум. Для кожної з факторних змінних розроблено моделі трендів, за допомогою яких методом екстраполяції розраховано прогнозовані значення показників, визначено параметри коефіцієнтів достатності споживання та економічної доступності.

Проблеми та перспективи використання моделювання в системі управління регіональною продовольчою безпекою вивчалися І.В. Нікіфоровою. Дослідження було проведено за матеріалами Калінінградської області РФ; у ньому автор пропонує використовувати економіко-математичну модель, яка дозволяє сформувати збалансований раціон харчування для населення регіону.

* Modeling Climate Change, Food Security and Population. — 2012. — March [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://futuresgroup.com/files/publications/Modeling_Climate_Change_Food_Security_and_Population.pdf.

** Положение дел в связи с отсутствием продовольственной безопасности в мире. Экономический кризис — последствия и извлеченные уроки. — Рим, 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fao.org/3/a-i0876r.pdf>.

Вітчизняний досвід моделювання продовольчої безпеки на національному та регіональному рівнях представлено у працях багатьох учених-економістів. Одними з перших моделювання продовольчої безпеки як складової економічної безпеки держави запропонували В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова та О.І. Черняк [8]. Колектив авторів застосував кореляційний, коінтеграційний і причинно-наслідковий аналіз з метою відбору показників для моделювання, а також регресійний аналіз, що полягає в генерації (побудові) та прогнозуванні систем і моделей економетричних рівнянь. Результативним показником моделі було обрано індекс продукції в сільському господарстві.

О.С. Резнікова [9] у своєму дослідженні пропонує інтегральну модель динамічної системи національної продовольчої безпеки. Моделювання продовольчої безпеки із застосуванням нечітких правил логічного висновку в моделі оптимізації виробничо-галузевої структури представлено Е.Р. Шафізаде та Р.Ю. Шіхлінською [10]. Метою побудованої моделі є максимізація обсягів продовольчих товарів з урахуванням розподілу сільськогосподарських угідь за врожайністю. Було доведено більшу ефективність використання нечіткої логіки порівняно з чітким апаратом.

Попередній досвід моделювання продовольчої безпеки в Україні представлено в основному застосуванням економетричних та інтегральних моделей. На нашу думку, для моделювання регіональної продовольчої безпеки доцільно використати апарат нечіткої логіки.

Так, В.О. Козловським і С.В. Козловським здійснено порівняльний аналіз математичного апарату багатозначної логіки, теорії ймовірностей, теорії помилок, теорії інтервальних середніх, теорії суб'єктивних ймовірностей і теорії нечіткої логіки. Дане дослідження доводить, що “однією з ефективних теорій формалізації й обробки невизначеної інформації є теорія нечіткої логіки, яка дозволяє зі спільних позицій розглянути різні види невизначеності, об'єднати кращі досягнення й позитивні властивості інших теорій та одержати новий, більш високий результат” [11, с. 53–54].

Р.М. Рогатинський і Н.М. Гарматій [12] запропонували використати теорію нечіткої логіки при моделюванні тенденцій розвитку економіко-соціальних процесів у цілому та на ринку праці зокрема, адже колишні чіткі мотивації при виборі місця роботи, коли люди були здебільшого штатними працівниками, до того ж соціально захищеними (з чітко встановленим заробітком, місцем роботи, гарантованим пенсійним забезпеченням), істотно змінилися. Запропонована методика може бути застосована в сучасних центрах зайнятості та кадрових агенціях.

Актуальність теорії нечітких множин визнається й іншими науковцями. При використанні теоретико-ймовірнісного підходу до моделювання здійснюється не прогнозування поведінки системи, а оцінювання частоти тієї чи іншої поведінки, причому робиться припущення, що частота не змінюється за заданих умов, що характеризує так звану стохастичну стійкість. Однак у складних ситуаціях самі умови змінюються досить швидко і не підлягають оцінюванню, а отже, немає сенсу говорити про частоту подій. Неадекватність ймовірнісних моделей виявляється і при описуванні думки експерта, оскільки його вислови не є стохастично-стійкими: в різні моменти за, здавалося б, одних і тих самих незмінних ситуацій експерт може приймати різні рішення.

Доцільність застосування нечіткої логіки в моделюванні макроекономічних процесів доведено і в дослідженні О.О. Зубика [13], який розглядає можливість моделювання проблем міжнародних відносин з урахуванням думок експертів. Ці

висновки описуються експертними висновками та правилами, які, однак, можуть містити суперечності, бути неповними, тому класичні математичні моделі в даному випадку є малопридатними. Для моделювання подібних задач рекомендується застосовувати алгоритми нечіткої логіки, наприклад алгоритм Мамдані. Узагальнюючи думки вчених-економістів, представимо переваги використання теорії нечіткої логіки в моделюванні регіональної продовольчої безпеки (табл. 1).

Таблиця 1

**Переваги використання теорії нечіткої логіки
при моделюванні регіональної продовольчої безпеки**

Риси, притаманні системі регіональної продовольчої безпеки	Переваги теорії нечіткої логіки
Динамічний процес розвитку економіки, глобальні зміни, вагомий вплив світового господарства на продовольчу безпеку	Можливість адаптації до змінних умов економіки
Неповнота даних, адже сутність продовольчої безпеки нині не обмежується тільки рівнями сільськогосподарського виробництва та споживання харчових продуктів. Необхідно враховувати екологічний стан, якість харчових продуктів тощо, які не можна описати точними показниками	Можливість роботи в умовах неповноти інформації та невизначеності
Рівень регіональної продовольчої безпеки тісно взаємозв'язаний з політичною та економічною стабільністю держави і регіону, що вимагає врахування думок експертів з даних напрямів	Врахування експертних думок
Рівень продовольчої безпеки істотно залежить від природних умов, можливих катаклізмів, форс-мажору та революційного розвитку науки і технологій, які можуть бути непередбачуваними та кардинально змінювати сучасний стан економіки	Врахування змін у напрямках та векторах руху

Отже, теорія нечіткої логіки є найбільш прийнятною при моделюванні регіональної продовольчої безпеки. Узагальнюючи наведені експертні думки, можна вказати на переваги, притаманні теорії нечіткої логіки в умовах її використання при моделюванні регіональної продовольчої безпеки. Тож вона дозволяє: визначити основні фактори впливу на регіональну продовольчу безпеку, формалізувати зв'язки між ними; провести визначення і формалізацію лінгвістичних оцінок факторів, побудувати між ними нечіткі зв'язки; вивести нечіткі логічні рівняння на основі лінгвістичних оцінок і нечіткої бази знань; оптимізувати параметри нечіткої моделі.

Важливий етап у процесі моделювання — вибір факторів, які впливають на регіональну продовольчу безпеку. З цією метою проведено дослідження показників, запропонованих у міжнародних і вітчизняних нормативно-правових актах та методиках, а також фактори, які було використано при моделюванні продовольчої безпеки іншими авторами.

Відповідно до стандартів Федерального агентства з освіти запропоновано три основні групи індикаторів продовольчої безпеки. Основна мета індикаторів верхнього рівня, які перебувають на вершині піраміди, — забезпечити загальне та об'єктивне оцінювання продовольчої безпеки, яке було б простим у застосуванні. На цьому рівні представлено мінімально можливу кількість індикаторів, що дозволяє уникнути плутанини і тривалих розрахунків. Для виконання цієї мети обрані індикатори зосереджуються на результативних показниках продовольчої безпеки, а не

на самому процесі досягнення, що дозволяє зробити ці показники придатними для їх порівняння у просторі та часі. Саме так можна дослідити процес досягнення цілей окремо в кожній країні.

Другий і третій рівні піраміди являють собою основні структурні елементи формування продовольчої безпеки. Зокрема, другий аналітичний рівень — “Індикатори для моделювання та прийняття рішень” — спрямований на визначення прямих і безпосередніх факторів, які пов’язані з результативними показниками основного переліку. Ця категорія показників включає такі індикатори, як продуктивність у тваринництві та рослинництві, ринкові ціни, соціально-економічні умови та ін., які визначають продовольчу безпеку, проте не є її результативними факторами.



Рис. 1. Концептуальні рівні та структура індикаторів аналізу продовольчої безпеки

Побудовано авторами за: A Methodological Proposal. Selecting a core set of indicators for monitoring global food security [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fao.org/3/a-i4095e.pdf>.

Третій рівень — “Індикатори для поглибленого оцінювання продовольчої безпеки” — дає детальну характеристику особливостей країни. Дані індикатори визначають структурні співвідношення в системі забезпечення продовольчої безпеки країни. До цієї групи відносять наявність і доступність засобів виробництва, ринкові фактори, культурне та соціально-економічне становище, кліматичні фактори тощо. Конкретні умови країн визначатимуть перелік показників у кожній з них.

Основні індикатори для оцінювання рівня вітчизняної продовольчої безпеки наведено у відповідній постанові Кабінету Міністрів України *: добова енергетична цінність раціону людини; мінімальний критерій у кілокалоріях на добу (2500 ккал); забезпечення раціону людини основними видами продуктів; достатність запасів зерна у державних ресурсах; економічна доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування в загальних сукупних витратах домогосподарств; місткість внутрішнього ринку за окремими продуктами; продовольча незалежність за окремим продуктом.

Розглянемо методику оцінювання продовольчої безпеки, запропоновану О.В. Скиданом [14]. Згідно з його науковими розробками, оцінювання доцільно здійснювати за допомогою таких показників:

— добова калорійність харчування людини (споживання м’яса, м’ясопродуктів, молока, молочних продуктів, яєць, риби, рибопродуктів, цукру, овочів, баштан-

* Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/>.

них, картоплі, фруктів, ягід, горіхів, винограду, олії, інших рослинних жирів, хліба, хлібопродуктів);

— продовольча незалежність (стосується м'яса, м'ясопродуктів, молока, молочних продуктів, яєць, риби, рибопродуктів, цукру, олії, інших рослинних жирів, картоплі, овочів, фруктів, ягід, хлібопродуктів);

— рівень перехідних запасів зерна (проценти від річного споживання);

— виробництво зерна на одну людину на рік, частка сукупних витрат на харчування в загальних сукупних витратах домогосподарств;

— рентабельність виробництва продукції рослинництва і тваринництва.

Колектив учених з ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" пропонує свою модель продовольчої безпеки, де для оцінювання її рівня обрано такі показники-індикатори: площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на одну людину; питома вага розораних угідь; внесення органічних і мінеральних добрив на 1 га посівної площі; трудомісткість сільськогосподарського виробництва; частка імпортованих продуктів харчування; коефіцієнт платоспроможності в сільському господарстві; калорійність середньодушового раціону; індекс продукції сільського господарства; питома вага витрат на продукти харчування в сукупних доходах домашніх господарств; середня заробітна плата в сільському господарстві; валовий збір зерна [8].

Відповідно до запропонованої нами методики та з урахуванням світового і вітчизняного досвіду моделювання, думок експертів щодо найбільш вагомих факторів впливу на регіональну продовольчу безпеку, особливостей саме регіонального рівня продовольчої безпеки нами було сформовано три групи факторів: внутрішні, зовнішні та світові [15].

Внутрішні фактори об'єднують такі умовні підгрупи:

— фактори що відображають соціальні аспекти і рівень життя населення (найбільш вагомими з них є розмір оплати праці, кількість населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум, рівень безробіття в регіоні та загальна чисельність населення регіону);

— фактори якості, що відображають споживання якісної води в регіоні та екологічність виробництва;

— фактори розвитку сільського господарства; площа сільськогосподарських угідь у регіоні та індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, який відображає підвищення чи зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції;

— фактори, що відображають ціни на основні товарні групи, такі як зернові та м'ясо (для визначення рівня цін обрано саме ці харчові групи, тому що їх питома вага у споживанні є найвищою, що відповідає тенденції ціноутворення на інші продукти харчування).

Група внутрішніх факторів діє в межах регіону, таким чином, вплив на них можна здійснювати на регіональному рівні. Особливу увагу приділено саме тим факторам, що відображають достатність споживання тих чи інших продуктів харчування як середню величину, а не тим, що характеризують кількість населення, яке перебуває за межею бідності, адже саме для таких груп існує найбільша продовольча небезпека.

Вплив на зовнішні фактори (II група) можливий лише на державному рівні. Світові фактори (III група) відображають вплив світового господарства на регіональну продовольчу безпеку (табл. 2).

Відповідно до методики моделювання за допомогою теорії нечіткої логіки введемо змінну Y , яка визначатиме рівень продовольчої безпеки регіону. Нечіткий

висновок може бути поданий у лінгвістичному (наприклад, “більше”, “значно більше”, “менше” тощо) або графічному вигляді як певна функція у двовимірній системі. У результаті отриманий висновок не матиме спільного значення (чого вимагає традиційна математика), а може відображатися набором значень, кожне з яких містить свою частку вірогідності. Трамбування нечітких висновків здійснюється окремо в кожному конкретному випадку і залежить від суті цих висновків, а також чинників, які впливають на них.

Таблиця 2

Фактори впливу на регіональну продовольчу безпеку Вінницької області

Фактори	Показники	Харак-терис-тика	Р о к и			
			2010	2011	2012	2013
Внутрішні фактори						
x_1	Середньомісячна номінальна заробітна плата (грн.)	К *	1782	2074	2432	2651
x_2	Чисельність населення з місячним середньодушовим доходом, нижчим за прожитковий мінімум (тис. осіб)	К	161,9	147,9	110,2	138,5
x_3	Рівень безробіття (%)	К	10,0	9,7	8,8	8,4
x_4	Загальна чисельність населення регіону (тис. осіб)	К	1641,2	1634,2	1627	1618,3
x_5	Середньодобова калорійність раціону харчування однієї людини (ккал)	К	3175	3217	3247	3244
x_6	Екологічність виробництва продукції АПК (бал.)	Е **	89	92	91	92
x_7	Споживання якісної води (бал.)	Е	84	86	87	86
x_8	Площа сільськогосподарських угідь (тис. га)	К	1393,6	1394,5	1411,1	1404,4
x_9	Індекс обсягу сільськогосподарсько-го виробництва (%)	К	100,0	119,6	96,2	126,6
x_{10}	Середні ціни реалізації худоби і птиці (грн./т)	К	9938,9	11878,8	12277,1	13085,1
x_{11}	Середні ціни реалізації зернових та зернобобових культур (грн./т)	К	1109,2	1344,5	1543,7	1283,3
Зовнішні фактори						
x_{12}	Природно-кліматичні умови (бал.)	Е	82	73	81	83
x_{13}	Форс-мажор (бал.)	Е	12	14	19	45
x_{14}	Рівень політичної стабільності (бал.)	Е	48	45	39	25
x_{15}	Експорт сільськогосподарської продукції (млн. дол.)	К	9936	12803,9	17880,6	17024,3
x_{16}	Імпорт сільськогосподарської продукції (млн. дол.)	К	5763,3	6346,8	7519,8	8184
Світові фактори						
x_{17}	Обсяг споживання м'яса на одну людину у світі (кг/рік)	К	42,5	42,4	42,5	42,6

x_{18}	Наявність високих технологій в АПК (бал.)	Е	61	75	80	82
x_{19}	Обсяг виробництва зернових у світі (млн. метричних тонн)	К	2258,8	2348,0	2284	2567
x_{20}	Обсяг споживання зернових на одну людину у світі (кг)	К	153,1	153,2	152,9	153,6

* К — кількісні показники.

** Е — експертні оцінки.

Наступний етап створення моделі — побудова “дерева логічного висновку” (рис. 2), яке відображає взаємозв’язки між вихідним параметром і вхідними змінними.

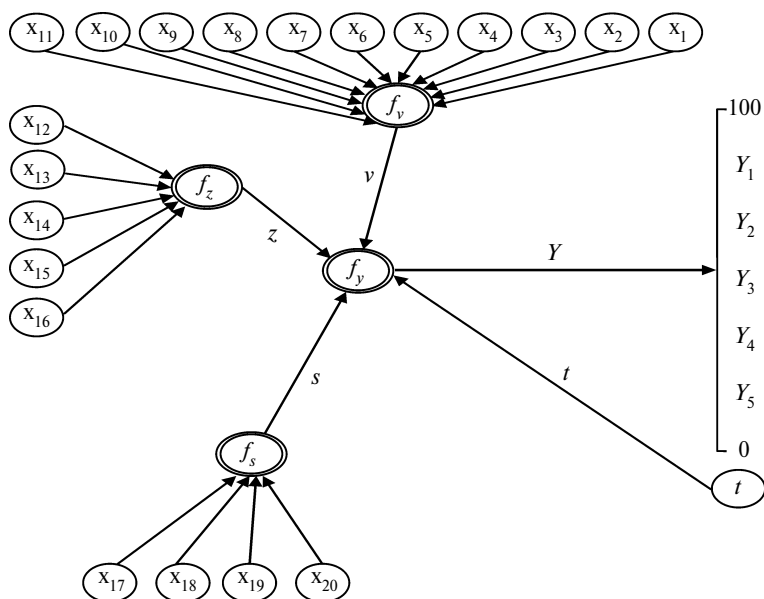


Рис. 2. “Дерево логічного висновку” прогнозу регіональної продовольчої безпеки регіону

Визначимо лінгвістичні змінні факторів v , z , s (див. рис. 1 і 2) за допомогою таких співвідношень:

$$v = f_v(x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10}, x_{11}), \quad (1)$$

$$z = f_z(x_{12}, x_{13}, x_{14}, x_{15}, x_{16}), \quad (2)$$

$$s = f_s(x_{17}, x_{18}, x_{19}, x_{20}), \quad (3)$$

де $x_1, \dots, x_{11}$ — внутрішні фактори регіональної продовольчої безпеки; $x_{12}, \dots, x_{16}$ — зовнішні фактори регіональної продовольчої безпеки; $x_{17}, \dots, x_{20}$ — світові фактори регіональної продовольчої безпеки.

Вихідну змінну Y , що характеризує рівень регіональної продовольчої безпеки, визначено у вигляді рівності

$$Y = f_y(v, z, s), \quad (4)$$

де v , z , s — змінні, що описують внутрішні, зовнішні та світові фактори.

Використання якісних і кількісних вхідних параметрів дозволило побудувати об’єктивну модель. Кількісні параметри описувалися за допомогою статистичних даних, якісні — з використанням експертних оцінок, які відображено на 100-бальній шкалі.

Згідно з основними принципами моделювання, визначимо можливі зміни регіональної продовольчої безпеки за такими рівнями (за шкалою від “0” до “100”): Y_1 (85–100) – високий рівень продовольчої безпеки (клас А, або 1); Y_2 (66–84) – середній рівень продовольчої безпеки (клас В, або 2); Y_3 (51–65) – достатній рівень продовольчої безпеки (клас С, або 3); Y_4 (31–50) – рівень продовольчої безпеки, нижчий за достатній (клас Д, або 4); Y_5 (0–30) – критичний рівень продовольчої безпеки (клас Е, або 5).

Наступним кроком моделювання є складання ієрархічної бази знань. Фрагмент даної бази наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Ієрархічна база знань для змінної Y

Вхідні параметри				Вихідні змінні	Питома вага
z	v	s	t (міс.)	Y	W
К	К	К	1	Y_5	1
К	Д	Д	3		1
Д	К	С	6		1
Д	Д	Д	1	Y_4	1
Д	Д	С	3		1
С	С	К	6		1
С	С	С	1	Y_3	1
С	С	ВС	3		1
ВС	С	Д	6		1
ВС	ВС	Д	1	Y_2	1
ВС	ВС	С	3		1
ВС	ВС	ВС	6		1
ВС	ВС	В	1	Y_1	1
В	В	С	3		1
В	В	ВС	6		1

К – критичний, Д – достатній, С – середній, ВС – вище, ніж середній, В – високий, t – час.

Кожне нечітке правило бази знань є висловлюванням типу “ЯКЩО – ТО”. Нечіткі правила з однаковими вихідними параметрами об’єднуються між собою у рівняння за допомогою слова “АБО”.

Отже, лінгвістичні висловлювання таблиці 1 матимуть такий вигляд:

ЯКЩО $[z = K]$ та $[v = K]$ та $[s = K]$ АБО $[z = K]$ та $[v = Д]$ та $[s = Д]$

АБО $[z = Д]$ та $[v = K]$ та $[s = С]$, ТО $Y = Y_5$;

ЯКЩО $[z = Д]$ та $[v = Д]$ та $[s = Д]$ АБО $[z = Д]$ та $[v = Д]$ та $[s = С]$

АБО $[z = С]$ та $[v = С]$ та $[s = К]$, ТО $Y = Y_4$;

ЯКЩО $[z = С]$ та $[v = С]$ та $[s = С]$ АБО $[z = С]$ та $[v = С]$ та $[s = ВС]$

АБО $[z = ВС]$ та $[v = С]$ та $[s = Д]$, ТО $Y = Y_3$;

ЯКЩО $[z = ВС]$ та $[v = ВС]$ та $[s = Д]$ АБО $[z = ВС]$ та $[v = ВС]$ та $[s = С]$

АБО $[z = ВС]$ та $[v = ВС]$ та $[s = ВС]$, ТО $Y = Y_2$;

ЯКЩО $[z = ВС]$ та $[v = ВС]$ та $[s = В]$ АБО $[z = В]$ та $[v = В]$ та $[s = С]$

АБО $[z = В]$ та $[v = В]$ та $[s = ВС]$, ТО $Y = Y_1$. (5)

Визначення термів рівняння (5) відбувається на основі нечіткої множини з відповідною функцією залежності. У більшості із систем нечіткого логічного висновку функції належностей лінгвістичних термінів задаються у параметричній формі:

$$\mu^V(x) = \frac{1}{1 + \left[\frac{x-b}{c} \right]^2}, \tag{6}$$

де b і c — параметри функції належності; b — координата максимуму функції.

Для прикладу наведено фрагмент таблиці зі значеннями параметрів описання термів: x_1 — середньомісячна номінальна заробітна плата в регіоні; x_2 — чисельність населення з місячними середньодушовими доходами, нижчими за прожитковий мінімум (табл. 4).

Таблиця 4

Значення коефіцієнтів b і c для термів змінних x_1 і x_2

Параметри	Терми	b	c	Параметри	Терми	b	c
X_1	К	850	900	X_2	К	900	80
	Д	1900	2000		Д	700	200
	С	3500	2500		С	350	200
	BC	6250	1500		BC	105	150
	В	8500	1100		В	10	50

Використавши дані таблиці 2, побудуємо для прикладу графік функції належності для параметра x_1 (рис. 3).

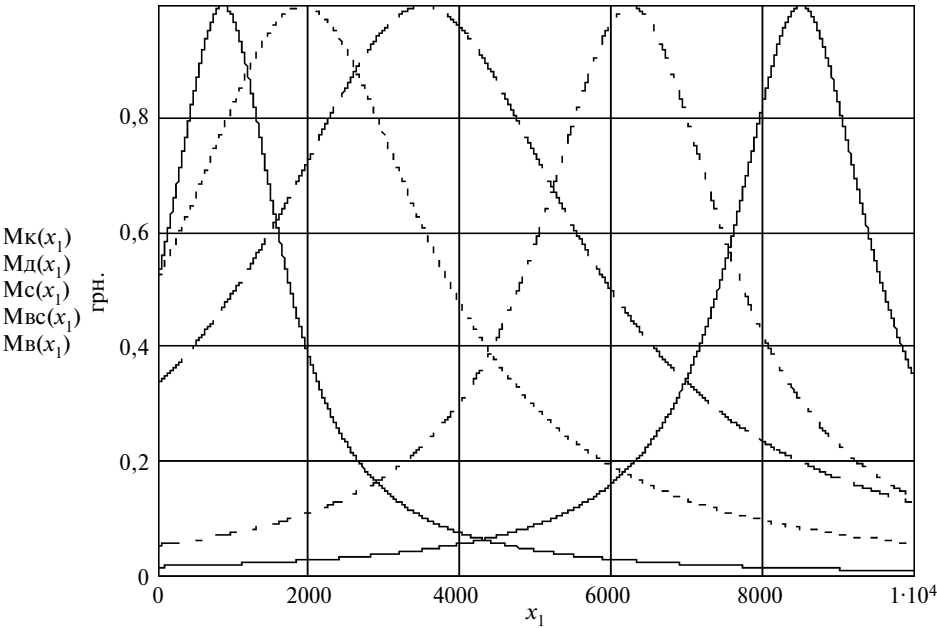


Рис. 3. Функція належності для x_1

Наступний крок моделювання — запис нечітких логічних рівнянь. Для фрагмента (5) вони матимуть вигляд:

$$\begin{aligned} \mu_Y^{Y5}(z, v, s, t) &= [\mu^K(z) \cdot \mu^K(v) \cdot \mu^K(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^K(z) \cdot \mu^D(v) \cdot \mu^D(s) \cdot \mu^{3M}(t)] \vee \\ &[\mu^D(z) \cdot \mu^K(v) \cdot \mu^C(s) \cdot \mu^{6M}(t)]; \\ \mu_Y^{Y4}(z, v, s, t) &= [\mu^D(z) \cdot \mu^D(v) \cdot \mu^D(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^D(z) \cdot \mu^D(v) \cdot \mu^C(s) \cdot \mu^{3M}(t)] \vee \\ &[\mu^C(z) \cdot \mu^C(v) \cdot \mu^K(s) \cdot \mu^{6M}(t)]; \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\mu_Y^{Y3}(z, v, s, t) &= [\mu^C(z) \cdot \mu^C(v) \cdot \mu^C(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^C(z) \cdot \mu^C(v) \cdot \mu^{BC}(s) \cdot \mu^{3M}(t)] \vee \\ &[\mu^{BC}(z) \cdot \mu^C(v) \cdot \mu^D(s) \cdot \mu^{6M}(t)]; \\ \mu_Y^{Y2}(z, v, s, t) &= [\mu^{BC}(z) \cdot \mu^{BC}(v) \cdot \mu^D(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^{BC}(z) \cdot \mu^{BC}(v) \cdot \mu^C(s) \cdot \mu^{3M}(t)] \vee \\ &[\mu^{BC}(z) \cdot \mu^{BCC}(v) \cdot \mu^{BC}(s) \cdot \mu^{6M}(t)]; \\ \mu_Y^{Y1}(z, v, s, t) &= [\mu^{BC}(z) \cdot \mu^{BC}(v) \cdot \mu^B(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^B(z) \cdot \mu^B(v) \cdot \mu^C(s) \cdot \mu^{3M}(t)] \vee \\ &[\mu^B(z) \cdot \mu^B(v) \cdot \mu^{BC}(s) \cdot \mu^{6M}(t)].\end{aligned}\quad (7)$$

Останнім етапом процесу моделювання є дефазифікація. Вона являє собою процедуру перетворення нечіткої множини в чітке число. Існує декілька методів дефазифікації, але найбільш зручним для розв'язання економічних задач є метод “центра ваги” [16].

Дана модель дає змогу зробити прогноз стану регіональної продовольчої безпеки на перспективу та створити ефективну систему прийняття і підтримки рішень (СППР). Основне завдання СППР – допомагати органам державної влади у прийнятті рішень щодо формування достатнього рівня регіональної продовольчої безпеки. Вона має три головні складові: підсистему інтерфейсу користувача, підсистему керування базою даних, підсистему керування моделлю. Разом з тим ще однією з переваг запропонованої системи прийняття та підтримки рішень є те, що вона передбачає можливість не тільки збирання, збереження, обробки, доступу до інформації, а й візуалізацію як вхідних просторово розташованих даних, так і результатів управління за допомогою сучасних геоінформаційних систем [17].

На основі розробленої моделі було виконано прогнозування рівня регіональної продовольчої безпеки для Вінницької області на 2014–2016 рр. Результати такого моделювання рівня продовольчої безпеки наведено на рисунку 4.

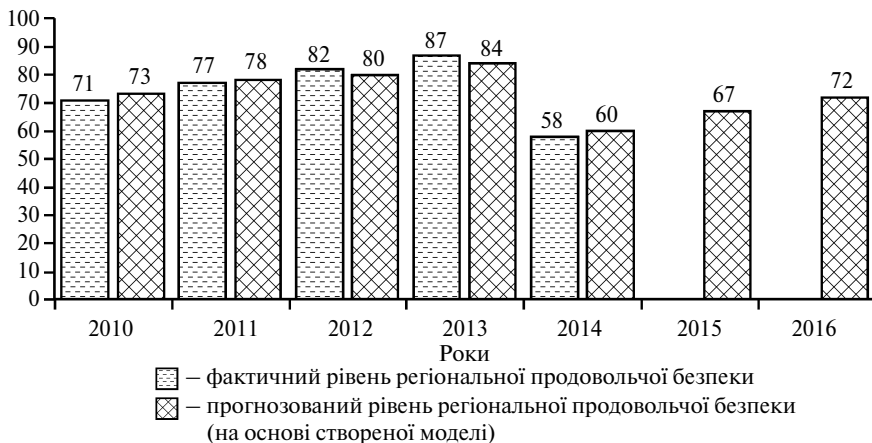


Рис. 4. Фактичний і прогнозований рівні регіональної продовольчої безпеки Вінницької області

Рівень продовольчої безпеки області оцінено за 100-бальною шкалою та класами продовольчої безпеки. У 2010–2013 рр. він був порівнянний із середніми показниками продовольчої безпеки. У цей період спостерігалось покращення її стану, зумовлене поступовим зростанням середньої заробітної плати, зниженням чисельності населення із середньодушовими доходами, нижчими за прожитковий

мінімум, збільшенням обсягів експорту сільськогосподарської продукції та іншими факторами. У 2014–2015 рр. відбулося різке падіння рівня продовольчої безпеки, у 2014 р. — до рівня "С" (достатній рівень), що було зумовлено погіршенням таких факторів, як політична стабільність у регіоні, зростання безробіття, збільшення ймовірності форс-мажору. У 2015–2016 рр. прогнозується поступове покращення продовольчої безпеки Вінницької області, що обґрунтовано підвищенням рівня політичної стабільності, проте на результати прогнозу можуть негативно вплинути такі фактори, як високий рівень безробіття, велика частка населення із середньодушовими доходами, нижчими за прожитковий мінімум, зростання цін на сільськогосподарську продукцію за умов незмінності розміру заробітної плати і т. п.

Отже, для впливу на існуючу ситуацію та досягнення високого рівня продовольчої безпеки в даному регіоні та в державі в цілому необхідними є державне регулювання та підтримка. З метою прийняття ефективних управлінських рішень нами запропоновано механізм управління регіональною продовольчою безпекою на основі СППР з використанням теорії нечіткої логіки (рис. 5).

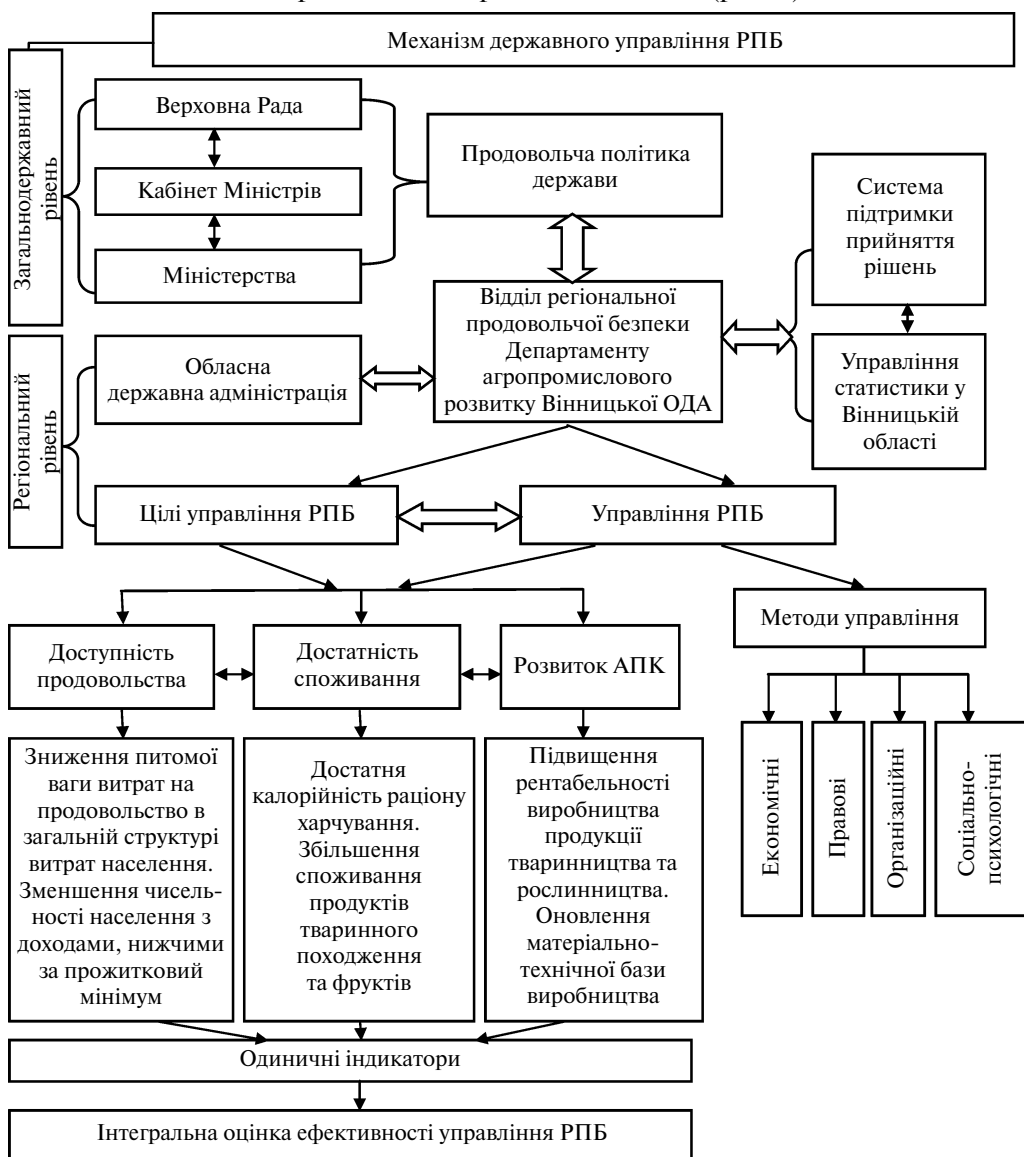


Рис. 5. Механізм управління регіональною продовольчою безпекою

Висновки

Особливістю системи підтримки і прийняття рішень щодо управління регіональною продовольчою безпекою є здатність даної системи прогнозувати стан регіональної продовольчої безпеки та за допомогою коливань факторів визначати можливості впливу на неї. Слід зазначити, що у СППР при побудові інформаційних систем вони забезпечують реалізацію таких важливих властивостей, як інтерактивність, інтегрованість, потужність, доступність, гнучкість, надійність, робастність, керованість [18].

Моделювання регіональної продовольчої безпеки з використанням теорії нечіткої логіки дозволяє визначити її стан у майбутньому, що, у свою чергу, є основою для створення відповідної стратегії управління. У процесі управління регіональною продовольчою безпекою використано систему прийняття та підтримки управлінських рішень, яка дозволяє адекватно оцінити вихідний стан проблеми та визначити оптимальні напрями її вирішення.

Отже, запропоновану модель можна використати у процесі державного регіонального управління та в діяльності окремих господарюючих суб'єктів як основу для вироблення необхідної стратегії.

Список використаної літератури

1. *Одінцов М.М.* Моделювання факторів формування продовольчої безпеки // Ефективна економіка. – 2010. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=113>.
2. *Шлемко В.Т., Бінко І.Ф.* Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : моногр. – К. : НІСД, 1997. – 144 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/rozdil/binko.htm>.
3. *Калашнікова Є.Д., Стефанишин Б.М.* Продовольче забезпечення регіону за умов трансформаційної економіки // Вісник Прикарпатського університету. – Серія : Економіка. – 2008. – № 6. – С. 33–37.
4. *Береговий В.К.* Проблеми продовольчої безпеки України // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 71–78 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2011/2011_05/11_05_11.pdf.
5. *Щекович О.С.* Продовольча безпека України: зміст, структура, реальність, загрози [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Economics/34214.doc.htm.
6. *Романова Т.В.* Теоретичні підходи до розуміння сутності поняття “регіон” // Ефективна економіка. – 2012. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1053>.
7. *Харбатович С.В.* Теоретичні аспекти моделювання як методу наукового дослідження // Вісник Чернігівського нац. пед. ун. імені Т.Г. Шевченка. – Серія : Педагогічні науки. – 2012. – № 96. – С. 254–258.
8. *Гесць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І.* та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : моногр. ; [за ред. В.М. Гейця]. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 240 с.
9. *Резнікова О.С.* Продовольча безпека в умовах глобалізації економіки: теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... докт. екон. наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://elibrary.nubip.edu.ua/13785/1/резнікова__f.pdf.
10. *Шафизаде Э.Р., Шихлинская Р.Ю.* Применение нечетких правил логического вывода к модели оптимизации производственно-отраслевой структуры сельского хозяйства для обеспечения продовольственной безопасности // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1(103). – С. 286–294.

11. Козловський С.В., Козловський В.О. Макроекономічне моделювання та прогнозування валютного курсу в Україні : моногр. — Вінниця : Книга-Вега, 2005. — 240 с.

12. Рогатинський Р.М., Гарматій Н.М. Моделювання соціально-економічних процесів на базі нечіткої логіки : матер. IV міжнар. наук.-метод. конф. — Тернопіль : ТНТУ, 2013. — С. 45–48.

13. Зубик О.О. Застосування продукційної системи нечіткої логіки для моделювання проблем міжнародних відносин : матер. всеукр. наук. конф. — Львів : Львівська політехніка, 2011. — С. 74–77 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/19141/1/14-Zubyk-74-77.pdf>.

14. Скидан О.В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації / Державне управління: удосконалення та розвиток [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=154>.

15. Козловський С.В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та стійкістю : моногр. — Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2010. — 432 с.

16. Калетнік Г.М., Козловський С.В., Тарасюк Н.М., Семененко В.В. Управління економічними відносинами підприємств молокопродуктового підкомплексу аграрної галузі України : моногр. — Вінниця : Книга-Вега, 2013. — 240 с.

17. Kozlovskyi S., Burlaka O. Modeling and forecasting of sustainable development of the agricultural sector in the region based on the theory of fuzzy logic // Regional Innovations. — 2014. — № 2. — P. 5–16.

18. Ситник В.Ф. Системи підтримки прийняття рішень : навч. посіб. — К. : КНЕУ, 2004. — 614 с.

References

1. Odintsov M.M. *Modelyuvannya faktoriv formuvannya prodovol'choi bezpeky* [Modeling of the factors of formation of the food safety]. *Efekt. Ekonomika — Effic. Economy*, 2010, No. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=113> [in Ukrainian].

2. Shlemko V.T., Bin'ko I.F. *Ekonomichna Bezpeka Ukrainy: Sutnist' i Napryamky Zabezpechennya* [Economic Safety of Ukraine: Essence and Directions of the Support]. Kyiv, NISS, 1997, available at: <http://www.niss.gov.ua/book/rozdil/binko.htm> [in Ukrainian].

3. Kalashnikova E.D., Stefanyshyn B.M. *Prodovol'che zabezpechennya regionu za umov transformatsiinoi ekonomiky* [The food provision of a region under conditions of a transformational economy]. *Visnyk Prykarp. Univ. Ser. Ekon. — Bull. Pre-Carpath. Univ. Ser. Econ.*, 2008, No. 6, pp. 33–37 [in Ukrainian].

4. Beregovyi V.K. *Problemy prodovol'choi bezpeky Ukrainy* [Problems of food safety of Ukraine]. *Ekon. APK — Economy of AIC*, 2011, No. 5, pp. 71–78, available at: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2011/2011_05/11_05_11.pdf [in Ukrainian].

5. Shchekovych O.S. *Prodovol'cha bezpeka Ukrainy: zmist, struktura, real'nist', zagrozy* [Food safety of Ukraine: content, structure, reality, threats], available at: http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Economics/34214.doc.htm [in Ukrainian].

6. Romanova T.V. *Teoretychni pidkhody do rozuminnya sutnosti ponyattya "region"* [Theoretical approaches to the comprehension of the notion "region"]. *Efekt. Ekonomika — Effic. Economy*, 2012, No. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1053> [in Ukrainian].

7. Kharbatovych S.V. *Teoretychni aspekty modelyuvannya yak metodu naukovo doslidzhennya* [Theoretical aspects of the modeling as a method of scientific study]. *Visnyk Chern. Nats. Ped. Univ. im. T.G. Shevchenka. Ser. Ped. Nauky — Bull. T.G. Shevchenko Chern. Nat. Ped. Univ. Ser. Ped. Sci.*, 2012, No. 96, pp. 254–258 [in Ukrainian].

8. Heyets V.M., Kyzym M.O., Klebanova T.S., Chernyak O.I. et al. *Modelyuvannya Ekonomichnoi Bezpeky: Derzhava, Region, Pidpryemstvo, za red. V.M. Geitsya* [Modeling of Economic Safety: State, Region, Enterprise], edited by V.M. Heyets. Kharkiv, INZHEK, 2006 [in Ukrainian].

9. Reznikova O.S. *Prodovol'cha bezpeka v umovakh globalizatsii ekonomiky: teoriya, metodologiya, praktyka, avtoref. dys. ... dokt. ekon. nauk* [The food safety under conditions of economy's globalization: theory, methodology, practice], Author's abstract of the Doctoral degree thesis (Econ. Sci.), available at: http://elibrary.nubip.edu.ua/13785/1/reznikova_f.pdf [in Ukrainian].

10. Shafizade E.R., Shikhlinskaya R.Yu. *Primenenie nechetkikh pravil logicheskogo vyvoda k modeli optimizatsii proizvodstvenno-otraslevoi struktury sel'skogo khozyaistva dlya obespecheniya prodovol'stvennoi bezopasnosti* [The application of the fuzzy rules of logical construction to the model of optimization of the productive-sectoral structure of agriculture for the ensuring of the food safety]. *Akt. Probl. Ekon. – Act. Probl. of Economy*, 2010. – No.1(103), pp. 286–294 [in Russian].

11. Kozlovs'kyi S.V., Kozlovs'kyi V.O. *Makroekonomichne Modelyuvannya ta Prognozyvannya Valyutnogo Kursu v Ukraini* [Macroeconomic Modeling and Forecasting of an Exchange Rate in Ukraine]. Vinnytsya, Knyga-Vega, 2005 [in Ukrainian].

12. Rogatyns'kyi R.M., Garmatii N.M. *Modelyuvannya sotsial'no-ekonomichnykh protsesiv na bazi nechitkoi logiky, v: Mater. IV Mizhnar. nauk.-metod. konf.* [Modeling of socio-economic processes on the basis of fuzzy logics, in: Proceed. IV Intern. Sci.-Meth. Confer.]. Ternopil', TNTU, 2013, pp. 45–48 [in Ukrainian].

13. Zubyk O.O. *Zastosuvannya produktsiinoi systemy nechitkoi logiky dlya modelyuvannya problem mizhnarodnykh vidnosyn, v: Mater. Vseukr. Nauk. Konf.* [The application of a productional system of the fuzzy logics for modeling the problems of international relations, in: Proceed. All-Ukr. Sci. Confer.]. Lviv, Lviv Polytechn., 2011, pp. 74–77, available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/19141/1/14-Zubyk-74-77.pdf> [in Ukrainian].

14. Skydan O.V. *Prodovol'cha bezpeka yak priorytet agrarnoi polityky: problemy instytutsionalizatsii, v: Derzhavne Upravlinnya: Udoskonalennya ta Rozvytok* [Food safety as a priority of the agrarian policy: problems of institutionalization, in: Public Administration: Improvement and Development], available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=154> [in Ukrainian].

15. Kozlovs'kyi S.V. *Upravlinnya Suchasnymy Ekonomichnymy Systemamy, Ikh Rozvytkom ta Stiikistyu* [Controlling of Modern Economic Systems, Their Development and Stability]. Vinnytsya, Merk'yuri-Podillya, 2010 [in Ukrainian].

16. Kaletnik G.M., Kozlovs'kyi S.V., Tarasyuk N.M., Semenenko V.V. *Upravlinnya Ekonomichnymy Vidnosynamy Pidpryemstv Molokoproduktovogo Pidkompleksu Agrarnoi Galuzi Ukrainy* [Controlling the Economic Relations of Enterprises of the Milk-Product Subcomplex of the Agrarian Branch of Ukraine]. Vinnytsya, Knyga-Vega, 2013 [in Ukrainian].

17. Kozlovskyi S., Burlaka O. Modeling and forecasting of sustainable development of the agricultural sector in the region based on the theory of fuzzy logic. *Regional Innovations*, 2014, No. 2, pp. 5–16.

18. Sytnyk V.F. *Systemy Pidtrymky Pryinyattya Rishen'* [Systems of Support of a Decision-Making]. Kyiv, KNEU, 2004 [in Ukrainian].

Л. В. ДЕЙНЕКО,
професор, доктор економічних наук,
завідділом,
І. А. ШОВКУН,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник,
П. М. КУПЧАК,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Відділ промислової політики
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)

ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ МИТНОГО СОЮЗУ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА РИЗИКИ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Розглянуто торгові відносини між Україною та країнами Митного союзу (далі – МС). Виявлено сучасні тенденції до прискореного скорочення обсягів їх взаємної торгівлі, вимушеного розірвання виробничих коопераційних зв'язків, економічної дезінтеграції. Визначено нинішній характер торгових відносин з РФ, який має всі ознаки торгової війни. Показано, що велика залежність українського експорту від ринків МС посилює уразливість національної економіки і слугує джерелом ризиків для вітчизняної промисловості. Подано пропозиції щодо диверсифікації експорту та переорієнтації напрямків збуту продукції.

Ключові слова: Митний союз, зовнішня торгівля, торгові відносини, торгова війна, поділ праці, промислове виробництво.

L. V. DEINEKO,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Department,
I. A. SHOVKUN,
Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher, Leading Sci. Researcher,
P. M. KUPCHAK,
Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher

Department of Industrial Policy,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

THE TRADE OF UKRAINE WITH COUNTRIES OF THE CUSTOMS UNION: MODERN TRENDS AND RISKS FOR THE DOMESTIC INDUSTRIAL PRODUCTION

The trade relations between Ukraine and countries of the Customs Union (CU) are considered. The modern tendencies to the fast decrease in volumes of their mutual trade, to the forced

Дейнеко Людмила Вікторівна (Deineko Lyudmyla Viktorivna) – e-mail: deinekolv@gmail.com;
Шовкун Інна Анатоліївна (Shovkun Inna Anatoliivna) – e-mail: econvvv9@gmail.com;
Купчак Павло Миронович (Kupchak Pavlo Myronovych) – e-mail: kupchakpasha@gmail.com.

breaking of productive cooperative connections, and to the economic disintegration are indicated. The contemporary character of the trade relations with the Russian Federation, which have all signs of a trade war, is determined. It is shown that the high dependence of Ukraine's export on CU's markets enhances the vulnerability of the national economy and serves a source of risks for the domestic industry. Some proposals on the diversification of the export and on the reorientation directions of the sale of products are given.

Keywords: Customs Union, external trade, trade relations, trade war, labor division, industrial production.

Донедавна три країни (Беларусь, Казахстан і Росія), які станом на жовтень 2014 р. утворювали Митний союз (далі — МС), були основними торговими партнерами України. Торгові відносини традиційно характеризувалися значними обсягами взаємної торгівлі товарами взагалі та продукцією високого ступеня обробки (особливо високотехнологічною) зокрема, а також інтенсивною внутрішньогалузевою торгівлею. Основу торгового співробітництва складали тісні виробничо-коопераційні зв'язки в усіх сегментах обробної промисловості (насамперед, у машинобудуванні), які були успадковані з минулих часів і частина з яких досі залишається безальтернативною. Такий характер відносин давав можливості для економічного зростання як в Україні, так і в країнах МС. Разом з тим він зумовив залежність національного господарства від характеру зовнішньоекономічної політики цих країн і уразливість національного господарства до різкого погіршення їх торгово-економічних взаємовідносин, яке відбувається останнім часом і створює додаткові економічні ризики.

Агресивна політика РФ у відношенні до України, яка в першу чергу проявилася в економічній сфері, спричинила докорінні зміни у торгових взаємовідносинах двох країн, звівши їх майже нанівець. Це негативно позначилось і на відносинах України з МС у цілому. Сьогодні у торговій політиці РФ у відношенні до України замість імперативу взаємовигідного співробітництва домінують прояви війни на виснаження, спрямовані на дестабілізацію та руйнування національної економіки. Прикладні аспекти цієї теми є предметом активного обговорення у середовищі експертів і науковців, вони розглядаються у публікаціях П. Гайдучького, Б. Данилишина, Р. Джуччі, О. Крамара, Є. Самедової [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Докладне аналітичне дослідження економічного контексту співробітництва України з РФ представлено в публікації А. Єрмолаєва [7]. Еволюція політико-економічних підходів до формування зовнішніх зв'язків України з країнами МС простежується у ґрунтовних дослідженнях наукових колективів та окремих авторів [8; 9; 10; 11]. Теоретичне опрацювання тематики міжнародних економічних відносин України знаходить місце у працях В. Сіденка та А. Філіпенка [12; 13]. Незважаючи на значний ступінь дослідженості питань торгово-економічних взаємовідносин України, швидко змінювані умови, що виникають кожного дня під тиском реальних обставин, спричиняють появу нових тенденцій і ризиків для участі країни у міжнародному поділі праці. Актуальність цього дослідження визначається сильним впливом зовнішньої торгівлі України з країнами МС на макроекономічну стабільність національного господарства взагалі та на розвиток вітчизняної промисловості зокрема. **Мета нашого дослідження** полягає у розкритті змісту торгових відносин між Україною та країнами МС, виявленні характеру зміни основних тенденцій у торгових відносинах і пов'язаних з цим ризиків для вітчизняної промисловості.

Міжнародна торгівля є однією з найбільш традиційних форм міжнародних економічних відносин. У сучасному світі зовнішня торгівля слугує важливим фактором економічного розвитку кожної країни. Як правило, участь у міжнародній

торгівлі сприяє підвищенню суспільного добробуту, а також забезпечує ряд переваг для економіки — поглиблення спеціалізації та кооперації в національних господарствах, інтенсифікацію процесів відтворення у секторах виробництва товарів і надання послуг, розвиток масового виробництва і підвищення його ефективності, посилення конкуренції та активізацію інноваційних процесів, розширення експорту та підвищення зайнятості населення, зростання доходів від експорту та нагромадження капіталу для розвитку виробництва.

Одночасно з тенденціями до глобалізації світового господарства, міжнародної інтеграції та розвитку міжнародної торгівлі загострюються економічні суперечності між країнами і розробляються інструменти їх регулювання [14]. Крайньою формою конкурентного протистояння країн у зовнішній торгівлі та регулювання суперечностей у розподілі доходів від неї виступає торгова війна [15, с. 21–54; 16, с. 38; 17]. Торгова війна є проявом конфліктного суперництва між країнами, що беруть участь у міжнародній торгівлі, і ведеться із застосуванням торгових санкцій з метою завдати збитків іншій стороні, конкуренту. Методи ведення таких воєн включають заходи щодо обмеження імпорту з іншої країни шляхом запровадження тарифного регулювання, квотування і навіть прямої заборони на імпорт (торгового ембарго), а також протекціоністські заходи щодо розширення власного експорту до іншої країни та до "третіх країн", на ринках яких опонент виступає конкурентом. Такі війни ведуться країнами для досягнення геополітичних цілей і здійснення тиску на конкурентів. Вони можуть бути елементом ширшого фронту бойових дій в економічній війні. Економічні наслідки торгових воєн різко контрастують на фоні переваг міжнародної торгівлі, оскільки їх проведення спричиняє зниження економічного добробуту всіх країн, залучених до конфлікту. Реальність останнього десятиріччя демонструє поглиблення агресивних проявів у торгових відносинах між країнами, особливо на пострадянському просторі.

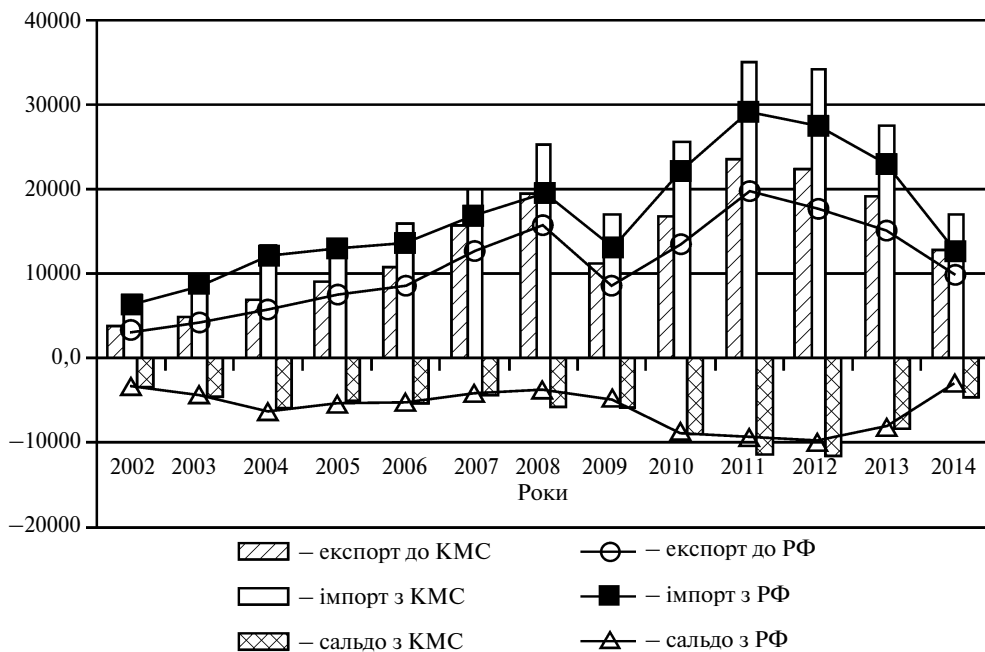
Подані теоретичні підходи формують координати, що дозволяють розглядати специфіку сучасного стану торгових відносин України з країнами Митного союзу (далі — КМС).

Отже, КМС традиційно займають вагоме місце у зовнішньоторговельних відносинах України. Проте сьогодні у зовнішній торгівлі України відбуваються як істотні зміни в обсягах товарообороту, так і зрушення в її географічній та товарній структурах, що значною мірою зумовлено особливостями взаємодії з цим регіональним об'єднанням. Донедавна наша держава була глибоко інтегрованою у ринки КМС. Найвищий ступінь такої інтеграції спостерігався у 2011 р., коли поставки товарів на ринки КМС досягли обсягу в 23,6 млрд. дол. (або майже 35% сукупного обсягу експорту товарів з України) (рис.). Водночас імпорт товарів з цих країн становив 35 млрд. дол. (або понад 42% сукупного імпорту товарів до України).

Домінуюче становище у торгівлі України з КМС належить РФ. Питома вага торгівлі з нею перевищила 84% обсягів експорту до КМС (2011 р.) і 83% — імпорту, тоді як у сукупному обсягу зовнішньої торгівлі — відповідно, 29,5% і 35,9% (табл. 1). Отже, відносини з РФ визначальним чином впливають на торгові відносини України з регіональним об'єднанням у цілому.

Ця обставина і стала фактором того, що останнім часом панують тенденції до дезінтеграції України з КМС. Упродовж 2011–2014 рр. обсяг українського експорту на ринки КМС скоротився до 12,5 млрд. дол. (або на 47%), а імпорту — до 17 млрд. дол. (або на 51%). Переважна частина цього скорочення припала на РФ, товарооборот з якою зменшився на 26,5 млрд. дол. (або на 54,1%), у тому числі

експорт — на 10 млрд. дол. (або на 51%), а імпорт — на 16,5 млрд. дол. (або на 56%). За підсумками 2014 р., частка КМС у сукупному експорті України знизилася до 23,3%, а в імпорті — до 31,5%. Одночасно зі скороченням торгових відносин України з КМС підвищується їх ефективність і поліпшується торговий баланс. Так, упродовж 2011–2014 рр. співвідношення обсягів експорту та імпорту у торгівлі України з КМС зросло з 0,67 до 0,73, а в її торгівлі з РФ — з 0,68 до 0,77. Від'ємне торгове сальдо України з КМС зменшилося з 11,3 млрд. дол. до 4,5 млрд. дол., а з РФ — з 9,3 млрд. дол. до 2,9 млрд. дол.



**Показники обсягів торгівлі України з КМС і РФ
за 2002–2014 рр. (млн. дол.)**

Разом з тим залежність України від російського ринку збуту послаблюється, а статус РФ як основного торгового партнера дрібнішає. Так, помітно скоротилася частка РФ в обсягу експорту до КМС (на 5,5% — тепер на неї припадає 78,5% (2014 р.)) і в сукупному експорті України (відповідно, на 11,1% — 18,4%). Також істотно зменшилася питома вага РФ в імпорті з КМС (на 8,7% — 74,5%) і в сукупному імпорті до України (на 12,3% — 23,6%). Тим часом взаємна торгівля України з іншою КМС — Беларуссю — залишається достатньо стабільною. Роль Беларусі як надійного торгового партнера посилюється: її частка у товарообороті України з КМС майже подвоїлася, збільшившись упродовж 2011–2014 рр. з 10% до 19%. Але слід визнати, що у найближчій перспективі Україні не вдасться компенсувати втрату ринків РФ, навіть за умови розширення торгівлі з іншими КМС.

Дезінтеграція торгових відносин з РФ, яка триває з 2012 р., стала для України вагомим фактором загального скорочення експорту товарів, а отже — промислового виробництва і ВВП. Цілеспрямоване витіснення продукції українських виробників з ринків КМС, ініційоване РФ, і запровадження різноманітних засобів торгового тиску на Україну застосовуються як покарання за її євроінтеграційний вибір і відмову від вступу до МС. Реалізація в КМС заходів щодо імпортозаміщення, які стосуються широкого кола видів продукції різних галузей промисловості, також шкодить інтересам українських експортерів.

Таблиця 1
Показники товарної структури зовнішньої торгівлі України за групами країн світу, ефективності, географічної структури та динаміки у 2011–2014 рр.

Групи країн світу. Товарні групи	Експорт	Імпорт	Сальдо	Коефіцієнт покриття експорту імпортом	Частка в сукупному обсягу відповідної товарної групи (%)								Динаміка у 2014 р. до 2011 р. (%)			
					експорт				імпорт				експорт	імпорт		
					р о к и											
					2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014				
мільр. дол.																
КМС																
Мінеральні продукти.....	3,4	0,8													23,0	43,3
Метали і вироби з них.....	5,0	2,7													54,6	43,8
Продукція хімічної промисловості.....	2,1	1,6													78,5	74,3
Продовольчі товари, сільськогосподарська і рибна продукція.....	2,8	1,7													60,4	79,6
Машини, устаткування і транспортні засоби.....	8,0	3,8													47,5	62,2
Продукція легкої промисловості.....	0,2	0,2													88,6	67,1
Інші товари.....	1,6	1,6													99,2	82,4
Усього.....	23,1	12,4													53,7	49,3
РФ																
Мінеральні продукти.....	3,2	0,6													17,7	35,3
Метали і вироби з них.....	4,1	2,3													56,2	42,9
Продукція хімічної промисловості.....	1,7	1,3													77,9	74,4
Продовольчі товари, сільськогосподарська і рибна продукція.....	2,0	0,9													45,0	82,7
Машини, устаткування і транспортні засоби.....	7,2	3,3													45,1	56,0

Закінчення таблиці

Продукція легкої проми- словості.....	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	1,7	2,0	14,7	12,8	4,2	2,8	80,3	67,3
Інші товари.....	1,3	1,2	0,7	0,5	0,6	0,7	1,9	2,4	39,7	36,0	14,0	15,7	97,5	80,5
Усього.....	19,8	9,8	29,1	12,7	-9,3	-2,9	0,7	0,8	29,5	18,4	35,9	23,6	49,4	43,5
Країни Західної Європи														
Мінеральні продукти.....	3,3	2,6	1,8	4,2	1,4	-1,6	1,8	0,6	32,0	42,6	6,3	26,2	79,2	228,3
Метали і вироби з них.....	6,1	4,5	1,9	1,2	4,2	3,3	3,3	3,8	27,8	29,9	32,4	36,1	74,2	64,9
Продукція хімічної проми- словості.....	1,2	0,8	6,7	5,8	-5,5	-5,0	0,2	0,1	19,6	21,7	53,9	55,4	64,4	85,6
Продовольчі товари, сільськогосподарська і рибна продукція.....	3,2	4,8	2,7	2,8	0,5	2,0	1,2	1,7	25,3	28,6	43,1	46,5	148,4	103,0
Машини, устаткування і транспортні засоби.....	2,1	2,2	9,2	5,2	-7,1	-3,0	0,2	0,4	18,0	30,5	46,1	43,1	104,5	56,2
Продукція легкої проми- словості.....	1,0	0,9	0,9	0,8	0,0	0,1	1,0	1,1	76,6	77,7	35,8	32,4	93,3	90,0
Інші товари.....	1,0	1,2	2,8	1,9	-1,8	-0,7	0,4	0,6	30,3	36,1	59,4	57,7	128,0	69,8
Усього.....	17,8	17,0	26,1	21,9	-8,3	-4,9	0,7	0,8	26,5	31,9	32,1	40,8	95,4	84,1
“Треті країни”														
Мінеральні продукти.....	3,1	2,6	1,9	1,3	1,2	1,4	1,6	2,1	30,1	43,0	6,5	7,9	85,1	66,1
Метали і вироби з них.....	10,4	7,4	1,3	1,0	9,0	6,3	7,8	7,1	47,6	49,0	23,4	31,1	71,1	77,5
Продукція хімічної проми- словості.....	2,7	1,0	2,7	2,6	0,0	-1,6	1,0	0,4	43,6	26,5	21,9	24,6	35,2	93,4
Продовольчі товари, сільськогосподарська і рибна продукція.....	6,0	9,4	2,7	2,5	3,3	6,9	2,2	3,8	47,0	56,6	42,0	41,5	158,5	94,3
Машини, устаткування і транспортні засоби.....	1,0	1,0	7,0	4,8	-6,0	-3,8	0,2	0,2	8,8	13,8	34,9	39,7	97,3	68,2
Продукція легкої проми- словості.....	0,0	0,0	1,4	1,6	-1,4	-1,5	0,0	0,0	1,9	2,3	54,3	61,1	107,7	111,6
Інші товари.....	0,3	0,4	1,0	0,8	-0,7	-0,4	0,3	0,5	9,5	10,5	22,3	23,9	118,9	77,0
Усього.....	23,5	21,8	18,1	14,4	5,4	7,3	1,3	1,5	35,0	40,9	22,2	26,9	92,7	80,2

За таких обставин Україна вимушена освоювати альтернативні географічні напрямки зовнішньої торгівлі, диверсифікувати асортимент товарів. Результатом цих зусиль є зростання питомої ваги експорту до європейських країн у сукупному експорті України (з 26,5% у 2011 р. до 31,9% у 2014 р.), а також до "третіх країн" (відповідно, з 35% до 40,9%), у тому числі освоюються нові ринки у країнах Азії та Африки (див. табл. 1). При цьому зростає частка імпорту з європейських (на 8,7% — до 40,8%) і з "третіх країн" (на 4,7% — до 26,9%). Отже, залежність нашої держави від російського ринку зменшується, розширюється частка реалізації товарів на ринках інших країн. Крім того, сьогодні спостерігається зміна структури експорту України на ринки Європи та "третіх країн". Скорочується питома вага таких товарних груп, як мінеральні продукти, метали і вироби з них, продукція хімічної промисловості. Тим часом зростає частка сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів, машин, устаткування і транспортних засобів. Незважаючи на урізноманітнення товарної структури вітчизняного експорту та диверсифікацію географії збуту продукції, подальші перспективи участі України у світовій торгівлі залежатимуть від того, чи буде проведено масштабну технологічну модернізацію промислового потенціалу країни [18, с. 34, 243].

Необхідно визнати, що конкурентні переваги України від участі у міжнародному поділі праці краще розкривалися саме на ринках КМС, що об'єктивно зумовлено технологічною взаємозв'язаністю виробництв, яка залишилась у спадок від минулого. Традиційно ці країни були пріоритетними ринками збуту для різних видів продукції вітчизняних виробників — від низько- до високотехнологічної. Наприклад, у 2011 р. на ринках КМС реалізовувалося 67% сукупного експорту з України машин, устаткування і транспортних засобів (у 2014 р. — 52%) (див. табл. 1), 33% продукції хімічної промисловості (відповідно, 45%), 50% паперово-картонної, друкованої продукції та інших товарів (46%), 34% мінеральних продуктів (13%), 23% металів і виробів з них (18%), 22% продовольчих товарів, сільськогосподарської та рибної продукції (10%), 19% продукції легкої промисловості (18%). У структурі українського експорту до КМС постійно переважає продукція машинобудування (35% у 2011 р. і 31% у 2014 р.), велику частку займають метали і вироби з них (21% і 22%), продовольчі товари, сільськогосподарська і рибна продукція (12% і 14%). При цьому вагомою є частка продукції кінцевого споживання. Можливості України у торгово-економічних відносинах з КМС ґрунтуються на її визнаному науково-промисловому потенціалі, який донедавна забезпечував близько 5% потреб РФ в імпорті машинобудівної продукції.

Тим часом сировинно-мінеральна складова переважає у структурі вітчизняного імпорту Україною товарів з КМС, а продукція високого ступеня обробки і кінцевого споживання становить меншу його частину. Наприклад, імпорт з КМС до України включає такі групи товарів (див. табл. 1): мінеральні продукти (83% сукупного обсягу імпорту товарів цієї групи у 2011 р. і 66% у 2014 р.), метали і вироби з них (42% і 31%), продукція хімічної промисловості (22% і 20%), машини, устаткування і транспортні засоби (15% і 16%); решта припадає на харчові продукти та напої, на деревину й вироби з неї, на паперову, картонну та видавничу продукцію тощо. Отже, об'єктивний економічний аналіз показує, що у поділі праці з КМС Україна виступає переважно у ролі покупця сировини й матеріалів, а також постачальника продукції з високою часткою доданої вартості.

Незважаючи на спадні тенденції у торгових відносинах, ринки КМС досі залишаються безальтернативними для багатьох товарів вітчизняного виробництва.

Важливими товарними позиціями у структурі українського експорту до КМС є вантажні вагони, реактивні двигуни і газові турбіни, нелегований фасонний прокат, глинозем і гідроксид алюмінію, зварні сталеві труби великого діаметра, частини залізничної техніки, тепловози, безшовні сталеві труби тощо. Наприклад, до КМС поставляється 99% вітчизняного експорту тепловозів, 87% вантажних вагонів, 61% реактивних двигунів і газових турбін. Взагалі для великого переліку товарних груп, частка яких у сукупному обсягу українського експорту сягає майже 26%, основними ринками збуту є КМС (табл. 2). У середньому питома вага реалізації згаданих товарних груп у КМС становить близько 77%. Таким чином, сильна залежність вітчизняного експорту від ринків збуту у КМС підвищує уразливість національного господарства до заходів тиску з боку цих країн.

Таблиця 2

Групи товарів за обсягом експорту та товарні групи, що реалізуються переважно (більш як на 50%) до КМС, у 2013 р. *

Групи товарів за обсягом експорту. Товарні групи за чотиризначним кодом ТН ЗЕД	Експорт (усього)		у тому числі до КМС		Частка КМС у вітчизняному експорті (%)
	млн. дол.	частка у загальному обсягу (%)	млн. дол.	частка у загальному обсягу (%)	
Понад 400 млн. дол.	6188,3	9,8	4962,2	25,9	80,2
у тому числі:					
Вантажні вагони.....	1331,4	2,1	1162,9	6,1	87,3
Реактивні двигуни і газові турбіни.....	1058,6	1,7	648,4	3,4	61,3
Нелегований фасонний прокат.....	795,9	1,3	598,7	3,1	75,2
Глинозем і гідроксид алюмінію.....	615,5	1,0	595,8	3,1	96,8
Шоколадні вироби.....	526,6	0,8	359,4	1,9	68,3
Частини залізничної техніки	514,4	0,8	404,5	2,1	78,6
Тепловози.....	472,2	0,7	468,5	2,4	99,2
Зварні сталеві труби великого діаметра.....	465,3	0,7	405,7	2,1	87,2
Електричні трансформатори	408,4	0,6	318,3	1,7	77,9
Від 200 млн. до 400 млн. дол.	3819,4	6,0	2958,4	15,4	77,5
у тому числі:					
Сири (в тому числі кисломолочні).....	362,3	0,6	349,8	1,8	96,5
Хліб і борошняні кондитерські вироби.....	318,4	0,5	196,2	1	61,6
Рідинні насоси.....	288,2	0,5	221,5	1,2	76,8
Телевізори, монітори і аналогічна апаратура.....	278,6	0,4	172,4	0,9	61,9
Легований широкий листовий прокат.....	261,7	0,4	170,3	0,9	65,1
Повітряні насоси.....	225,6	0,4	130,7	0,7	57,9
Металоконструкції.....	225,5	0,4	166,3	0,9	73,8
Радіоактивні елементи та ізотопи.....	220,8	0,3	220,8	1,2	99,96

Від 100 млн. до 200 млн. дол.	3319	5,2	2391,3	12,5	72,0
у тому числі:					
Електричні двигуни і генератори.....	193,2	0,3	174,7	0,9	90,4
Одношарові плівка і стрічки з пластмас.....	153,8	0,2	137,4	0,7	89,3
Упаковка з паперу і картону	151,1	0,2	130	0,7	86
Міцні спиртні напої.....	150,2	0,2	97,2	0,5	64,7
Електричні акумулятори.....	146,5	0,2	97,2	0,5	66,3
Нагрівальне устаткування.....	143,4	0,2	109,1	0,6	76,1
Холодильне устаткування.....	132,9	0,2	88,1	0,5	66,3
Трансмісійне устаткування...	129,6	0,2	92,1	0,5	71,1
Автокомплектуючі (крім шасі та кузовів).....	115,8	0,2	88,5	0,5	76,4
Інші двигуни.....	112,4	0,2	86,6	0,5	77,1
До 100 млн. дол.	2977,7	4,7	2195,5	11,5	73,7
у тому числі:					
Папір і картон для гофрирування.....	99,2	0,2	73	0,4	73,6
Прилади автоматичного регулювання.....	89,7	0,1	72	0,4	80,3
Інше підйомно-транспортне устаткування.....	89	0,1	72,5	0,4	81,5
Пасажирські вагони.....	87,1	0,1	62	0,3	71,2
Центрифуги і фільтраційне устаткування.....	86,7	0,1	55,1	0,3	63,6
Електророзподільні пристрої	85,7	0,1	51,4	0,3	60
Прокатні стани і валки.....	82,4	0,1	50,2	0,3	61
Карбонати.....	78,9	0,1	73,7	0,4	93,5
Інше механічне устаткування спеціального призначення.....	71,4	0,1	45,9	0,2	64,3
Частини двигунів внутрішнього згоряння.....	69,5	0,1	52,5	0,3	75,5
Водяні та парові турбіни.....	67,9	0,1	52,9	0,3	77,9
Машини для обробітку ґрунту.....	60,6	0,1	50	0,3	82,6
Котли центрального опалення.....	58,4	0,1	47,8	0,2	81,8
Освітлювальне устаткування	54,1	0,1	35,1	0,2	64,8
Вантажні та пасажирські судна.....	53	0,1	40,6	0,2	76,7
Легкові автомобілі.....	48,9	0,1	44,2	0,2	90,4
Всього по зазначених групах	16304,4	25,8	12507,4	65,2	76,7

* Складено і розраховано за даними Державної митної служби України.

Упродовж останніх чотирьох років торгіві відносини між Україною і КМС заглиблювались у стан торгової війни, який досяг особливо руйнівних масштабів у

2014 р. У взаємній торгівлі почастишала практика застосування вилучень з режиму вільної торгівлі, тарифних і нетарифних обмежень, антидемпінгових обмежувальних і компенсаційних тарифів, зборів, спеціальних розслідувань, квот тощо. Подібні заходи КМС стосувалися, насамперед, товарних груп, важливих для української промисловості. При цьому ініціативи РФ, яка посідає позиції лідера у МС, щодо обмеження українського експорту були політично вмотивованими, а тому і агресивними, жорсткими, масштабними і спрямованими на те, щоб завдати якомога більших збитків економіці України.

Застосування РФ арсеналу інструментів торгової війни проти України має тривалу історію * і стосується продукції широкого кола галузей нашої економіки. Тільки впродовж 2011–2014 рр. російські санкції проти українського експорту зачіпали більшість галузей вітчизняної переробної промисловості, у тому числі машино- і приладобудування, авіакосмічну промисловість, металургію, деревообробну промисловість, підгалузі харчової промисловості тощо. Такі великі підприємства машинобудування та ОПК, як “Мотор Січ”, “Автозагальмаш”, “Крюківський вагонобудівний завод”, “Запоріжжтрансформатор”, “Сумське машинобудівне НВО ім. Фрунзе”, “Новокраматорський машинобудівний завод”, “Стахановський вагонобудівний завод”, “Турбоатом”, реалізовували у РФ понад половину власного експорту, а “Луганськтепловоз” — майже 80% [7]. Для більшості підприємств торгівлі санкції з боку РФ завдали тяжких втрат їх експортній та виробничій діяльності.

Свідоме застосування санкцій, ембарго та інших форм ведення торгової війни, що переважно здійснюються Росією, виступає основним фактором ризику в торгово-економічних відносинах двох держав і продовжуватиме завдавати Україні значних втрат у короткостроковому періоді [19, с. 93–94]. Наприклад, через підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС Росія у серпні 2014 р. фактично призупинила весь експорт з України, включивши нашу продукцію до групи товарів з високим ступенем ризику, які вимагають ретельної митної інспекції. З метою блокування імплементації положень Угоди про Асоціацію з ЄС уряд РФ прийняв відповідну постанову **. За оцінками експертів, у разі застосування її положень призупинення вільної торгівлі з РФ стосуватиметься майже чверті загальної вартості українського експорту, середня ставка ввізних мит на підсанкційні товари сягне 13% (на всі товари — 8,9%), середньозважений рівень тарифного захисту зросте до 2,6–3,1% (у першу чергу, це стосуватиметься м'ясної та молочної продукції, продукції машинобудування і хімічної промисловості), а обсяги скорочення експорту становитимуть близько 0,5 млрд. дол. [20].

Сьогодні ризики подальшого загострення торгової війни двох держав зберігаються особливо на фоні агресивної зовнішньої політики РФ у відношенні до України. Очевидно, що посилюватиметься тиск Росії на країни, що є її партнерами по МС, з приводу скасування режиму вільної торгівлі з Україною та підвищення ставок ввізного мита по групах товарного експорту, найбільш залежних від ринків КМС [21]. Уже обговорюються можливості підвищення митних ставок на металопродукт (до 5%), вантажні вагони (до 10%), труби, сири, шпалери, легкові автомобілі (до 15%), шоколад і телеапаратуру (до 20%). Ці заходи спричинять відчутне зниження конкуренто-

* Російські фахівці визнають, що запроваджені з боку РФ обмеження на постачання газу до України у 2008 р., належать до розряду найбільших торгових воєн сучасності [17, с. 76].

** О введении ввозных таможенных пошлин в отношении товаров, страной происхождения которых является Украина : Постановление Правительства РФ от 19.09.2014 г. № 959.

спроможності української продукції на ринках КМС, а також скорочення обсягів вітчизняного експорту та виробництва в Україні.

Україна зі свого боку запроваджує обмежувальні заходи у відношенні до російського імпорту, проте вони стосуються невеликого переліку товарів і здійснюються у рамках антидемпінгових розслідувань і захисту внутрішнього ринку. Взагалі можливості України давати адекватну відповідь на агресивну торгову політику Росії є обмеженими. Оскільки частка України у структурі зовнішнього товарообороту РФ становить лише 5% (2013 р.), то ефективність дій у відповідь є дещо обмеженою.

Уразливість національної економіки до агресивних торгових санкцій пояснюється декількома причинами. Так, виробничі потужності багатьох галузей вітчизняної промисловості перевищують потреби внутрішнього ринку. Значну частину продукції, що виробляється, призначено для реалізації на зовнішніх ринках, і в першу чергу — на ринках КМС. Наприклад, питома вага реалізації окремих видів продукції харчової промисловості у КМС у загальному обсягу вітчизняного виробництва сягає 33–34%, а продукції машинобудування — 72–82% (табл. 3). Участь у міжнародній торгівлі вигідна для вітчизняних виробників, оскільки сприяє розширенню дії ефекту масштабу та прояву його технологічних, цінових і фінансових результатів. Даються взнаки також переваги світових цін порівняно з внутрішніми. Таким чином, реалізація продукції на зовнішньому ринку слугує необхідною передумовою для прояву ефекту масштабу, зниження витрат на виробництво одиниці продукції та зростання доходів від реалізації. Оскільки промисловість України має високу залежність від ринків КМС, то будь-які торгові санкції завдають відчутних збитків її економіці.

Таблиця 3

**Виробництво окремих видів промислових товарів в Україні
та питома вага їх експорту до КМС у 2013 р.***

Товари	Виробництво (всього)	у тому числі	
		експорт до КМС (%)	експорт до РФ (%)
Сир і кисломолочний сир (тис. т).....	246,8	22,6	20,2
Шоколад та інші готові харчові продукти, що містять какао (тис. т).....	328	32,5	28,1
Сіль (тис. т).....	5796	33,8	33,4
Нові шини і покришки (тис. шт.).....	3241	32,6	21,8
Труби, трубки і безшовні порожнисті профілі з чорних металів (тис. т).....	1813	14,5	12,0
Устаткування холодильне або морозильне та теплові помпи (крім подібного побутово- го устаткування) (тис. шт.).....	265	81,7	59,6
Пральні машини (тис. шт.).....	225,2	48,4	47,9
Електричні двигуни і генератори (тис. шт.)	251	30,8	23,3
Вантажні вагони та вагони-платформи (залізничні або трамвайні, несамохідні) (тис. шт.).....	25,3	71,8	60,0
Трактори для сільського та лісового госпо- дарства (шт.).....	4325	32,8	22,5
Автобуси (шт.).....	2561	20,0	19,8
Легкові автомобілі (тис. шт.).....	45,8	12,3	10,4

* Складено і розраховано за даними Державної статистичної служби України та Державної митної служби України.

Реалізація у КМС заходів щодо імпортозаміщення, які мотивуються міркуваннями національної безпеки [22, с. 19; 11, с. 98], спричиняє тривалу тенденцію до скорочення попиту на товари українського виробництва у КМС. Імпортозаміщення значною мірою стосується тих товарів і товарних груп, за якими промисловість України є експортозалежною (продукція машинобудування, металургії, хімічної та харчової промисловості), а також тих груп товарів, від імпорту яких Росія критично залежить від України (продукція ОПК). Огляд програмних документів уряду РФ, присвячених розвитку галузей промисловості та імпортозаміщенню*, свідчить про те, що їх дія впливає на можливості експорту з України ряду промислових товарів — транспортних машин, залізничної техніки, ракетноносіїв, вертолітної техніки, військової техніки та озброєнь, суден різного призначення, продукції приладобудування, медичної техніки та обладнання, хімічної та фармацевтичної продукції, продукції харчової промисловості тощо. Наприклад, донедавна українські виробники вагонів, локомотивів і частин до них входили до п'ятірки провідних експортерів країни. Близько 90% обсягів вітчизняного експорту залізничної техніки припадало на країни СНД, у тому числі понад третину постачалося до РФ. Проте після введення до ладу російського Тихвінського вагонобудівного заводу та завершення проекту розширення виробничих потужностей “Уралвагонзаводу” відбулося перенасичення ринків країн СНД залізничною технікою. Як наслідок, українських вагонобудівників потіснили з ринків країн СНД, а в галузі впродовж 2012–2014 рр. прискорилися тенденції до спаду виробництва. Крім того, у 2013 р. внаслідок протекціоністської політики російської влади щодо захисту інтересів власних виробників для ряду українських компаній було зупинено чинність сертифікатів на постачання продукції до РФ [23; 24]. Обмеживши доступ українських конкурентів на свій внутрішній ринок, РФ тим самим створила умови для небувалого зростання власного транспортного машинобудування у 2012–2014 рр. [25, с. 32–37, 222]. Водночас у 2013 р. в Україні виробництво залізничних вагонів скоротилося на 47%.

Пом'якшити економічні наслідки від дії негативних тенденцій у торгівлі з КМС можна шляхом переорієнтації торгових потоків на внутрішній ринок і диверсифікації напрямків експорту. Наявні можливості диверсифікації цих напрямків істотно відрізняються по товарних групах (табл. 4). Спостерігаються відмінності і в асортименті товарів, які поставляються до різних країн у межах однієї товарної групи. Взагалі потенціал компенсації втрати ринків збуту в КМС протягом найближчих років не перевищує 25–30%. Обсяги критично важливих для КМС статей українського експорту (переважно це продукція для ОПК), які не можуть бути швидко заміщені, оцінюються в 1–2 млрд. дол. Проте рішенням РНБО України від 27 серпня 2014 р. передбачено вжиття заходів щодо припинення експорту до РФ товарів військового призначення та подвійного використання з метою запобігання їх військовому застосуванню імпортером. З огляду на все це, за найгіршим сценарієм розвитку відносин з РФ, у 2015–2017 рр. річні втрати України від скорочення експорту можуть досягати 11,9–13,5 млрд. дол.

* Політику РФ щодо розвитку промисловості та імпортозаміщення представлено, наприклад, у таких документах: Государственная программа РФ “Развитие сельского хозяйства и регулирование рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013–2020 годы”: Распоряжение Правительства РФ от 11.11.2010 г. № 1950-р; Государственная программа РФ “Развитие атомного энергопромышленного комплекса”: Постановление Правительства РФ от 02.06.2014 г. № 506-12; Государственная программа РФ “Развитие авиационной промышленности на 2013–2025 годы”: Постановление Правительства РФ от 15.04.2014 г. № 303; Государственная программа РФ “Развитие фармацевтической и медицинской промышленности на 2013–2020 годы”: Постановление Правительства РФ от 15.04.2014 г. № 305; Государственная программа РФ “Развитие судостроения на 2013–2030 годы”: Распоряжение Правительства Российской Федерации от 24.12.2012 г. № 2514-р.

**Оцінка можливостей переорієнтації напрямків українського експорту з ринків КМС
на ринки інших країн по окремих товарних групах**

Товарні групи	Обсяг експорту (млн. дол.) *	Перспективні напрямки експорту	Наявний потенціал компенсації експортних поставок (%)	Основні експортні товари (коментар)
	частка КМС у загальному експорті товарної групи (%)			
Механічне обладнання і техніка, комп'ютери	2552,0	Китай, Індія, Іран, країни СНД і ЄС	15	реактивні двигуни, газові турбіни, насоси, обладнання для гірничої промисловості
	66,4			
Чорні метали	2491,0	Країни Близького Сходу, Азійсько-Тихоокеанського регіону, Північної Африки, Північної Америки, ЄС	35	сортовий листовий прокат (переважно нелегований), феросплави, дріт (враховано можливість переорієнтації на напівфабрикати)
	17,4			
Залізнична техніка	2145	Країни Балтії та СНД	10	вантажні вагони, частини залізничної техніки та тепловози (техніка виробляється за стандартами ширини колії, прийнятими у ЄС, можливості переорієнтації експорту є вкрай малими)
	87,1			
Вироби з чорних металів	1590	США, країни СНД і ЄС	15	сталеві труби, металоконструкції, рейки та інші металовироби
	61,4			
Електричні машини та обладнання	1238,0	Країни ЄС і Азійсько-Тихоокеанського регіону	10	кабельна продукція, телеапаратура, електрообладнання
	39,5			
Продукти неорганічної хімії	966	США, Таджикистан, країни ЄС і Північної Африки	15	глинозем, сполуки урану
	55,4			
Папір і картон	895	Країни СНД і ЄС	5	папір, картон і вироби з них, шпалери
	82,9			
Нерудна мінеральна сировина	528	Країни ЄС	20	баластний камінь, кухонна сіль
	74,2			
Пластмаси	462	Туреччина, країни ЄС і СНД	10	напівфабрикати і вироби з пластмаси
	77			

Молочна продукція	429	Країни СНД, ЄС і Близького Сходу	35	сири, концентроване молоко, сироватка, вершкове масло (враховано можливість переорієнтації на сухе молоко)
	62			
Какао і продукти з нього	386	Країни СНД і ЄС	25	шоколад, шоколадні вироби, какао-паста
	69,8			

* Примітка: дані за 2013 р.

Подальший розвиток торгових відносин України з КМС визначатиметься політико-економічним кліматом у взаємовідносинах між Україною та РФ, які, скоріше за все, розвиватимуться за помірним або негативним сценаріями. Імовірність реалізації сприятливого сценарію розвитку торгових відносин цих двох країн залежатиме від того, чи матиме РФ намір повернутися до політики м'якої інтеграції з ЄС [11, с. 117]. За сприятливого сценарію, можна очікувати зростання обсягів експорту вітчизняної промислової продукції до КМС за умови розвитку кооперації у виробництві засобів повітряного та залізничного транспорту, сільськогосподарської техніки, у ракето- та суднобудуванні. Тим часом, за будь-якого сценарію, можливим є лише деяке повернення України до обсягів торгівлі промисловими товарами з РФ, які були у 2013 р. При цьому зберігатиметься загальна спадна динаміка у взаємній торгівлі з РФ, оскільки сьогодні відбуваються розрив зв'язків двох країн у різних сферах і заміна контрагентів співпраці; російська економіка стагнує у зв'язку із застосуванням до неї санкцій з боку міжнародного співтовариства; посилюється протекціонізм інтересів її внутрішніх виробників; реалізація Росією програм імпортозаміщення веде до скорочення попиту на іноземні товари. Проте певні перспективи нарощування товарообороту існують у двосторонніх відносинах України з іншими КМС.

Висновки і рекомендації

З огляду на тенденції до зміни торгових відносин України з КМС, які склалися в останні роки, та на характер економічної політики РФ, є підстави очікувати погіршення показників зовнішньої торгівлі. Скорочення вітчизняного експорту відбуватиметься під впливом цілеспрямованого витіснення української продукції з ринків КМС, що, у свою чергу, посилить ризики для вітчизняної промисловості, та особливо – для машинобудування. Саме тому пріоритетним завданням у відносинах України з РФ має бути істотне зменшення експорто- та імпортозалежності нашої держави.

Таким чином, з метою створення сприятливих умов для розвитку зовнішньої торгівлі Україна повинна проводити більш дійову і збалансовану зовнішню політику з усіма потенціальними партнерами як на Сході, так і на Заході; налагодити ефективну систему відшкодування ПДВ експортерам; запровадити фінансові інструменти сприяння експорту. Водночас вагомими передумовами для пом'якшення ризиків і формування надійних перспектив розбудови базових галузей промисловості мають стати реалізація політики повнішого задоволення потреб внутрішнього ринку за рахунок власного виробництва, а також диверсифікація географічних напрямків зовнішньої торгівлі та промислової кооперації, насамперед – європейського вектора. Це вимагатиме формування сучасної парадигми промислового розвитку України, побудови нової індустрії – енергоефективної та інноваційної.

Список використаної літератури

1. *Гайдуцкий П.* Невеселая эйфория внешней торговли // Зеркало недели. Украина. — 2014. — 17 жовтня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/international/neveselaya-eyforiya-vneshney-torgovli-_.html.
2. *Джуччі Р., Риженков М., Мовчан В.* Динаміка експорту України у 2014 році : аналіт. записка [РВ/02/2015]. — Берлін — Київ : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Німецька консультативна група. — 2015. — Березень.
3. *Джуччі Р., Риженков М., Захманн Г., Мовчан В.* Динаміка імпорту України у 2014 році : аналіт. записка [РВ/03/2015]. — Берлін — Київ : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Німецька консультативна група. — 2015. — Березень.
4. *Крамар О.* На шляху до повного розриву // Неделя. — 2015. — 5 січня.
5. *Самедова Є., Мелкозьорова В.* Торгівля між Москвою та Києвом тримається на газі та продуктах харчування // Deutsche Welle. — 2015. — 5 березня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dw.de/>.
6. *Данилишин Б.* Как Украине выйти из конфликта с Россией // Новое время. — 2015. — 13 січня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nv.ua/>.
7. *Єрмолаєв А., Клименко І., Таран С., Ємець В.* Ризики та загрози розриву економічного співробітництва з Російською Федерацією. — К. : Інститут стратегічних досліджень "Нова Україна", 2014. — 30 с.
8. Вибір торговельної політики України: плюси та мінуси різних опцій регіональної інтеграції : аналіт. звіт. — К. : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2011. — 28 с.
9. Экономическая и технологическая кооперация в разрезе секторов ЕЭП и Украины. — СПб. : ЦИИ ЕАБР, 2013. — 96 с.
10. *Кузнецов А.* Геоэкономические риски Украины и России в условиях разобщенности // Мировая экономика и международные отношения. — 2013. — № 7. — С. 29—37.
11. *Винокуров Е.Ю., Кулик С.А.* и др. Тупик борьбы интеграций в Европе : аналит. доклад. — М. : Институт современного развития, 2014. — 117 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.insor-russia.ru/files/INSOR20140620.pdf>.
12. *Сиденко В.Р.* Глобализация и экономическое развитие. — Том 1. — К. : Феникс, 2008. — 376 с.
13. *Філіпенко А.С.* Міжнародні економічні відносини: теорія : підруч. — К. : Либідь, 2008. — 408 с.
14. *Эльянов А.* Глобализация и развитие // Мировая экономика и международные отношения. — 2012. — № 11. — С. 3—15.
15. *Conybeare J.A.C.* Trade Wars (The Political economy of international change). — New York : Columbia Univ. Press, 1987. — 382 p.
16. *Островская Е.* Эволюция развитой экономики: факторы и механизмы // Мировая экономика и международные отношения. — 2012. — № 9. — С. 31—41.
17. *Мытарева Е.А.* "Торговая война" как средство нетарифного регулирования международной торговли // Вестник Кемеровского государственного университета. — 2010. — № 1. — С. 74—77.
18. Промислова політика посткризової економіки : моногр. ; [за ред. Л.В. Дейнеко, М.М. Якубовського]. — К. : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2014. — 316 с.
19. *Осташко Т.О., Венгер В.В., Олександренко Ю.А., Ленінова Г.В.* Оцінка втрат у зовнішній торгівлі України від можливої зміни тарифних режимів торгівлі у ЗВТ СНД // Економіка і прогнозування. — 2014. — № 3. — С. 93—105.

20. Риженков М. Короткострокові наслідки підписання Угоди про асоціацію: аналіз за допомогою моделі часткової рівноваги. — К. : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2014. — 27 листопада [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ier.com.ua>.

21. Беларусь и Казахстан заблокировали повышение пошлин для Украины // Европейская правда. — 2014. — 30 июня.

22. Иванов И. Импорт и импортозамещение в России // Мировая экономика и международные отношения. — 2012. — № 1. — С. 15–21.

23. Самофалов А. Россия отказалась от украинских вагонов // Forbes Украина. — 2013. — 29 жовтня.

24. Зажди, паротяг... // Голос України. — 2013. — 31 жовтня.

25. Краткосрочные экономические показатели РФ. — М. : Федеральная служба государственной статистики, 2014. — 224 с.

References

1. Gaidutsii P. *Neveselaya eiforiya vneshnei trgovli* [Joyless euphoria of the external trade]. *Zerkalo Nedeli. Ukraina — Week's Mirror. Ukraine*, October 17, 2014, available at: http://gazeta.zn.ua/international/neveselaya-eyforiya-vneshney-torgovli-_.html [in Russian].

2. Jucci R., Ryzhenkov M., Movchan V. *Dynamika eksportu Ukrainy u 2014rotsi* [The dynamics of Ukraine's export in 2014]. Berlin, Kyiv, Inst. of Econ. Studies and Polit. Consult., German Consult. Group, March 2015, RV/02/2015 [in Ukrainian].

3. Jucci R., Ryzhenkov M., Zachmann H., Movchan V. *Dynamika importu Ukrainy u 2014rotsi* [The dynamics of Ukraine's import in 2014]. Berlin, Kyiv, Inst. of Econ. Studies and Polit. Consult., German Consult. Group, March 2015, RV/03/2015 [in Ukrainian].

4. Kramar O. *Na shlyakhu do povnogo rozryvu* [On the way to the complete breaking]. *Nedelya — Week*, January 5, 2015 [in Ukrainian].

5. Samedova E., Melkoz'orova V. *Torgivlya mizh Moskvoyu ta Kyevom trymaet'sya na gazi ta produktakh kharchuvannya* [The trade between Moscow and Kiev holds on gas and food products]. *Deutsche Welle*, March 5, 2015, available at: <http://www.dw.de/> [in Ukrainian].

6. Danilishin B. *Kak Ukraine vyiti iz konflikta s Rossiei* [How Ukraine can go away from the conflict with Russia]. *Novoe Vremya — New Time*, January 13, 2015, available at: <http://nv.ua/> [in Russian].

7. Ermolaev A., Klymenko I., Taran S., Emets' V. *Ryzyky ta Zagrozy Rozryvu Ekonomichnogo Spivrobitnytstva z Rosiis'koyu Federatsieyu* [Risks and Threats of the Breaking of the Economic Collaboration with the Russian Federation]. Kyiv, Inst. of Strateg. Studies “New Ukraine”, 2014 [in Ukrainian].

8. *Vybir Torgovel'noi Polityky Ukrainy: Plyusy ta Minusy Riznykh Optsii Regional'noi Integratsii* [The Choice of Ukraine's Trade Policy: Pluses and Minuses of Various Options of the Regional Integration]. Kyiv, Inst. of Econ. Studies and Polit. Consult., 2011 [in Ukrainian].

9. *Ekonomicheskaya i Tekhnologicheskaya Kooperatsiya v Razreze Sektorov EEP i Ukrainy* [The Economic and Technological Cooperation in Sectors of the UES and Ukraine]. St.-Petersburg, TsII EABR, 2013 [in Russian].

10. Kuznetsov A. *Geoekonomicheskie riski Ukrainy i Rossii v usloviyakh razobshchennosti* [Goeconomic risks of Ukraine and Russia under conditions of the separation]. *Mirov. Ekonom. i Mezhdunar. Otnosh. — World Econ. and Internat. Relat.*, 2013, No. 7, pp. 29–37 [in Russian].

11. Vinokurov E.Yu., Kulik S.A. et al. *Tupik bor'by integratsii v Evrope* [The dead end of the struggle of integrations in Europe]. Moscow, Inst. of Modern Develop., 2014, available at: <http://www.insor-russia.ru/files/INSOR20140620.pdf> [in Russian].

12. Sidenko V.R. *Globalizatsiya i Ekonomicheskoe Razvitie* [Globalization and Economic Development]. Kiev, Feniks, 2008, Vol. 1 [in Russian].

13. Filipenko A.S. *Mizhnarodni Ekonomichni Vidnosyny: Teoriya* [International Economic Relations: Theory]. Kyiv, Lybid', 2008 [in Ukrainian].

14. El'yanov A. *Globalizatsiya i razvitie* [Globalization and development]. *Mirov. Ekonom. i Mezhdunar. Otnosh. — World Econ. and Internat. Relat.*, 2012, No. 11, pp. 3–15 [in Russian].

15. Conybeare J.A.C. *Trade Wars (The Political Economy of International Change)*. New York, Columbia Univ. Press, 1987.

16. Ostrovskaya E. *Evolutsiya razvitoy ekonomiki: faktory i mekhanizmy* [Evolution of a developed economy: factors and mechanisms]. *Mirov. Ekonom. i Mezhdunar. Otnosh. — World Econ. and Internat. Relat.*, 2012, No. 9, pp. 31–41 [in Russian].

17. Mytareva E.A. *"Torgovaya voina" kak sredstvo netarifnogo regulirovaniya mezhdunarodnoi torgovli* ["Trade war" as a means of nontariff regulation of the international trade]. *Vest. Kemer. Gosud. Univ. — Bull. Kemer. State Univ.*, 2010, No. 1, pp. 74–77 [in Russian].

18. *Promyslova Polityka Postkryzovoi Ekonomiky, za red. L.V. Deineko, M.M. Yakubovs'kogo* [Industrial Policy of a Post-Crisis Economy], edited by L.V. Deineko, M.M. Yakubovs'kyi. Kyiv, Inst. for Economics and Forecast. of the NASU, 2014 [in Ukrainian].

19. Ostashko T.O., Venger V.V., Oleksandrenko Yu.A., Lenivova G.V. *Otsinka vtrat u zovnishnii torgivli Ukrainy vid mozhlivoi zminy taryfnykh rezhymiv torgivli u ZVT SND* [Estimation of losses in Ukraine's external trade from a possible change in tariff trade modes in the ZFT of the CIS]. *Ekon. i Prognoz. — Econ. end Forecast.*, 2014, No. 3, pp. 93–105 [in Ukrainian].

20. Ryzhenkov M. *Korotkostrokovyi naslidky pidpysannya Ugody pro Asotsiatsiyu: analiz za dopomogoyu modeli chastkovoi rivnovagy* [Short-term consequences of the signing of the Agreement on association: analysis within the model of partial equilibrium]. Kyiv, Inst. of Econ. Studies and Polit. Consult., November 27, 2014, available at: <http://www.ier.com.ua> [in Ukrainian].

21. *Belarus' i Kazakhstan zablokirovali povyshenie poshlin dlya Ukrainy* [Belarus and Kazakhstan have blocked the increase in duties for Ukraine]. *Evrop. Pravda — Europ. Truth*, June 30, 2014 [in Russian].

22. Ivanov I. *Import i importozameshchenie v Rossii* [Import and import substitution in Russia]. *Mirov. Ekonom. i Mezhdunar. Otnosh. — World Econ. and Internat. Relat.*, 2012, No. 1, pp. 15–21 [in Russian].

23. Samofalov A. *Rossiya otkazalas' ot ukrainskikh vagonov* [Russia has rejected Ukraine's railroad cars]. *Forbes Ukraina — Forbes Ukraine*, October 29, 2013 [in Russian].

24. *Zazhdy, parotyag...* [Wait, the steam locomotive...]. *Golos Ukrainy — Ukraine's Voice*, October 31, 2013 [in Ukrainian].

25. *Kratkosrochnye Ekonomicheskie Pokazateli RF* [Short-Term Economic Indicators of the Russian Federation]. Moscow, Feder. Service of State Statistics, 2014 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 21 січня 2015 р.

В. В. ЮРЧИШИН,
академік НААН України
(Київ)

СИСТЕМНО-ІННОВАЦІЙНА ДОВЕРШЕНІСТЬ ДОСЛІДЖЕНЬ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

V. V. YURCHYSHYN,
Academician of the NAAS of Ukraine
(Kyiv)

THE SYSTEM-INNOVATIVE COMPLETENESS OF STUDIES OF UKRAINE'S RURAL TERRITORIES

Саме так можна оцінити чергове наукове видання одного з найвідоміших у нашій країні дослідників сільських територій професора О.І. Павлова *. Проблеми вітчизняного сільського сектору, села і селянства були порушені два десятиліття тому і від самого початку фундаментально для того часу науково опрацьовані видатною дослідницею Л.О. Шепотько та її науковою школою [1]. Вивчення проблематики сільських територій Л.О. Шепотько було настільки своєчасним і важливим, що ці питання практично відразу ввійшли до найбільш досліджуваних аграрно-економічною наукою. Одне з чільних місць серед учених, які присвятили свою діяльність даній проблематиці, належить О.І. Павлову. Він у категоріях “сільські території” і “сільський розвиток” виокремлює сутнісні, функціональні та стратегічно-цільові особливості, досліджує їх з позицій об’єктивно зумовлюваної *двоєдності своєрідного суспільно важливого соціально-виробничого тандему*, який є відображенням того, що *сільський розвиток відбувається на сільських територіях, які, у свою чергу, являють собою просторову базу власне сільського розвитку*. Така об’єктивно зумовлювана двоєдність формується, функціонує і проявляє властивий їй створювальний потенціал в інтересах її соціальної та виробничої першооснови — селянства і наявних на кожній сільській території місцевих громад різних вертикальних рівнів (з їх національно-генетичним, духовним, мовно-культурним, матеріально-виробничим та іншим багатством щодо забезпечення функціонування такої двоєдності на суспільно і соціально необхідному рівнях). Саме таким є теоретичне і науково-прикладне кредо у дослідженнях О.І. Павловим сільських територій і сільського розвитку, результати яких, крім названої монографії, узагальнено у трьох інших монографічних виданнях [2; 3; 4] і наукових статтях, яких налічується більш як 100. За всіх особливостей кожної з них їх об’єднує індивідуальна (кожної зокрема) і сукупна цілісність, довершеність результатів досліджень. Такий обсяг наукового доробку менше ніж за 10 років мають далеко не всі вчені, а тільки віддані проблемі, що вивчається, вони щоразу знаходять у ній щось нове.

Автору вдалося зробити монографію системною, з цілісним змістом і надати їй послідовно інноваційної сутності. Ми спостерігаємо новітні бачення автора в

Юрчишин Володимир Васильович (Yurchyshyn Volodymyr Vasylovych) — e-mail: agro1925@ukr.net.

* Павлов А.І. Идентификация и классификация сельских территорий: теория, методология, практика : моногр. — Одесса : Астропринт, 2015. — 344 с.

усіх без винятку частинах: розгляді сільських територій як багатоцільових і поліфункціональних систем; їх класифікації на основі спеціально опрацьованої єдності світоглядних, теоретичних і методологічних положень; поданні системної єдності концептуальних основ розвитку сільських територій, тенденцій їх теперішнього і стратегії подальшого розвитку; обґрунтуванні засад формування і функціонування політики інтегрованого сільського розвитку. Ми вважаємо, що дана розроблена політика має бути якомога швидше матеріалізована на практиці для виведення розвитку сільських територій по всій горизонталі і вертикалі на суспільно необхідний рівень. На думку О.І. Павлова, *проблема розвитку сільських територій може бути вирішена тільки за умови усвідомлення необхідності послідовно-системного розгляду розвитку кожної, у тому числі найменшої, місцевої та регіональної сільської території не тільки як соціального, але й як суспільно необхідного явища.*

Важливою особливістю монографії є також те, що вона має ряд науково-прикладних положень, які окреслюють орієнтири і механізми впровадження наукового змісту визначальних положень у практику розвитку сільських територій. Автор ідентифікує і класифікує сільські території з урахуванням властивостей, сутнісних характеристик, рівнів, різновидів і типів цих природних і соціально-просторових утворень, які відрізняють їх від інших об'єктів. Водночас він виокремлює такі винятково важливі моменти, на які поки що мало звертають увагу інші дослідники, а саме: різні підходи до визначення поняття "сільські території" в ЄС і в нашій країні; відсутність дотепер у вітчизняному законодавстві дефініції "сільські території"; невизнання конкретним об'єктом їх статистики тощо. Для О.І. Павлова це важливо, оскільки, як стверджує він, нехтування такими речами обмежує характер, рівень і результативність відповідних наукових пошуків і можливостей вирішення поточних і, тим більше, стратегічних проблем розвитку сільських територій. Автор у висновках підкреслює, що у вітчизняній науковій і нормотворчій практиці непослідовно і хаотично застосовується термін "сільські території", а також відбувається підміна на неправильне його розуміння. Як відомо, використання у нормотворчій практиці цієї категорії без об'єктивно властивого їй змістового наповнення, яке б чітко відображало сутність, не відповідає інтересам науки і практики. Автор книги зазначає, що необхідно вирішувати складні питання систем, якими є сільські території, на міждисциплінарних засадах. Також він звертає увагу на те, що визначальні ідентифікаційні ознаки сільських територій розкриваються лише через їх внутрішню структуру. Подібний ряд важливих наукових положень не був належним чином висвітлений у переважній більшості інших досліджень сільських територій, але це має бути виправлено. У працях О.І. Павлова в сутність поняття "сільські території" включено дотичні до нього, дуже важливі, більше того — базові, положення, які, виступаючи його масштабними і багатоцільовими доповненнями, істотно збагачують концептуально важливий авторський задум.

На окрему увагу в рецензованій монографії заслуговують перші в нашій країні дослідження таких характеристик сільських територій, як *економічний простір, соціальне середовище і ментальний простір*. Не вдаючись до деталізації, зазначимо, що автор істотно збагатив науку про сільський розвиток, про що свідчать названі монографії. У дослідженнях О.І. Павлова простежується своєрідна наукова спорідненість з всебічно глибоким опрацюванням цієї проблеми О.М. Бородиню та її школою.

Високо оцінюючи рецензовану книгу, хотілося б висловити й деякі зауваження. Так, у третьому розділі слід більше уваги приділити висвітленню зв'язку між

класифікаційними ознаками сільських територій та їх регіональними особливостями. Логіка дослідження також потребувала надання пропозицій владним структурам щодо вдосконалення управління сільськими територіями.

Професор О.І. Павлов відомий різнопрофільними аналізами різних аспектів економіки, історії, соціальної філософії, соціології, географії, теорії державного управління, світоглядного забезпечення наукових досліджень. Чимало з цього є у рецензованій книзі. Йому стало під силу підготувати фундаментальне наукове видання, в якому на засадах єдності і довершеності розглядаються його міждисциплінарна сутність, системність, інноваційний характер і стратегічна підпорядкованість теоретичних, світоглядних і науково-прикладних бачень автором проблем розвитку сільських територій, що дає підстави розглядати їх дослідження з позицій довершеності, під яким у даному разі розуміється виведення їх вирішення на рівень суспільної і соціальної необхідності. Отже, очевидним є істотний розвиток вчення про сільські території, збагачення ним вітчизняної аграрно-економічної науки.

Список використаної літератури

1. *Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Гудзинський С.В., Яворський В.Д.* Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. — У 2 т. : Т. 1. — Потенціал сільського сектора. — К. : Ін-т економіки НАН України, 2000. — 396 с.; Т. 2. — Соціальні ресурси сільських територій. — К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. — 466 с.
2. *Павлов О.І.* Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : моногр. — Одеса : Астропринт, 2006. — 360 с.
3. *Павлов О.І.* Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління : моногр. — Одеса : Астропринт, 2008. — 208 с.
4. *Павлов О.І.* Сільські території України: функціонально-управлінська модель: моногр. — Одеса : Астропринт, 2009. — 344 с.

References

1. Shepot'ko L.O., Prokopa I.V., Gudzyns'kyi S.V., Yavors'kyi V.D. *Sil's'kyi Sektor Ukrainy na Rubezhi Tusyacholit'*. U 2 t. [Ukraine's Rural Sector on the Boundary of Millennia. In 2 vols.]. T. 1. *Potentsial Sil's'kogo Sektora* [Vol. 1, Potential of the Rural Sector]. Kyiv, Inst. of Economy of the NAS of Ukraine, 2000; T. 2. *Sotsial'ni Resursy Sil's'kykh Terytorii* [Vol. 2, Social Resources of Rural Territories]. Kyiv, Inst. of Economy of the NAS of Ukraine, 2003 [in Ukrainian].
2. Pavlov O.I. *Sil's'ki Terytorii Ukrainy: Istorychna Transformatsiya Paradygmy Upravlinnya* [Ukraine's Rural Territories: Historical Transformation of the Management Paradigm]. Odesa, Astroprynt, 2006 [in Ukrainian].
3. Pavlov O.I. *Sil's'kyi Rozvytok v Ukraini: Teoriya, Praktyka, Polityka, Upravlinnya* [The Rural Development in Ukraine: Theory, Practice, Policy, and Management]. Odesa, Astroprynt, 2008 [in Ukrainian].
4. Pavlov O.I. *Sil's'ki Terytorii Ukrainy: Funktsional'no-Upravlins'ka Model'* [Ukraine's Rural Territories: A Functional-Administrative Model]. Odesa, Astroprynt, 2009 [in Ukrainian].

Рецензія надійшла до редакції 1 липня 2015 р.

Т. В. ДАВИДЮК,
*професор, доктор економічних наук,
завкафедрою "Облік і аудит" Харківського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України*

АСПЕКТИ ІННОВАТИЗАЦІЇ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ

T. V. DAVYDYUK,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Account and Audit, Kharkiv Institute of Banking,
University of Banking at National Bank of Ukraine*

ASPECTS OF THE INNOVATIZATION OF THE ACCOUNT-ANALYTICAL SUPPORT OF MANAGEMENT

У новітньому періоді розвитку навколишнього середовища пріоритетність дістали нематеріальні чинники виробництва, пов'язані з розумовою активністю людини, яка є генератором змін і модернізацій. Людина є джерелом енергії, що запускає процеси всього існуючого та перетворює матеріальні й нематеріальні ресурси в капітал для сприяння суспільно-еколого-економічному розвитку. Навколишній світ є триєдністю соціальної, економічної, екологічної систем, рівноважність яких для людини стала основою розробки й запровадження концепції сталого розвитку. Відповідно, затребуваним виявилось належне інформаційне забезпечення управління, якому властиві релевантність, надійність, зрозумілість та реальність даних, призначених для прийняття рішень. Сучасні тенденції змін, пов'язані з процесами глобалізації, інформатизації, інтелектуалізації економіки та суспільства, посилили роль саме бухгалтерського обліку як середовища для формування комплексу економічно вагомої інформації, забезпечуючи процес управління на мікро- та макрорівнях. Останнім часом учені не оминають своєю увагою питання модифікації бухгалтерського обліку і вносять пропозиції, які сприяють нововведенням в інформаційному середовищі підприємства, підвищенню якості облікового забезпечення різних груп користувачів і формуванню облікового знання як основи розвитку теорії та практики бухгалтерського обліку.

Монографія Т.В. Бочулі* є науковою працею, в якій автор поставила актуальне завдання інновативного розвитку обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством і внесла пропозиції щодо його вирішення. Відмітною рисою цього дослідження є наявність розробок, які сприяють реалізації потенціалу як облікової системи, так і системи управління в цілому. Автор сформулювала достатню кількість висновків та ідей, які відрізняються новаторським характером. Переконливо доведено її позицію щодо інновативності в розвитку обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством і пріоритетності ідей, знань, технологій, інтелекту у веденні діяльності та зміцненні ділової репутації суб'єкта господарювання. Ряд

Давидюк Тетяна Вікторівна (Davydyuk Tetyana Viktorivna) — e-mail: dtw9791@mail.ru.

* Бочуля Т.В. Інновативний розвиток обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством : моногр. — Харків : ВД "ІНЖЕК", 2015. — 404 с.

авторських пропозицій не обмежується тільки інновативним аспектом розвитку обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством, а має цілісний характер і стосується теорії бухгалтерського обліку, принципів його організації, моделювання облікової системи, визначення продуктивності економічно вагомої інформації, розрахунку її вартості. У сукупності результати наукового дослідження Т.В. Бочулі дозволили сформувати нову концепцію інновативного розвитку бухгалтерського обліку, інформаційно-аналітичного забезпечення управління та підприємства в цілому.

Монографія складається із вступу, чотирьох розділів, в яких автор вносить пропозиції щодо розвитку організаційних і теоретико-методичних засад формування обліково-аналітичного забезпечення управління на інновативній основі, динаміці інформаційних, інтелектуальних і технологічних процесів як логічного результату трансформації навколишнього світу в його знаннєвій орієнтації, висновків за кожним розділом і монографією в цілому, списку використаних джерел та додатків. Пропозиції автора стосуються теоретичних засад розвитку обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством, його інституційних тенденцій, напрямів моделювання системи бухгалтерського обліку та оцінки ефективності обліково-аналітичного забезпечення управління.

У першому розділі монографії Т.В. Бочуля, використовуючи нові фактори виробництва, результати модернізації теорії бухгалтерського обліку, інновації в розвитку системи управління підприємством, поліпшила інформаційну компетентність облікового процесу, спроектувала сферу інтегрованої облікової системи для досягнення балансу між інформаційними запитами різних груп користувачів і формування різнобічного “образу” підприємства. В організації обліку пріоритетними визначено правила і постулати, які відповідають неформальним чинникам інституційної теорії та базуються на інтелектуально-технологічній основі. Отже, автор адаптувала принципи соціоінженерної діяльності до облікового процесу, що необхідно для успішної реалізації нововведень в інформаційному середовищі та його прогресу в аспекті потреби у нестандартних рішеннях і отриманні від них найбільшої користі. Застосовуючи ідею реінжинірингу до облікового процесу, вона вдосконалила принципи інформаційної системи підприємства, дотримання яких має забезпечити глибинні структурні перетворення інформаційної системи в цілому та облікового процесу зокрема, з дотриманням балансу між вимогами, ризиками, пріоритетами та можливостями бізнес-процесів підприємства.

У другому розділі Т.В. Бочуля простежила еволюцію інституту в його організаційно-функціональних компетенціях відповідно до наукового інструментарію, помноженого на фактори суспільно-економічного розвитку, і вивела нову модель людської поведінки *homo improvise* (“професіонал-імпровізатор”), оскільки професійність визначена як обов’язкова умова розвитку особистості в інформаційно-технологічному устрої суспільства. Розроблено схему організації обліку відповідно до логіки розвитку інституціонального середовища, технологічного потенціалу та динаміки кадрового забезпечення з виокремленням трьох варіантів налаштування облікового процесу, де головними чинниками є інституціональне забезпечення, кадровий потенціал і досягнення балансу між ними. Інформація потрібна користувачу за різні проміжки часу (минуле, сучасне, майбутнє), що рідко одночасно реалізується в обліково-аналітичному забезпеченні управління підприємством. Автор у даному розділі інтерпретувала спіраль економічного розвитку і розробила схему відтворення знань у формуванні обліково-аналітичного забезпечення управління підприєм-

ством, виходячи із циклу економічної діяльності та впливу видів бухгалтерського обліку на підготовку альтернативних управлінських рішень та їх прийняття.

У третьому розділі розвиток обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством запропоновано здійснювати на основі комплексного моделювання. В організації обліку Т.В. Бочуля радить вийти за рамки еталонного моделювання, оскільки система бухгалтерського обліку має набувати рис бізнес-моделі та моделі управління підприємством і враховувати індивідуалізовані характеристики діяльності. У розділі розроблено поведінкову комплексну модель бухгалтерського обліку та обліково-аналітичного забезпечення управління. Першу модель побудовано автором на основі структури та взаємозв'язків запропонованого інформаційного комплексу облікової системи з метою досягнення балансу та паралельного виконання сервісів інформаційної системи, облікового процесу та системи управління в цілому. Поведінкову комплексну модель обліково-аналітичного забезпечення управління сформовано з огляду на актуалізацію організаційних, технологічних, методологічних, інформаційно-комунікаційних, філософських, культурних і ділових процесів як окремих комплексів, з дотриманням інтеграції взаємозалежних підпроцесів: обробки, узагальнення та передання інтегрованих даних, в організації яких пріоритетними визначено неформальні регулятори та інтелектуально-технологічні інструменти.

У четвертому розділі результати розвитку обліково-аналітичного забезпечення управління використано з метою мінімізації ризиків та стану невизначеності в діяльності підприємства. Здійснено проєкцію обліково-аналітичного забезпечення управління на управління ризиками для розробки сценаріїв і комбінування проєктів мінімізації ризиків з оцінкою ймовірного наслідку кожного з них. Автор розвиває питання контролю якості та продуктивності інформації, для чого пропонує створити реєстр інформаційних ресурсів, призначений для обліку доступної підприємству інформації для ведення діяльності на дату контрольних процедур. Контроль інформації на всіх етапах діяльності підприємства є необхідною умовою ефективності прийнятих рішень, тому така пропозиція є актуальною, а її апробація підтверджує практичну цінність розробки. Обізнаність щодо наявності та стану інформаційних ресурсів дозволяє ефективно ними управляти. З цією метою автор пропонує сценарії розвитку інформаційних ресурсів відповідно до показників часу та якості, що дозволяє своєчасно інтегрувати, координувати і регулювати в інформаційній інтерпретації функції управління.

Матеріал монографії викладено зрозуміло, містить цікаві пропозиції та вирізняється нестандартним підходом до вирішення питання щодо розвитку системи бухгалтерського обліку та обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством, для чого залучені теоретичні та практичні аспекти інноватизації. Результати наукового дослідження Т.В. Бочулі, викладені в монографії, становитимуть інтерес для всіх, хто займається питаннями розвитку облікової науки, практики управлінської діяльності, взаємовідносин між формальними та неформальними інститутами. Монографія однаково корисна для теоретиків і практиків, провідних учених і молодих науковців, які проводять дослідження для досягнення єдиної мети — розвитку вітчизняної науки, економічних систем і суспільства в цілому.

Рецензія надійшла до редакції 25 травня 2015 р.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

При надсиланні статті до редакції авторіві необхідно суворо дотримуватися таких правил.

1. Стаття має бути набрана 14 кг шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу оптимальним обсягом до 26 000 знаків і надіслана **на електронну адресу редакції esoua@mail.ru із зазначенням УДК статті.**

2. “Шапка статті” (прізвище, ім’я, по батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада, місце роботи (офіційна назва установи) автора, а також назва статті, коротка (5–6 рядків) анотація і ключові слова) наводиться **англійською** і мовою оригіналу. У вихідних даних також зазначаються контактний телефон і електронна адреса автора, яка може бути опублікована у журналі у вихідних даних статті.

3. До статті додається авторське Резюме (розширена анотація) обсягом 200–250 слів **англійською** і мовою оригіналу (детальніше див. наш сайт esopotukraine.com.ua, розділ “До уваги авторів”).

4. Виклад статті має бути чітким, стислим, без довгих вступів і повторів.

5. Стаття у цілому, а також математичні формули і цитати мають бути ретельно вивірені автором. Список використаної літератури дається окремо в кінці статті, оформлюється згідно з вимогами ВАК України і не повинен перевищувати 18–20 посилань. Прізвища зарубіжних авторів наводяться в іноземній транскрипції.

6. Графічний матеріал має бути виконаний у програмах Corel Draw, Adobe Illustrator, у форматі EPS, а також відповідати таким вимогам: його обсяг повинен бути мінімальним (не дублювати, наприклад, змісту таблиць); **чорно-білим** на білому фоні; лінії графіків та діаграм, усі умовні позначення на них мають бути чіткими і виразними. Якщо рисунок взято з іноземного видання, написи на ньому обов’язково перекладаються авторами мовою примірника.

7. Таблиці повинні бути компактними, мати назву, їх шапка — точно відповідати змістові граф.

8. Скорочення, крім загальноприйнятих (скорочення математичних величин, мір, термінів), не допускаються.

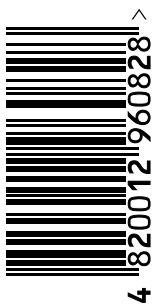
9. Редакція залишає за собою право скорочувати і виправляти статті, а також за згодою авторів вміщувати їх в оглядах.

10. Надсилання до редакції праць, опублікованих в інших виданнях або надісланих для публікації до інших редакцій, не допускається.

11. Статті, оформлені не у відповідності із зазначеними правилами, редакцією не розглядаються.

*Дотримання авторами викладених вимог
прискорить публікацію надісланих матеріалів*

Передплатний індекс “Укрпошти” 74158



ISSN 0131-775X.
Економіка України
2015. № 8. 1-96.